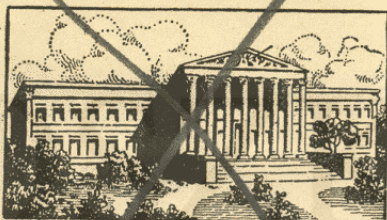

.....
12.699

OSZK

51,51a

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

017331

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

**TUDOMÁNYOS
ZSEBKÖNYVTÁR**

Cseh Lajos 1376

Világtörténelem

I. rész. Ó-kor

51
51a
szám

**STAMPFEL-féle
KÖNYVKIADÓHIVATAL**

Kettős
szám

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VILÁGTÖRTÉNELEM

Enc
407 aa

IRTA

CSEH LAJOS

FŐGYMN. TANÁR

I. RÉSZ: Ó-KOR

NEGYEDIK KIADÁS

12.699/57-576

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedeknapló
1922 év. 391 SZ

BUDAPEST,

STAMPFEL-FÉLE KÖNYVKIADÓHIVATAL

(RÉVAI TESTVÉREK IROD. INT. R.-T.)

Bevezetés.

Az emberi nem fokozatosan jutott a mai műveltség magaslatára. A fejlődés lassú volt. Keveset tudunk az ősember életmódjáról s egyéb állapotairól. Pusztán a kiásott eszközök, a lakásokban talált csontmaradványok s konyhahulladékok derítenek rájuk némi világot.

A használt eszközök anyaga szerint különböztetjük meg a következő korokat:

1. Paleolith vagy durva kőkorszak. 2. Neolith vagy csiszolt kőkorszak. 3. Rézkorszak. 4. Bronzkorszak. 5. Vaskorszak.

A fémkorszakban a családok lassankint törzsekké, népekké, majd nemzetekké tömörülnek. A nomád életet állandó lakóhelyekkel cserélik fel. Bizonyos jogrendet állapítanak meg. Földművelést, ipart, kereskedést űznek. Tudomány s művészettel foglalkoznak. Gondolataik, tetteik megőrkítésére az írást használják.

Az írásos emlékekkel kezdetét veszi a történelmi korszak.

A történelemben szereplő népek osztályozásánál a legáltalánosabb alapul a bőr színét s a nyelvet vesszük.

Szín szerint kaukázusi vagy fehér, mongol vagy sárga, amerikai vagy rézbőrű, maláji és étiópai vagy fekete népeket különböztetünk meg.

Nyelv szerint pedig a következőképen osztályozzuk az emberiséget:

1. Hamiták, (Egyiptomiak, étiopok, berberok stb.)
2. Semiták. (Zsidók, asszirok, babiloniaiak, phónikiiaiak, arabok, szíriaiak stb.)

3. Indoeurópai vagy árja népek. (Hinduk, médok, perzsák, görögök, rómaiak, kelták, germánok, szlávok, a román népek stb.)

4. Uralaltaji népek. (Finn-ugor, szamojéd-török s a mongol népek.)

A fehér fajba a semiták s az indueurópai népek tartoznak, kiknek az emberi műveltség kialakításában a vezérszerep jutott.

A történelmi korok.

1. Ó-kor. A legrégebb időktől a nyugatrómai birodalom bukásáig.

2. Középkor. A nyugati császárság bukásától a felfedezések s vallásújítások koráig.

3. Új-kor. A felfedezésektől napjainkig.

Az ó-kort három főrésztre osztjuk.

A) A keleti népek. B) A görögök.
C) A rómaiak.

476-ig
Kr. u.

476-1500.

1500-tól.

A) Keleti népek.

Egyiptomiak.

Egyiptomot a Nilusnak 1140 km. hosszú s 20—50 km. széles völgye alkotja a syenei zuhatagoktól a tengerig; kelet s nyugatról sziklás hegyek, azokon túl pedig sivatagok határolják. Az eső hiányát a Nilusnak júliustól októberig tartó kiáradása pótolja. Ez utalta Egyiptom népét az állandó letelepedésre, földművelésre, csatornázásra, mértan s csillagászat művelésére és az időszámításra. Méltán nevezte azért Herodotos Egyiptomot a „Nilus ajándéká"-nak. Az egész Egyiptom három részből állott: Felső-Egyiptomból Thebaisz fővárossal; Közép-Egyiptomból Memfis fővárossal; Alsó-Egyiptomból Heliopolis, Sais s Alexandria városokkal.

Egyiptom története messze a Kr. e. 5. évezredbe nyúlik vissza. Menes alapítja az első államot Memfisben. Memfis királyai terjesztik ki uralmukat azután az egész Egyiptomra. Mintegy 30 dinasztiaát említenek fel az írások.

A homályos tudósítások alapján a XII. dinasztia tagjait emelhetjük ki mint hódító s építkező királyokat. III. Amenemhat építtette az utolsó piramist.

A XIV. dinasztia uralkodása alatt Sziriából a hikszoszok pásztor népe tör be s uralkodik 2300 500 éven át. I. Ahmes a XVIII. dinasztiaából ki- kör.
űzi a hikszoszokat. A felbuzdult nemzeti önérték virágzásra kelti a művészeteket, a királyok újból mint hódítók lépnek fel. A főváros ekkor Thebaisz. II. Ramses azonban dicsőséges hadjáratai daczára is a sziriai hetita törzs népét és vallását az 1450 egyiptomival egyenrangunak kénytelen elismerni. kör.

A hódító hadjáratok kimerítik az országot, az étio-
pok, majd az asszirok uralma alá kerül. Asszur-
banipal 20 helytartóságra osztja. A helytartók 670 kör.
egyike I. Psametik (XXVI. dinasztia) lerázta az
asszir igát (645), de kezdetét veszi a görög befolyás.
Psametik fia, II. Necho (610—594) a suezi csatorna

4
kiépítését kezdi meg s phoinikai hajósokkal megkerülteti Afrikát. III. Psametik uralkodása alatt megszűnik Egyiptom önállósága. Kambizesz perzsa király foglalja el (525).

Egyiptom vallása, népe, műveltsége. Az egyiptomiak a legrégebb időben magát a természetet személyesítették. A helyek szerint Ra, Ptah, Ammon stb. néven fordul elő az istenség. Utóbb a napot értették alatta. Az istenben rejlő erők jelképes ábrázolásából új istenek származnak új nevek alatt. A folyton változó természet küzdelmeinek személyesítése az Osiris, Isis s Tifonról szóló mondakörben talál legszebb kifejezést. A népnél szokásos volt az állatimádás is (apisz, ibisz, macska, stb.). Hittek a lélek halhatatlanságában; a meghalt iránt tanúsított kegyelet a tetem bebalzsamozásában (múmiák) nyert kifejezést.

Egyiptom hamita fajú népe északról vándorolt be. Közöttük a foglalkozás szerint élesebben elválasztott osztályok keletkeztek: papok, harczosok, földművelők, iparosok, kereskedők, pásztorok. A munka után a nemesebb élvezetet sem vetették meg. Szerették a hárfajátékot, sakkot, labdajátékot.

A kormányforma monarchikus. Az állam élén áll a korlátlan hatalmú faraó (Ra fia) de az ő életmódját is szabályozzák a törvények.

Írásuk háromféle: hieroglif vagy képirás (Champollion, rosettei kő) s az ebből fejlődött hieratikus és demotikus írás. A papok nagy irodalmat teremtettek meg. A tudományok közül kiválólag a geometriát, csillagászatot s az orvosi tudományt művelték. Időszámításukban 365 nappól álló napévet használtak. Műemlékeik ma is bámulat tárgyai. Így a királysírok gyanánt szolgáló piramisok (Kheopsz királyé 145 m.), az obeliszkek, a labirint, a sfinxek, a colosszeumok, a sziklába vágott sírok és templomok. Festészetük élénk, maig sem változott színeivel tűnik ki, de távlatot s árnyékolást nem ismertek.

II. Babilon és Asszíría.

Elő-Ázsiát a sémi népek lakták. A föld alakulata több apró ország létrejöttét mozdította elő. Kiválnak közülök Babilon és Asszíría.

Babilon és Asszíría az Eufratesz és a Tigristől öntözött s termékenyvé tett síkságot, az

ügynevezett Mezopotamiát foglalta el. Északról az örmény hegyek, délről a perzsa öböl határolják.

Hatalomhoz először a délen fekvő **Babilon** ^{Kr. e. 400 kör.} jutott. Fővárosa eleinte Ur, utóbb az Eufratesz két partján elterülő Babilon lett. Az őslakosság a turáni származású sumer-akkad nép. Az ékirások világánál biztossággal kimutatható, hogy a babiloni műveltség alapját ezek vetették meg. Ezt a műveltséget vette át az uralomra jutott sémi nép s emelte Babilont nagyhatalommá.

Asszír Mezopotamia északi hegyesebb vidékét foglalta el. Fővárosa a Tigris balpartján fekvő Ninive. Sémi fajú népe igen valószínűleg Babilonból származott s onnan hozta műveltségét. Korán szerepel Babilon mellett, majd azt egészen elnyomja.

1300 kör.

Az asszír királyok alapítják meg az első világbirodalmat (Ninus és Szemiramis monda). Egyesítik a sémi népeket, sőt Egyiptomnak s Irán egy részének elfoglalásával hamita s árja népek is helyet foglalnak a birodalomban. Ezzel a különböző helyi műveltségek egyesültek s váltak az emberiség közkincsévé.

A nagy hódítók közül kiválnak: II. Tiglat-Pilezar (745—727) az asszír nagyhatalom tulajdonképeni megvetője; Sargon, ki a zsidókat az asszíriai fogságba hurezolja (722); Asszarnazirpal (668—626) ⁷²² Egyiptomot csatolja a birodalomhoz. Ekkor a birodalom a legnagyobb kiterjedését érte el, de ettől kezdve hanyatlik. A hanyatló birodalomra Babilon s Média támadnak rá. Ninivét eltörlik a föld színéről (606).

606.

Az újraéledt Babilon nemcsak Mezopotamiára, hanem nyugat felé a tengerig is kiterjeszti uralmát. Legjelesebb uralkodója Nabukadnezar (605—561), ki a hadban s a békében egyaránt nagy. Babilon csodálatos függőkertjei, hatalmas épületei, az Eufratesz új csatornáit mind alkotásai kedvét dicsérik. A zsidókat a babiloni fogságba hurezolta (568).

568.

E kor Babilon dicsőségének a tetőpontja. A rohamosan hanyatló birodalmat megdöntik a perzsák (538).

538.

Babilon vallása és műveltsége. Babilon vallása természetimádás. A föld és ég tüneményeit személyesítették. Imádásuk tárgyát különösen a csillagok képezték (sabaeizmus). Bál a napnak, Bilit s Militta a holdnak volt istene, ezek mellett még a legrégebben ismert öt bolygót egy-egy isten szék-

helyének tartották. A vallás eliajúlása Moloch és Astarte tiszteletében nyilvánul: az elsőnek embereket áldoztak, az utóbbit kicsapongó szer-
tartásokkal ünnepelték. Papjaik a chaldaeusok.

Írásuk az ékírás. Cserépre vésett könyveik-
ből egész tudományos könyvtárakat állítottak ösz-
sze. Kitűntek a csatornázásban, geometriában,
számolásban s a csillagászatban. Ismerték a tízes
számrendszert. Tőlük vették át Elő-Ázsia népei s
a görögök a súly s a mérték ismeretét. Az évet
hónapokra, hetekre s napokra osztották. Az állatöv
(zodiacus) megállapítása ugyancsak tudományuk
eredménye. Elsők voltak a földművelés-, ipar- és
kereskedelemben. Értettek a fémekkel, így a vas-
sal is bánni. Szövöttárúik, fegyvereik, alabastrom,
cserép, üveg s elefántcsont tárgyaik és egyéb
dizsműveik keresettek voltak.

Óriási épületeiket kő hiányában szurokkal be-
vont téglából rakták, azok belsejét domborművű
faragványokkal s elefántcsonttal borították. A be-
járásokat szárnyas oroszlánok díszítették. Szobrá-
zat s festészetben felülmúlták az egyiptomiakat.

III. A szentföld (Palesztina).

A Földközi-tenger keleti partvidékén lakó sémi
népek közül a Jordán völgyében (Kánaán) lakó
zsidó nép emelkedett ki.

A zsidó pásztornépet Ábrahám vezette Ur-
ból (Kaldea) Kánaánba. Ábrahám és utódai Izsák
és Jákob mint törzsiők, patriárchák ural-
kodtak fölöttük. A testvéreitől eladott József
Egyiptomban, Gozen földjén ad népének szállást.
Itt elszaporodtak, mi a fáraókat ijesztette meg;
sanyargatták őket. A zaklatott nép Mózesben
talált megmentőre (1320 kör.), ki a pusztában való
40 évi bolyongás után az ígéret földére ve-
zette azt. A Szinai hegyen villámlás és menny-
dörgés közt adja nekik Jehova a tíz parancsolatot.

Kánaán meghódítását Josua fejezi be s osztja
fel a törzsek közt a földet. Lévi törzse külön föld-
területet nem kap, hanem az istentiszteletet látja el.

Áron utódai mint Jehova helytartói kormá-
nyozzák a népet. (Theokratia). A Birák alatt
küzdenek a szomszéd népek ellen. Ezek egyike
Sámuel a nép kívánságára Sault királlyá
kente (1090 kör.), de az elbizakodott Saul ellené-
ben Dávidot szintén felkente.

Kr. e.
1320 kör.

1090 kör.

Dávid az Eufrátesz s a Vörös-tengerig terjesztette hatalmát, Jeruzsálemet fővárossá tette, Sion hegyén a Frigyszekrényt helyezte el.

Salamon a templomot építteti fel, de helyet enged a bálványimádásnak is. Halála után az ország két részre szakad (978): J u d a és I z r a e l ^{978.} országára, az Jeruzsálem, emez Szichem, majd Szamaria fővárossal.

A megoszlott országban a próféták hiába akarják az egy igaz Isten imádását s a tiszta erkölcsöket fentartani; úgy J u d a, mint I z r a e l hatalmi tekintetben is alásülyednek.

Sargon asszír király Izrael országát dönti meg (722). Nabukudurasszúr újbabilon kir. Judát (586).

A Kirostól szabadon bocsátott zsidók felépítették még a templomot (538), de hatalomhoz többé nem jutottak. A perzsák, N. Sándor, Egyiptom és Szíria uralkodnak fölöttük. A M a k k a b ä u s o k függetlenségi harca is rövid ideig tartó szabadságot eredményez. Róma terjeszti ki föléljük uralmát.

A zsidó nép jelentősége. A zsidók nagy szolgálatot tettek az emberiségnek az egy igaz Isten tiszteletének a fentartásával. Az igaz Istent, ki mindeneknek alkotója, legfőbb ura, ki előtt minden ember egyenlő, J e h o v á n a k hívták. Jehova ábrázolása tiltva volt, de a Frigyszekrény jelképezte jelenlétét.

A tudomány és a művészetek ápolásában nem tüntek ki. Irodalmi alkotásaik közül legnevezetesebbek a fenséges hangú vallásos költemények (Zsoltárok).

IV. Phoinikia.

A Libanon és a tenger közt elterülő keskeny partvidéket sémita eredetű nép, a phoinikiai lakta. Nem alkottak egységes országot, hanem több városi királyságban oszlottak meg. Eleinte S z i d o n, majd T i r u s z emelkedik fontosságra, mellettök még B e r i t u s z, B i b l u s z s A r a d u s z tüntek ki. Ezek is ritkán függetlenek, hol az egyik, hol a másik hatalomra jutó országnak fizetnek adót.

A **phoinikiaiakat** a népesség szaporodása, hajlam, az alkalom, a Libánonnak fában való gazdagsága hamar a tengeri hajózásra vitte. Az ó-kor legelső tengerésznépsége a phoinikiai. Kereskedelmi telepeik behálózták nemcsak a keleti, de még a nyugati partvidékét is a Földközi-tengernek (Utika, Leptisz, Kar-

thágó, Gades). Hajóik kimerészkednek az Atlanti-
oceanba, bejárják Afrika partjait, sőt Necho egyiptomi
király parancsából meg is kerülik Afrikát, érint-
kezésben állanak China és Japánnal. Karavánjaik
Ázsia belsejének árúit közvetítik. Minden országnak
különlegességét hozzák el. Megszerzik még a Keleti
tenger partvidékének borostyánját is. Kifejlett iparuk
mindent feldolgoz és úgy értékesíti.

Műveltségi viszonyaik. Vallásuk a babilonival
rokon. Főistenök Bál-Melkart, ki a poinikiai
vándorszellemet jelképezi. Mellette tisztelet tárgyat
képezte Moloch, a tűzisten, kinek embereket áldoz-
tak; Astarte, a termékenység istennője, a ki minden
kicsapongásnak védője volt.

A phoinikiaiak Egyiptom és Babilon helyi
műveltségét terjesztették a nyugati népek között.
Tőlük tanulták el a betűírást, a súly és a mérték
használatát s a számjegyeket. Iparuk a szövészetben,
biborfestésben, az érczek feldolgozásában, az üveg és
pipereczikkek készítésében tünt ki.

V. A médok és a perzsák.

Az iráni fensíkot, mely kelet-nyugati irányban
az Eufratesz és Tigris völgyétől az Indusig, észak-
déli irányban pedig a Kaspi-tengertől a Perzsa-
öbölíig terjed, árja népek lakták. Közülök történelmi
fontosságra a nyugaton lakó médok és a perzsák
emelkedtek.

Az árja népek öshazája a Kaukázus lehetett.
Innen költöztek a médok és a perzsák Iránba s
nyomták el az ott lakó turáni népet. A médok jutnak
először hatalomhoz.

A méd hatalom megalapítójának a görög írók
Deiokeszt tartják a 8. században Kr. e., de ez
csak az asszir főhatalom alatt történhetett. Az asszir
igát Kiakszarezs (606—595) rázta le, midőn Assziriát
Kr. e. Babilon segítségével megdöntötte (606). A tulajdon-
606. képeni Assziriára s a perzsákra is kiterjesztve hatal-
mát a méd birodalom alapját veti meg.

Kiakszarezs utóda Asztiagesz alatt a perzsa
553. Kiroosz (558—529) a perzsáknak biztosította a
főuralmat. Hatalmát nyugatnak Uj-Babilon s Lidia
megdöntésével a tengerig, keletnek az Indusig terjesz-
tette ki.

Kiroosz így **Perzsiát** szárazföldi nagyhatalommá
tette. Fia s utóda Kambizesz (529—522) Egyiptom

s Phoinikia meghódításával tengeri nagyhatalommá is.

Kambizesz halála után a lázadások leverésével a királyi család legközelebbi rokona, az Achämenida családból származó Dareios (521–485) ad a birodalomnak újból szilárdabb alapot. A birodalmat szatrapákra osztja, jó utakat készített. A szatrapák szedik be a pénzben és a természetmennyben kivetett adót. Az egységes pénzláb a kereskedést mozdította elő.

Vallás és műveltség. A médok és perzsák vallási nézeteinek kialakulására az Iránban észlelhető természeti ellentétek folytak be. A jó és rossz szellemek egyaránt imádásuk tárgyát képezték, míg nem Zarathustra (Zoroaszter, bizonytalan időben) egy legfőbb világteremtő szellemnek, Ahura-Mazdának (Ormuzd) az imádását helyezi előtérbe. Mazda, a jó isten, a gonosz szellemek fejével, Ahrimannal folytonos küzdelemben van s csak 1000 év múlva győzi le. Az emberek Mazdát jó cselekedeteikkel s erkölcsös életökkel segítik. Ahura-Mazda, mint az emberek lelki és testi tisztaságának barátja, nem szereti a hazugságot, lustaságot, nem a rendetlenséget s a testi piszkot. Tanítja Zarathustrát továbbá a lélek halhatatlansága mellett az erények másvilági jutalmát.

Zarathustra tanait s erkölcsi törvényeit a Zend Avesta cz. könyv foglalja magában. Olyan ez a perzsáknál, mint a zsidóknál a biblia. Valószínű, hogy Zoroaszter tanait a perzsák tudós papjai: a magusok egészítették ki.

Zarathustra tanai utóbb a népnél megromlottak. A szellemimádás bálványképek imádásába megy át. Legelterjedtebb Mithra-snak, a napistennek kultusza, mely a római legiók révén a római birodalomban is elterjedt.

A perzsák és a médok műveltsége babilon — asszir alapon épült fel, a honnan az ékirást is átvették. Kyrosz síremléke s Persepolis romjai tanuskodnak építési kedvükről.

VI. Az indok.

A Himalájától délre fekvő nagy félszigetre az árja ind-nép költözik be a Hindukus völgyeiből (2000 kör. Kr. e.). Előbb az Indus, majd a Ganges 2003 völgyeit szállják meg.

Csak később húzódnak a Dékán felföldre és Ceylonba.

Brahma és Buddha vallás, műveltség. Az indok őseletét a szanszkrit nyelven írt Védák szent könyvei világítják meg. A Védák himnuszai s imádságai egy természeti egyszerűségben élő népre engednek következtetni. A Ganges völgyének meghódítása után bekövetkezett ellankadást használják fel a papok, hogy uralmukat megalapítsák.

Az ősi természet-istenek helyébe egy, az egész mindenséget átfogó világszellemet „Brahma” állítanak. Brahmától származnak az alsóbbbrangú istenek, emberek, állatok, növények egyaránt. E származás alapján az emberek közt 4 kasztot vagy társadalmi osztályt különböztetnek meg, melyek egyikéből a másikba átlépni nem szabad. Ezek rang szerint: a papok (brahminok), a harcosok (ksatriják), az iparosok s földművelők (vaiszják) s a megvetett szudrák vagy páriák.

A lélek legfőbb célja, hogy a Brahmába való visszatérésre tegyen önkínzással és vezekléssel érdemet. A lélek csak megtisztultan térhet vissza, ezért kitalálták a lélekvándorlást. E szomorú tan következtében az indok mindenről megfélelkezve, egyedül az égiek felé irányították minden figyelmüket.

Kr. e. 663. A VII. században reformálta a brahmaizmust Szákjamuni nevű királyfi, kit Buddha (bölc) néven illettek. Elvetette a lélekvándorlást s társadalmi egyenlőséget hirdetett s tanította, hogy magabaszállással s könyörületeséggel mindenki eljuthat a „Nirvanába.”

A brahminok, hogy jobban útját állják a Buddha-féle tanoknak, az ő ind istenségeket Vishnut, a teremtet és Szivah-t, a rombolót elevenítették fel. Ezek alkották Brahmával az ind szentháromságot (trimurti).

A Buddhizmus nem is diadalmaskodik Elő-Indiában, de annál inkább elterjed Tibet, Hátsó-India, China s Japánban.

Az indoknak szanszkrit nyelven írott művei közül a Mahabarata és Ramajana c. nemzeti eposzokat Manu törvényeit, Kalidasa költő Sakuntala c. drámáit s az Ezeregy éjszaka regéit sorolhatjuk fel. Tőlük erednek az úgynevezett arab számok.

Építészetüket s a szobrászatukat a tömegesség,

az összhang hiánya s a círaság jellemzik. Templo-
maikat vagy a föld alatt építették (Elephantine-
szigetén) vagy a sziklába vésték, vagy szabadon
kőből építették kúpalakúra („pagoda“).

B) A görögök történelme.

BEVEZETÉS.

Görögország földrajza.

Görögország (Hellas) a Balkán-félsziget déli részét foglalta el. Északról Illiria s Makedonia, egyebekben pedig mindenütt tenger határolta, keleten az Algei, nyugaton a Joni. A szárazföldre benyúló tengeröblök három részre osztották: Északi-Görögországra, a Maliai s Ambrakiai öblök-től északra; Közép-Görögországra, vagy a tulajdonképeni Hellasra, az említett és a Korinthosi s a Saroni öblök közt; Peloponnesosra, a Korinthosi s a Saroni öblöktől délre.

A nagy öblökön kívül még számtalan öböl tette tagozottá a partvidéket, a szerte ágazó hegyek pedig apró völgykatlanokra különítették el a különben sem nagy földet. Eme széttagoeltság okozta a sok apró állam keletkezését.

Északi-Görögországban a Pindos választotta el a nyugati Tessaliát a keleti Epeirostól. Keleten a Pindoshoz csatlakozik az északi határhegység: a Kambuni, ehhez keleten az Olympos, hol a görög istenek székeltek. Délre húzódnak az Ossa s Pelion, kelet-nyugati irányban az Othris.

Hellas hegységei: az Oita (mely a Maliai-öbölígy nyúlva a Thermopylai-szorost alkotja), a Parnassos, Helikon, Kithairon, Pentelikon s Laurion. Tartományai: Megaris, Attika, Bojotia, Phokis, keleti s nyugati Lokris, Doris, Aitolia s Akarnania.

Peloponnesos magas felföld párkányhegységekkel, milven a Taygetos. Tartományai: Achaja, Elis, Messenia, Lakonia, Argolis, Korinthia, Sikyonia s Phliasia.

A szárazföldön keleten, mint nyugaton számos sziget csatlakozik.

A Joni tengerben: Korkyra, Kephallonia, Ithaka, Zakynthos.

Az Aigei tengerben: Kreta, Salamis, Euboiia. A Kykladokban: Paros, Naxos.

Delos. Kis-Ázsia partvidékén: Rodos, Samos, Chios, Lesbos.

A görög történelem korszakai.

- Kr. e.
1104-ig.
4-500.
0-338.
B-146.
- I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.
  - II. A hellén államok kialakulása, alkotmányharczok.
  - III. Perzsa háborúk s belső harcok a hegemoniáért; a tudományok s művészetek virágzása.
  - IV. Görög-makedon korszak; a görög műveltség terjesztése, de egyszersem belső hanyatlás.

I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.

1. A görögök eredete, nevök, a görög törzsek.

A görögök a nagy árja vagy indoeurópai népcsaládnak egyik ágát alkotják. A közös haza elhagyása után Kis-Ázsia fensíkján pihentek meg s a törzsek egymásután innen költöztek át Görögországba. Itt az őslakoságnak a görögök a pelasgokat tartották, kiktől a kyklopsi építmények maradtak (tirynsi boltozat, mykenai oroszlánkapu).

A legrégebb időben a görögöknek közös nevök nem volt, csak Homeros kora után nevezték magukat helléneknek („fénylők“), Görögországot pedig Hellasnak. Egységes nemzetet sem alkottak. Négy törzset különböztetünk meg: dor, ion, achai s aiol törzset (Deukalion, Pyrrha, Hellén).

A törzsek közül elsőnek a Hellespontoson a dór jött át Tessaliába s Dorisba. A ion törzs a szigeteken át jutott Attikába. Az achivok vagy achaiok Peloponnesost szállották meg. Az aiol törzs csak később keletkezett a kis-ázsiai gyarmatokban.

2. A görögök vallása.

A görögök vallása kezdetben a többi árja népekéhez hasonlóan természet-imádás volt. Utóbb csapongó képzeletök a természet tüneményeit személyesítette s az emberek képmására alkotta meg az isteneket. Az istenekről költött szép regéket a mythologia foglalja össze.

Az Okeanosból vagy Chaosból származott Uranos s Gea, ezektől származtak Kronos s a titánok. Kronos s a titánokat Zeus verte le s osztozott meg testvéreivel az uralomban. Magának tartotta az ég s föld fölött való uralmat. Poseidon-

nak a tengert, Hadésnek az alvilágot adta. Később 12 főistent tiszteltek, kik az Olymposon fényes palotákban laktak.

A 12 főisten: Zeus, Hera, Poseidon, Demeter, Hestia, Hephaistos, Ares, Apollon, Artemis, Pallas Athene, Aphrodite, Hermes. Más, szélesebb körben tisztelt istenségek még: Persephone, Hades neje; Dionysos a pánok, a satyrok s a nymphák kíséretében; a kilencz múzsa; Eös s Iris; a tengerben a Nereidák. A sors istennői voltak a Moirák: Klotho, Lachesis s Atropos.

Hittek a túlvilági életben, a hol az Elisíon-vagy Tartaros-ba jut ki-ki érdeme szerint.

Az istentisztelet rövid imákból, himnuszokból, étel- és italáldozatokból állott. Az áldozatokat bárki bemutathatta. A jövődöt a jóslóhelyeken (Dodona, Delphi) nyilvánították ki az istenek.

A sok istenben való hit (polytheismus) a görögök erkölcsi életének a kialakítására kevés befolyással volt, de annál nagyobb befolyással volt a művészetek s a költészet fejlődésére. S fontos, hogy a bölcselők gondolkodását nem gátolta.

3. A bevándorlások mondái.

A görögök a műveltség elemeit keletről nyerték, ezt bizonyítják a keleti bevándorlókról szóló mondák.

Az egyiptomi Kekrops az atheni Akropolist (Kekropia) alapította, a szintén egyiptomi Danaos Argos alapját vetette meg (a Danaidák). Pelops, Tantalos fia Lidiából jött Elisbe. Nevéről nevezték el a görög föld déli félszigetét Peloponnesosnak. Kadmos a phoinikiai Agenor király fia, a thebái Kadmea fellegvár alapítója, a földművelés, hajózás, kereskedés, mérték s írás ismeretének terjesztője a görögök közt.

4. A hőskor.

A történelmi időszakot a mesés hőskor előzte meg. A görögök véleménye szerint a hőskorban nálok tökéletesebb, erősebb emberek, félistenek éltek. Ezek vetették meg az államoknak, városoknak az alapját, rablókat, vadállatokat irtottak ki, vagy más egyéb módon tettek szolgálatot embertársaiknak. Bizonyára egy-egy művelődési korszaknak a személyesítői, a kiket a görögök élénk képzelme rendkívüli képességekkel ruházott fel.

Ügyszólván minden törzsnek megvan a maga hőse, Herakles a dóroknak és a görögöknek nemzeti hőse, a phoinikiai Melkartnak megnemesített hasonmása. Theseos az attikai állam alapvetője, a jonok, de különösen Athén herosa. A krétai Minos királyt, mint bölcs törvényhozót s a tengeri rablók kiirtóját emlegették.

A hőskorszak közös vállalkozásai: az Argonauták menete az aranygyapjuért (Phrixos és Helle, Theseos s Medeá), a hét harca Thebai ellen (Oedipus), a trójai háború.

A görög történelem hősi korszakában két költő munkája nyer nagy fontosságot. Homeros Iliása s Odysseája és Hesiodos Theogoniája s Munkák és Napok című műve. Náluk öltenek az istenek határozottabb alakot, s a mellett, hogy a vallásos nézetek kialakítására sokat tettek, az Ilias s az Odyssea valóságos kincsestára volt a görög szellemnek. Ezekből tanult a gyermek, ezeket olvasta a felnőtt, egyik ismereteit gyarapította, a másik lelkesedést merített belőlük. A hőskorszak műveltségéről is egyedül belőlük alkothatunk képet.

Műveltség. A hőskorban a görögök királyok kormányzása alatt éltek. A király vezére, bírója s papja volt a népnek. A méltóság elnyerésére szükséges volt a testi s a lelki derekasság.

Az ügyek vezetésére befolyással volt a fegyveres nemesség, a melynek tagjai földbirtokaik s testi és lelki tulajdonaik alapján emelkedtek ki a szabadok sorából. A tanácskozások alkalmával a szabadok is körülvették főnökeiket, de csak tetsző vagy nem tetsző morajjal befolyásolták a határozatok hozatalát. A szolgák a hadi foglyokból kerültek ki, de tisztességet foglaltak el a családban, becsülték őket.

Teljesen kialakult már a családi élet. A család tagjai a legnagyobb szeretettel viseltetnek egymás irányában. Jellemök nemes vonásai a vendégszeretet, az öregek iránt való tisztelet, a fegyverbarátság hű megtartása; árnyoldalai a megvesztegethetőség s a ravaszság.

Életmód s szokások egyszerűek. Királyleányok járnak mosni (Nausika), királynék szőnek-fonnak (Penelope) s a királyfiúk pásztorkodnak. A pásztorkodás mellett űzik a földművelést, kereskedést s a hajózást.

A háborúk kegyetlenek, az előkelők hadiszekereken, a többség gyalog harcol. Fegyvereik arany

ezüst vagy bronzból készítették. A csapat gyakran a főnökök párosviaskodása döntötte el.

II. A dór vándorlástól a perzsa háborúk kezdetéig (1104—500).

1. A dórok vándorlása (1104.)

1104

Az Epeirosból Thessaliába költözött thessal lovas nép indította meg a dór mozgalmat. A hazájukból kiszorított dórok részint Dorisban telepsznek le, részint pedig Herakles hazátlan fiainak, Temenos, Kresphontes- és Aristodemosnak vezérlete alatt Naupaktosnál Peloponnesosba kelnek át (a Heraklidák visszatérése). Kresphontes Messeniát, Temenos Argolist, Aristodemos két fia, Eurysthenes s Prokles Lakoniát kapják az elfoglalt földrészből. A középső és északi részekben a régi achivok maradtak az urak, de sokan voltak, kik kivándoroltak s idegen földön kerestek új hazát.

2. Spárta szervezése. Lykurgos.

Az Eurotas folyó völgyét megszálló dór csapat alapította Spártát. A dórok a le nem győzöttekkel osztottak az uralomban, innen a két királyság intézménye. A meghódítottak megtartották földbirtokaikat, ezek a peroikok. A fegyverrel levertek heloták, rabszolgák lettek.

A kettős királyság s a megváltozott viszonyokból folyó zavarok az államot romlással fenyegették. Megmentője akadt Lykurgos személyében (820?).

820.

Lykurgos intézkedése a bevándorláskorabeli állapotokat állítja vissza. A spártaiak s a peroikok kapnak egy-egy részt a 39 ezer részre osztott földbirtokból, 9 ezret a spártaiak, 30 ezret a peroikok. A spártaiaké minden jog. A peroikok személyesen szabadok, de minden jog élvezete nélkül katonázkodnak. A heloták a nemesek földjeit művelik, nekik a természetény egy részével adóznak.

Az államhatalmat Lykurgos **alkotmánya** értelmében a két király, az öregek tanácsa (gerusia) s a népgyűlés (halia) gyakorolta.

Lykurgos a két királyt teljesen egyenlő hatalommal ruházta fel, s ezzel véget vetett a viszálykodásnak. Az öregek tanácsában elnöklés, a hadvezetés s az áldozatok bemutatása képezte tisztöket.

A gerusia 28, hatvan évesnél idősebb előkelő polgárból állott. A törvényjavaslatok elkészítése, a

törvények végrehajtása s biráskodás tartozott jogkörükhöz.

A halia tagja minden 30 éves spártai volt. Havonként egyszer gyültek össze, döntöttek a háború s béke s a törvényjavaslatok sorsa felett igen vagy nemmel.

Lykurgos ideje után az 5 ephor ragadta magához a hatalmat.

A mennyiben Spártában a legfőbb hatalmat a gerusia gyakorolta, a spártai alkotmány aristokratikus, midőn az ephorok bitorolják a hatalmat olygarchikussá válik.

Lykurgos a polgárokat teljesen az államnak rendelte alá, az állam jó katonákat kívánt, azért **nevelési rendszerével** ezt célozta elérni.

A gyermeket 7 éves korától az állam neveli jó katonává. 30 éves korában nősülhet, de a tábori élet tovább is kötelező rá egész 60 éves koráig. A testi nevelésnek áldoznak fel mindent. A szellem kiképzésére gondot nem fordítanak, néhány hadi s vallásos éneken kívül másra nem oktatják a gyermeket. Ennek folytán Spártában jó katonák vannak, de nem a szép, jó s nemesért lelkesülő emberek.

Tilos a fényezés, a külföldre való utazás, az idegeneknek megtelepedése. Hogy a kereskedésben sem érintkezhessenek idegenekkel, vaspénzt használtak.

Lykurgos törvényei Spártát csakugyan erős katonáállammá alakították át. Nem is fért meg határai között, hódítani vágyott. Leverte Argost, majd két háborúban Messenét. A VI. században egész Peloponnesos elismerte Spárta hegemóniáját.

3. Athén szervezése. Solon.

A terméketlen földű Attikában több államra (demos) oszlottan az ionok népe lakott. A demosokat a monda szerint Theseos egyesítette Athénnek juttatva a vezérszerepet.

Athénben a dór vándorlásig királyok uralkodtak, ezek utolsója Kodros a dórok támadása 1066. alkalmával életét áldozta fel (1066?), hogy Athént megmentse. Kodros halála után a nemések (eupatridák) ragadják magukhoz az uralmat. Kezdetben a kebelükből élethossziglan választott 1 archon, majd 1 tíz évre választott, utóbb 9 egy évre választott archon állott az állam élén. A szigorú uralom viszálykodást idéz elő az eupatridák s a nép között.

D r a k o n (620 kör.) vérrel frott törvényei sem állítják helyre a rendet. **K y l o n** eupatrida a nép vállain az egyeduralmat akarta elnyerni (612), de a nemesség Megaklessel (Alkmaionida) az élén még az istenek oltáraihoz menekült híveit is legyilkolta.

A zavargások megszüntetését az 595-ben archonná ⁵⁹⁵ választott **S o l o n** r a bízta. **T e h e r k ö n n y í t é s** (seisachtheia) behozatalával a népet adósságai kifizetésére tette képessé, a mennyiben a kisebb súlyban vert drachmát az adós köteles volt elfogadni (100 új drachma = 73 régivel). Miután 594-ben újból megválasztották, az alkotmány szabályozásához fogott.

S o l o n alkotmánya értelmében az államban mindenkinek joga s kötelessége földbirtokától függ (timokratia). A folyó vagy szemes termék alapján a népet négy osztályba osztotta. Az elsőbe tartoztak, akiknek legalább 500, a másodikba, akiknek legalább 300, a harmadikba, akiknek legalább 150 mérő termésük volt, a negyedikbe, akiknek kevesebb vagy semmi. Az első három osztályba tartozók nyerhették el a hivatalokat, de rájuk nehezedett a katonáskodás is ingyen. A negyedik osztály tagjai részt vettek a népgyűlésen; mint katonák zsoldot kaptak.

Az állam élén ezentúl is a kilencz archon állott, tagjait csak az első osztályból választották.

A **t a n á c s** (βουλη) az első három osztályból választott 400 tagból állott. Előkészítette a törvényjavaslatokat s negyedévenként 100 tagja (p r y t a n o k) vezette a folyó ügyeket.

A **n é p g y ű l é s** nek (ἐκκλησία) tagja volt minden 20 éves polgár. A népgyűlés választotta s vonta felelősségre a tisztviselőket, hozott törvényt, döntött háború és béke felett.

A **c o n s e r v a t i v** elvet képviselte az államban az **a r e i o p a g o s**, a legfelsőbb törvényszék. Tagjai kiérdemesült archonok. Politikai joga: a népgyűlésnek az államra veszélyes határozatait megsemmisíthette.

Politikai perekben a három első osztályból kisorsolt 4000 esküdt, **h e l i a s t a** ítél.

A polgárok osztályán kívül állottak az államban a metoikok, védenczek és a rabszolgák, de ez utóbbiakat is védelmezte a törvény.

S o l o n egyéb törvényei a polgári életet szabályozták. A gyermekeknek úgy testi, mint szellemi kiképzéséről gondoskodtak, hogy az erős testben szép

Jélek lakjék. Mindenkinek munkálkodni kell az államban; a gyermekek agg szülőikről csak az esetben kötelesek gondoskodni, ha azok őket jól fölnevelték. Solon első sorban az embert s nem a polgárt tartotta szem előtt.

Válságos politikai esetek alkalmával azonban minden polgár köteles volt véleményét nyilvánítani.

Alkotásai befejezése után Solon 10 évre Egyiptom Cyprus s Kis-Ázsiába távozott.

4. *A tyrannis.*

A patriarchális királyságot a görög államokban csaknem mindenütt az arisztokratia váltotta fel. De a nép, amely ipara s kereskedelme révén gazdagodott, az arisztokraták nyomasztó uralmát elviselni nem akarta. A nép élén nagyratörő arisztokrata férfiak küzdöttek, akik megtörték ugyan az arisztokratiát, de helyébe saját személyes uralmukat helyezték. Az ily törvénytelen uralom a tyrannis, az uralkodó a tyrannos.

A tyrannosok uralma művelődés tekintetében haladást jelent. A nép jogokat nem kapott, de a tyrannos az állam iparát, kereskedelmét mozdította elő. Fényes udvarában pedig a tudósokat s művészeket látta szívesen.

Sok görög államban, magában Peloponnesosban is több helyütt állott fenn e kormányforma. A legnevezetesebb tyrannosok voltak: Periandros Korinthosban, Polykrates Samos szigetén s Peisistratos Athénben.

5. *Athén. Peisistratos, Kleisthenes.*

Solon bölcs törvényei Athénben nem vették élet a viszálykodásoknak. A zavarok közepette Peisistratos a szegény hegyilakókra támaszkodva az akropolis ura s Athén tyrannosa lett (560—527). Az arisztokraták kétszer elűzték, de a nép bölcs uralkodása miatt mindig visszavitte. Nagy érdemeket szerzett Athén szépítésével s hogy a nép ajkán élő homerosi énekeket rendeztette s írásba foglaltatta.

Peisistratost fiai Hippias és Hipparchos követték ugyan az uralomban, de mivel atyjok mérsékelt irányát meg nem tartották, Hipparchost megölték, Hippiast pedig elűzték (510). Hippias a perzsákhoz menekült.

Az arisztokraták és a nép most újból az uralomért versengettek. Kleisthenes a népet segítette diadalra s a timokrátiát demokrátiává alakította át. Az archonok sorshuzás után jutnak méltóságukhoz (509). A tanácsosok száma 500, mind a négy osztályból választják, hasonlóképen a 6000 esküdtet, kik ezentúl a nagy bűnökben is ítélnék. Népgyűlést minden hónapban tartottak. Az ostrakismos, cserépszavazat behozatalával pedig Kleisthenes a tyrannis kialakulását gátolta meg.

Isagoras s az eupatridáktól meghívott spártaiak rövid időre ugyan az akropolis birtokába jutottak, de a nép elűzte őket. Azután levették Spárta szövetségeseit, sőt Euboiában hóditottak is.

E szép eredmények a demokratia megbecsülésére tanították meg az athéniakat.

6. A görög nemzet elszéledése, a gyarmatok.

A dór vándorlás, a kormányformák változása, a pártviszályok, bő népesség s a görögök vállalkozó szelleme időnkint, különösen 800—600 közt Kr. e. nagy népmozgalmat indított meg Görögországban. A mozgalom kifolyása lett, hogy a görögök gyarmataikkal behálózták nemcsak a Földközi-tenger egész keleti partvidékét, hanem eljutottak a legnyugotibb tájakra is, míg a nyugoti medenczéből a karthagoiak s az etruszkok őket ki nem szorították.

A nevezetesebb gyarmatok Kis-Ázsiában: Ephesos, Miletos, Smyrna, Kolophon, Halikarnassos, Knidos; Afrikában: Kyrene; Sziciliában: Syrakusai, Messana; Itáliában: Tarentum, Kroton, Sybaris; Galliában: Massilia s ezeken kívül sok mindenfelé a Fekete-tenger partvidékén is.

A gyarmatosok nem szüntek meg görögök lenni új hazájokban sem. Magokkal vitték nyelvöket, isteneiket s szokásukat. Az anyaváróssal (metropolis) a kegyeletes összeköttetést mindig fentartották. Nem olvadtak össze az idegen népekkel, inkább azokat görögösítették el, mint Sziciliában és Itáliában. A görög műveltség kialakításában a gyarmatok ugyancsak nagy mértékben közreműködtek, mindegyik gyarmat egy-egy művelődési középpont. Éppen ez az, a mi a görög gyarmatokat a phoinikai gyarmatoktól megkülönbözteti, a melyek kereskedelmi telepeknél egyebek nem voltak.

7. A görögöket egy nemzetté összefűző intézmények.

Az egész Földközi-tenger környékén elszéledt görög népet egy nemzetnek alig vehetnők, ha az azonos nyelv, vallás, szokások s bizonyos intézmények össze nem tartják. Ilyen intézmények az amphiktyoni szövetkezetek, a delphoi jósló hely s a játékok.

Városokat s vidékeket amphiktyoni szövetségbe valamely közös isten tisztelete hozott össze. Ezek azután amellet, hogy közös vallási ünnepeket tartottak, az egymással való érintkezésben is bizonyos kölcsönös jogrendet állapítottak meg. Egyik-másik hatással tudott lenni valamennyi görög államra. Így a delphoi amphiktyonia Apollon szentélye mellett s az olympiai, mely Zeus tiszteletére rendezte a nagy játékokat.

A delphoi jósló helyen Apollon papjai a Pythia zavaros beszédéből magyarázták ki a jövőt. A papok összeköttetések révén ismerték a görög viszonyokat, azért kétértelmű feleleteikben arra irányították a kérdezők figyelmét, a mi a görögség szempontjából hasznos vagy kívánatos volt.

A játékokat kezdetben egy-egy amphiktyoni szövetkezet rendezte tagjai számára. Utóbb azonban némelyik, különösen az olympiai játékok oly nevezetesek lettek, hogy azon minden görög állam képviseltette magát. A testi ügyesség (futás, ökölvívás, diskosdobás, ló-, kocsiverseny) bemutatásán kívül a későbbi időben a költők és tudósok is itt olvasták fel műveiket. A győztes jutalma egyszerű olajfa koszorú, a legnagyobb kitüntetés, a mi egy görögöt érhet. 776-tól, amikor először jegyezték fel a győztesek neveit, a görögök olympiasok szerint számították az időt. Egy olympias 4 év, mert négy évenként tartották a játékokat.

Az olympiai játékok mellett még említésre méltók a nemeai, istmosi s a pythiai.

III. A perzsa háborúk kezdetétől a chaironeai csatáig (500—338).

I. A perzsa háborúk (500—449 Kr. e.).

A háború okai. Dareios, a perzsa nagykirály, midőn a skythák ellenében kudarcot vallott, Thrakia és Makedonia meghódításával kárpótolta magát. E hódítás nemcsak szabadságukban, hanem létükben fenyegette a görögöket. Kis-Ázsiában már elnyomták a perzsák a görögöket. most észak, kelet és délről magát a törzsországot fenyegették. A háború kitörésére meghozta az alkalmat a kisázsiai ionok felkelése (500—495).

500.

A Susába rendelt Histiaios, Miletos volt kényura és veje Aristagoras azt gondolták, hogy a görögök egyesült hatalma felszabadíthatja a gyarmatokat. Aristagoras Spártában az első rézre metszett té kép segítségével maga iparkodott ezt bebizonyítani, de segítséget nem kapott. Adott Athén 20 hajót, Eretria 5-öt. Eleinte győztek, felégették Sardest, de viszálykodó, megbízhatlan természetük utóbb is bukásukat okozta. A perzsák a gyarmatokat elpusztították s újból leigázták. Aristagoras és Histiaios életükkel fizettek. Athén meg a perzsák bosszúját vonta magára.

Dareios hadjáratai. 493-ban Dareios vejét 493. Mardonios-t küldötte Athén megbüntetésére. De nem juthatott el Görögországba. Athosnál hajóit a vihar, szárazföldi seregét pedig a thrák törzsek tették tönkre.

490-ben Datis, Artaphernes s Hippias 490. a Kykladokon át jutottak Attikába. Eretriát felégették s Marathonnál több mint 100,000 perzsa harcos szállott partra. A spártaiak későn indultak s így Miltiades vezérlete alatt csak 10,000 athéni s 1000 plataiai harcos tartóztatta fel őket. Az egész világ bámulatára győztek (szept. 12.). Megmentették nemcsak Athénnek, hanem egész Görögországnak szabadságát, alkotmányát s műveltségét. Hasztalan kísérelték meg Athén elfoglalását is; kudarcra távoztak. Hippias útközben meghalt.

Miltiades bukása: Themistokles és Aristeides. Az athéniak rövid időn belül kimutatták hálátlanságukat Miltiades iránt. Midőn a Kykladok ellen vezetett hadjárata nem sikerült, hazaáruhással vádolták s pénzbüntetésre ítélték. Minthogy lefizetni nem tudta, börtönbe zárták, hol sebeiben meghalt.

Halála után Themistokles és Aristeides versenyeztek a főhatalomért. Mindketten naggyá akarták Athént tenni, Aristeides önzetlenül, Themistokles, hogy az első államban első legyen. Aristeides Athén szárazföldi baderejét akarta fejleszteni, Themistokles tengeri hatalommá akarta tenni. Themistokles győzött. Aristeidest az ostrakismos eltávolította Athénből. Úgyesen használta most fel Themistokles a perzsáknak egiptomi elfoglaltságát. A Laurion ezüsthányáinak a jövedelméből 200 három-evezős hajót létesít, tengerészeknek használja a théteket.

485. **Xerxes hadjárata.** Xerxes 485-ben követte atyját s örökölte annak boszúterveit. Megmozgatta egész Ázsiát, több mint 1 millió emberrel s 1200 hajóval támadt Görögországra. A Hellespontoson hidakat veretett, az Athost csatornával vágta át. A görög államok nagyobb része meghódolt, csak Athén és Spárta s néhány kisebb állam készült az ellenállásra. Leonidas spártai király 7000 emberével a thermopylai szorosnál akarta útját állani Xerxesnek. 2 napig sikerült is, csak midőn Ephialtes áruló a hegyi ösvényen átvezette a perzsákat, bocsátotta el a szövetségeseket s a 300 spártaival és az önként ott maradt 700 thespiaival feláldozta magát. Szép példáját mutatta a hazaszeretetnek s a kötelességérzetnek (480).

480. Az Eurybiades vezérlete alatt Artemision hegyfoknál állástfoglaló görög flotta megtámadta ugyan a vihartól is megcibált perzsa hajóhadat, de kevés eredménnyel. Thermopylai elestével a salamis-i öbölbe vonultak vissza. Athén így védtelen maradt. Lakói Themistokles tanácsára elhagyták; a harcosok a hajókra, az asszonyok, öregek s gyermekek Aigina és Salamis szigetekre költöztek. Egyedül az Akropolist védelmezték, de Xerxes azt rövidesen bevette s az egész várost felégette. Bevégzettnek hitte a háborút, azonban Themistokles csele Salamisnál ütközetre készítette a perzsa hajóhadat. A görögök fényes győzelmet arattak (480 szept. 10.). Xerxes gyorsan visszavonult, mert azt hitte, hogy a görögök a Hellespontosnál útját akarják állani.

479. **Plataiai s mykalei ütközetek.** A Xerxestől mintegy 300,000 emberrel visszahagyott Mardonios sikertelenül csábította Athént. 479 tavaszán tehát újra megkezdődött a küzdelem. Az elhagyott Athént ismét feldúlták a perzsák. A spártaiak Pausanias alatt

csak ősszel érkeztek meg s ekkor az egyesült spártai s athéni seregek Plataiánál teljesen tönkretették a perzsákat, maga Mardonios is a csatatéren maradt. A védelmi háborúk utolsója ez. Még ugyanazon évben Kis-Ázsiában a görögök már támadólag lépnek fel, Mykalénál tengeren és szárazon diadalt aratnak.

A támadó háborúk folytatása. Athén hegemoniája. A görögök, hogy a perzsáktól végleg megszabaduljanak, Pausanias vezérlete alatt a kis-ázsiai ion gyarmatok felszabadítására indultak. A győztes Pausanias szabadulni akart az ephorok hatalma alól, a perzsa nagy-királyal alkudozott. Az ephorok visszahívják s vád alá helyezik. Athéne templomában éhhalállal mult ki. Elbukott a nagy Themistokles is. Az ostrakismus előbb Argosba, majd a spártaiak gyűlése innen a perzsákhoz üzte. A nagykirály kegyelméből Magnesiában tartott fényes udvart s ott fejezte be életét is.

Pausanias bukása után a nagyobbbrészt ionokból álló szövetséges had Aristeidest és Kimont ismerte el vezérékül. A hegemonia így békés úton Athénre szállott (476).

476.

Delosi szövetség. Az utolsó győzelmek. Aristeides a keleti szigetvilágot s a gyarmatokat egy nagy amphiktyoni szövetségbe vonta. A szövetségesek pénzt, katonát és hajóhadat szolgálhattak. A szövetség középpontja Delos szigete, a vezérállam Athén. A szövetségesek utóbb csupán pénzen váltják meg kötelezettségüket, ekkor alattvalói rangra süllyednek, a pénztár is Athénbe kerül.

Aristeides († 467) halála után Kimon, Miltiades fia a szövetség vezére. Kiszorítja a perzsákat Thrakiából s Chersonesosból, az Eurymedon torkolatánál pedig kettős csatában veri le őket. (465). 465. Perzsia teljes megdöntése azonban nem sikerült, az athéniak nagyon megosztották erejüket. Kimon halála árán a kyprosi Salamisnál vívta ki az utolsó nagy diadalt (449). Perzsia államait összetartotta, 449. de a görög gyarmatok felszabadultak.

Eredmények: a) A görögök szabadságukat biztosítják az ázsiai despotizmussal szemben. b) Perzsia kiszorul az aigei tengerből. c) Athén tengeri nagyhatalommá lesz. d) A görög műveltség minden téren rohamos fejlődésnek indul.

2. Perikles és politikája.

Athén ügyeit a perzsa háborúk után Xanthipposznak, a mykaléi hősnek a fia, Perikles vezeti. Anélkül, hogy valaha archon lett volna, 30 éven át irányította Athén politikáját. Szónoklataival a népgyűléseket befolyásolta; mint strategos, mint a pénzügy vezetője s mint honvédelmi, építkezési és istentiszteleti ügyekben biztos, egyéb dolgokban is intézkedett. Terve az volt, hogy az összes görög államokat szövetségbe vonja Athén hegemoniája alatt, de ez lehetetlennek bizonyult. Spárta, ki már Kimon korában is irigyelte Athén hatalmát, most újból Athénre támadt. Periklesnek csak áldozatok árán 445. sikerült a békét 30 évre megkötni (445). A béke értelmében Spártáé a hegemonia Peloponnesosban, Athéné a tengeren.

Perikles, hogy Athént bevehetetlen erősséggé tegye, befejezte a már Themistoklestől épített falakat, összekötötte két párhuzamos fallal a várost s a Peiraiost. Így csak tengeren közelíthető meg Athén, de ott védi 300 hajója. A szövetségesek már mind alattvalók rangjára süllyedtek. Az ellenkezni merészkedők szigorúan bűnhődtek (Samos).

Ugyancsak Perikles műve a teljes demokratia kialakítása. A thétek a perzsa háborúk idejében nagy szolgálatot tettek, méltányos, hogy a jogokban is osztozzanak. Az areiopagost megsemmisítette. Mindenki elnyerheti a legmagasabb hivatalt is. A szegények az esküdszékeknél, a népgyűlésen, a katonaságnál napidíjat kapnak. A legfőbb hatalom a népgyűlés kezében van.

A teljesen élére állított demokratia veszedelmes lehetett, ha a vezetés túlzók kezébe kerül.

3. Athén, mint Görögország szellemi középpontja.

Perikles legfőbb érdeme, hogy Athént a görög tudományoknak s a művészeteknek igazi középpontjává tette. Az athéni nép szépérzékét s izlését annyira kiművelte, hogy a történelem bármely korában is úgy szólva páratlan jelenség. Ezzel Athén kezébe adta az emberiség szellemi vezetését századokon át.

Az építészet, szobrászat és festészet egyaránt legvirágzóbb korát élte idejében. Az építészetben idők folytán három stíl alakult ki: a dór, ion s a korinthusi. Legjellemzőbb sajátásaikat az oszlopfők tüntetik fel.

Athén művészi alkotásai: a Pnyx, a népgyűlések helye; az Odeion s a Dionysos színház, a Stoa poikilé, melyet Polygnotos ékesített a perzsa háborúból vett jelenetekkel; az Iktinostól épített Parthenon. Ez utóbbiban állott Pheidiasnak, a legnagyobb görög szobrásznak alkotása, az arany és elefántcsontból készített Athéne szobor. Hasonlóképen Pheidias műve az olympiai Zeus szobor.

A Dionysos tiszteletére rendezett ünnepségekből e korban alakul ki a drámai költészet. A tragoedia 3 legkiválóbb mestere: Aischylos, Sophokles és Euripides. A komoediáé: Aristophanes.

A történetírás megteremtői szintén Perikles kortársai. Herodotos a perzsa háborúk Thukydides a peloponnesosi háborúk megírója. Thukydides folytatója Xenophon.

Anaxagoras a bölcészetben teremtett meg új irányt. Legfőbb ok gyanánt egy mindenek felett álló lelket vesz fel.

4. A peloponnesosi háború (431—404).

A háború okai. A háborúra okot szolgáltatnak a dór és ion ellentétek, a kormányformák különbsége, legfőképpen pedig, hogy mindkét állam, Spárta is, Athén is versenyt az elsőségre tör. Ehhez járul, hogy Athén zsarnoki hatalmát már a szövetségesek sem akarják tűrni. A kedvező alkalmat megadja a Korinthosban kitört viszály. Az arisztokraták Korinthost, a demokraták Athént nyerték meg. Sikerült a győztes Athén ellen Korinthosnak felingerelni az egész peloponnesosi szövetséget. Erre az egész görög világ két táborra oszlik. Az arisztokrata államok Spártát, a szövetségesek s a demokrata államok Athént követik.

Athén hajóhadában s teli kincstárában bízik, Spárta nagy szárazföldi haderejében.

A háború első része a Nikias-féle békéig. A háború kölcsönös pusztításokkal kezdődött (431). 431. A spártaiak Attikát dúlják, az athéni flotta a peloponnesosi partokat. Attika lakossága Perikles tervei szerint Athén falai mögé költözött. Védelmi háborúban akarta az ellenséget kifárasztani. Athén összezsúfolt lakossága között azonban kiütött a pestis. A pestis pusztításánál nagyobb baj minden erkölcsi rend felbomlása. Magát Periklest is vád alá helyezik s

elítélik. Még egyszer ugyan a sereg élére állítják, de az elkövetett hibák helyrehozatalában a halál gátolta meg (429).

A demokratákat most a demagog börgyáros Kleon vezeti, míg az arisztokraták élén Nikias áll. Perikles mérsékelt demokratiája, csöcselék urallomná, ochlokratiává lett. Az erkölcsök nagy elvadulását látjuk mindkét részen, a mit Mytilené és Plataia esetei igazolnak.

A háború további folyamán sikerült Kleonnak Sphakteria szigetén 420 spártait foglyul ejteni. A spártai Brasidas azonban kiköszörülte a csorbát Amphipolisnál. Győztek a spártaiak, de úgy

422. Kleon, mint Brasidas életüket veszítették (422).

A kimerült felek közt Nikias létrehozta a

421. nevéreől nevezett békét 50 évre (421). Minden a háború előtti állapotban maradt.

Az állami és az erkölcsi élet romlása; szicíliai vállalat. Az athéni államot megrontották a demagogoktól előidézett pártviszályok, az erkölcsi életet a sophisták. A sophisták (Protagoras, Gorgias) hadat izentek az igazságnak, vitatkozási ügyességekkel jót és rosszat egyaránt védelmeztek. Az erkölcsök romlását meg akarta gátolni az ókor legnagyobb bölcsésze Sokrates, ki az erények követését sürgette. A mindenható s mindenütt jelenlevő isten legfőbb tiszteletét a jó cselekedetekben látta. Polgártársai az ifjuság megrontójának tartották s méregpohárra ítélték (399).

A zavaros állapotok kedveztek Alkibiades terveinek. A nagyeszű s szép külsejű Alkibiades a hatalom megszerzéséhez a háborút tartotta szükségesnek. Rávette tehát a polgárokat, hogy segítsék

415. meg Egéstát Syrakusai ellen. 415 derekán

134 hajóval 36,000 ember indult el Sziciliába.

Alkibiades, Nikias s Lamachos vezérlete

alatt. De még mielőtt rendelkezési helyökre értek

volna, Alkibiadest Itália partjáról visszahívták s a

Hermes szobrok megcsontítása végétt vád alá

helyezték. Alkibiades Spártába menekült. Távozása

414. bénítólag hatott a csapatra. Nikiás 414-ben meg-

támadta Sirakusait, némi előnyöket vívott is ki,

de mindent megváltoztatott a spártai Gylippos

megérkezése. A spártaiak Gylippost Alkibiades biz-

tatására küldötték el. Az athéneiek szintén küldöttek

Demosthenes alatt segítséget, de mit sem használt.

413. Gylippos tengeren és szárazon győzött (413). Az

athéni vezéreket lefejezték, a sereg a kőbányákban veszett el.

A peloponnesosi háború vége. Alkibiades, hogy Athént még jobban megalázza, megszállta a spártai sereggel Dekeleiót, az attikai fellegvárat. Maga pedig Athén keleti gyarmatait izgatta elpártolásra. Végső veszély fenyegette Athént, különösen midőn Tissaphernes perzsa helytartót arra is rávette, hogy a spártai hajóhad legénységének a zsoldját kifizesse.

Azt gondolta most, hogy eleget bünhődött már Athén, megmentésére vállalkozott. Megdöntette ugyan még Athénben a demokráciát, de csak azért, hogy ennek a helyreállítása is az ő érdemét növelje. A Samosnál horgonyzó atheni flottát megnyerte, hasonlóképen Athén részére hódította a kis-ázsiai satrapát. Erre a Propontisban háromszoros győzelmet nyer Spárta felett s diadallal vonul be a Peiraiosba (408).

408:

Spárta hadai élére Lysandrost állította. Ez hazája részére hódította az ifjabb Kystot, a perzsa helytartót s megállította Athént diadalában. Athén maga sietette bukását, midőn alvezérei hibája miatt (Notion) a nagyeszű Alkibiadest száműzte. Az évekig húzódó háborúban az athéni Konon győz még egyszer az arginosai szigetek mellett (406), de a háború utolsó csatájában az Aigospotamónál Lysandros teljesen megsemmisítette az athéni hajóhadat. Athén ellenállani többé nem képes. Lysandros a tengeren, Agis király a szárazföldön ostromolta. A pártharczoktól különben is szétmarczangolt s kiéhezett város megadta magát (404). Falait lerombolják, hajóit 12 kivételével kiadja, 404. szövetségeseit felszabadítja, maga belép a spártai szövetségbe. Lysandros megváltoztatja Athén alkotmányát is, ettől kezdve 30 olygarcha kormányozza.

Nagy következményei vannak a 27 évig tartó háborúnak. A béke s egyetértés többé helyre nem áll, a görög államok folyton viszálykodnak. Spárta újból a főuralom birtokába jut, de a Lykurgosi szervezet rovására. Vége van Athén politikai hatalmának, de a szellemi vezetés továbbra is az övé.

5. Spárta hegemoniája.

Athén felszabadulása. Spárta győzelmei után a görög államokban oligarchikus kormányt állított

fel. Ezekre mindenütt a Spártától odarendelt felügyelők ugynevezett hármostok vigyáztak. Kormányzásuk olyan másfelé is, mint Athénben. Itt a „30 tyranos“ százával végezteti ki a néppárt hiveit, valamint a sykophantok feljelentésére a gazdagokat. Sokakat száműznek, mások pedig önként menekülnek. A Thebaiba menekült Thraszbulos összegyűjti a menekülteket, megszállja a Peiraiost, szétveri a zsarnokok csapatát, a harminczak feje

403. Kritias elesik (403). A népuralom minden nagyobb rázkódtatás nélkül helyreáll. Megnyugszik a változásban Spárta is.

„Anabasis.“ Spárta háborúja Perzsia ellen. A peloponnesosi háború oly katonaosztályt teremtett meg, mely a harczolást mesterségnek tartotta és zsoldért bárkinek a szolgálatába állott. Kapóra jött ez az ifjabb Kyrosnak, a ki bátyjának Artaxerxes Mnemonnak uralmát akarta megdönteni. Össze is gyűjt vagy 100 ezer ázsiai harczost s felfogad mintegy 13 ezer görögöt. Kunaxánál ütközik meg a nagy-király seregével, a görögök

401. győztek, de Kyros elesett (401). A perzsa birodalom oly gyöngé, hogy a magára maradt, ellenséges népektől körülvevett s Tissaphernes cseleitől háborgatott 10 ezer göröggel eléri Xenophon Trapezosnál a tengerpartot. A fel és visszavonulást maga Xenophon örököltette meg. (Anabasis.)

Tissaphernes olykép akar a görög segítségért boszút állni, hogy a kis-ázsiai ion gyarmatokat támadja meg. Ezek Spártától kérnek s kapnak segítséget. A spártai vezérek győznek. A sánta Agesilaos király már Perzsia megdöntéséről gondolkodik. Mindent megváltoztat a perzsa pénz. Tissaphernes Spárta ellen az Athén-, Argos-, Thébai- és Korinthosból álló szövetséget létesíti. A szövetségesek Spártát a szárazföldön Haliartosnál, tengeren az athéni Konon vezérlete alatt Knidosnál verték le. Athén hozzáfog a tengeri szövetség alakításához s perzsa pénzen felépítteti a hosszú falakat, Spárta kétségbeesésében Agesilaost hívja vissza, ki szárazföldön győz ugyan Koroneiánál (394), de tengeren nem mérkőzhetik Athénnel.

391.

Spárta megfélemedezik ekkor a hellenizmus érdekeiről, pusztán főuralma lebeg szemei előtt. Susába küldött követe kiköszöli a nevére elnevezett

387. antalkidasi békét (387). A békét a nagykirály diktálja, nem mint egykor Kimon. A béke

értelmében minden görög állam szabad és független. Szövetségeket létesíteni nem szabad. Athén is elbocsátja szövetségeseit. A béke megtartására Spárta s a nagy- király ügyelnek fel. Perzsia Kis-Ázsiát és Kyprost kapja jutalmul s a jogot bármikor beavatkozni a görög államok ügyeibe. Spárta ily gyalázatán maradt a hatalom birtokában.

6. Thebai hegemoniája.

Az antalkidasi béke úrrá tette Spártát Görögországban. Hatalmát arra használja fel, hogy a szövetségeket megbontsa s arisztokratikus kormányokat állítson fel (Chalkidike, Olynthos). *Phoibidas* csellel elfoglalta Thebai fellegvárát Kadmeiat is s a spártai őrség az oligarchákkal 4 évig sanyargatta a várost. De 379-ben az Athénbe menekült demo 379: kraták *Pelopidas* s az otthon maradt *Epameinondas* s az otthon maradt *Epameinondas* élükön felszabadították Thebait s a város uralmát egész Boiotiára kiterjesztették. Boiotia nevében akarják az antalkidási békét is elfogadni. E miatt került háborúra a dolog Spártával.

Kleombrotos Boiotiába vonul, de *Epameinondas* a ferde csatarend alkalmazásával *Leuktránál* elhatározólag megverte (371). Ezzel kez 371. dődik Thebai hegemoniája; felügyel ezentúl az antalkidasi béke megtartására Spárta helyett. *Epameinondas* négyszer vonul Peloponnesosba, felbontja a szövetséget, felszabadítja Messeniát Spárta uralma alól. Negyedizben *Mantineiánál* (362) életével 362. váltja meg a győzelmet.

Ugyanazon időben *Pelopidas* északon harczol. *Apherai* tyrannosnak, *Sándornak* leverésével felszabadítja Thessaliát. Makedonia kezesül küldi Thebaiba Fülöpöt, a király fiát. Harmadik hadjáratában *Kynoskephalainál* vesztí életét (364). 364.

Thebai hatalma a két férfi személyéhez fűződött, haláluk után a hegemonia kisiklott Thebai kezéből. *Epameinondas* és *Pelopidas* voltak az utolsók, kik nemzeti alapon kísérelték meg a görögöket egyesíteni. Az egyesítést a jövőben egy idegen hatalom, *Makedonia* viszi végbe.

7. Makedonia emelkedése. Hellas egyesítése.

Az Aigei-tengertől és Thessaliától északra fekvő Makedonia akkor kezd szerepet játszani Fülöp

359 (359—336) király uralkodása idejében, midőn Hellasban a legnagyobb zavarok vannak.

Fülöp király Epameinondas házában ismerkedett meg a görög műveltséggel, a görög állapotokkal s a hadi szervezettel. Nagyon jól hasznára tudta utóbb az itt szerzett ismereteket fordítani, hogy Görögországot Makedonia hatalma alá hajtsa.

Trónfoglalása után első dolga volt Makedonia hatalmát megállapítani. A belső zavarokat legyőzte és helyreállította a rendet. Hatalmas sereget alkot (Phalanx). Országa határait kiterjeszti s biztosítja azokat a szomszéd népek támadása ellen. Elfoglalja Chalkidike görög gyarmatainak egyikét-másikát, hogy tengerpartra tegyen szert.

A délphoi amphiktyoniától Phokis ellen indított szent háború alkalmat ad Fülöpnek, hogy Görögország ügyeibe avatkozzék. Apolló nagy tisztelőjének mutatja magát, Phokist feldúlja. Jutalmul az amphiktioni tanácsban Phokis szavazatát kapja, ezzel alkalmat s jogot a görög ügyekbe magát beletartani. A thermophylai-szoros megszállását meggátolta egy athéni hadosztály.

Az elfajult görögök távol állanak attól, hogy Fülöpöt szándékában gátolnák, sőt észre sem veszik célját. Az egyetlen Demosthenes, a nagy athéni szónok az, a ki minden igyekezetét és tehetségét arra használja, hogy a görögöket felrázza tétlenségökből (Philippikák). Demosthenes kikerülhetetlennek látja Fülöppel a küzdelmet, épen ezért az egyetértést sürgeti. A hatalmas Olynthost az atheneiek nem menthetik már meg, de az Athén vezérlete alatt létesült szövetség (Korinthos, Megara s több sziget) megmenti Byzantot.

A görög ügyekbe való beavatkozásra keres most Fülöp új alkalmat. Megteremti ezt a számára Aischines, a megvesztegetett szónok. Szent háborút indítat a lokrisi Amphissa ellen s annak a vezetését Fülöpre bízta. Fülöp azonban nem megy Amphissa ellen, hanem Közép-Hellas kulcsát Elateiát foglalja el. Sikerül ekkor Demosthenesnek Athén és Thebai közt szövetséget létesíteni. De a szövetségesek Chaironeiánál csatát vesztenek (338). Fülöp Thebait megbünteti, Athénnel szemben megalégszik, hogy szövetségébe áll. Miután a peloponnesosi szövetséget is megbontotta, a görög államokat gyűlésre hívta meg Korinthosba. A korinthosi gyűlésen (337) magát a perzsák ellen indítandó háború fővezérévé választatta.

Hellas egyesült, de az egyesítést idegen hatalom vitte végbe, amely a szabadság helyébe saját kardját helyezte.

IV. Görög-makedon korszak (336—146).

1. Nagy Sándor hódításai s ezek következményei.

Fülöp a perzsa háborúra való előkészület közben orgyilkos törének esett áldozatul. Terveinek örököse az Aristotelestől nevelt 20 éves Nagy Sándor (336—323). Nagyratörő szellem, kiváló hadvezér, hű barát.

Sándort első útja Görögországba vitte, hol a korinthusi gyűlésen atyja hadvezéri méltóságát magára ruháztatta, aztán az illyrek s geták mozgalmával szemben biztosítja a határokat. A hirre, hogy Sándor meghalt, a görögök fellázadtak. Gyors megjelenésével elfojtja a lázadást, Thebait feldúlja, de Athénnek megkegyelmez (335).

335.

Mi sem áll most útjában a hadjáratnak. 334. tavaszán kel át a Hellespontoson. Kis-Ázsiába 30,000 gyalogossal s 5000 lovassal. Trója romjain, hogy a görögöket megnyerje, Homeros istenei tiszteletére nagy harczijátékokat rendez. Szétveri azután a satrapáknak időközben összegyűlt csapatait a Graneikos folyónál. Innen délre vonul s biztosítja maga számára a kis-ázsiai görög gyarmatokat. Délről északra megy Phrygiába, ahol Gordionban szétvágja kardjával a híres csomót. Ismét délre fordul s átkel Sziriába. Itt veszi a hírt, hogy III. Dareios Kodomannos hátba fogta. Visszafor-
334. 333
fordul s az issosi síkon szétverte a félmilliónyi perzsa sereget (333). Dareios-t nem üldözi, hanem meghódoltatva Sziriát s Phoinikiát (Tirus) Egyiptomba megy. Egyiptomban szabadítóként fogadják, az Ammon oázison a papok Ammon fiának nyilvánítják. A Nilus-delta egyik ágánál Alexandriának vetette meg alapját.

Két évet vett mindez igénybe, amely idő alatt Dareios vagy egy millió főből álló csapatot szedett össze. Nem volt azonban ez óriási seregnek egy Sándorhoz hasonló nagytehetségű vezére, nem volt meg továbbá a seregben az egyetértés s hiányzott az egységes vezérlés, mi főerejét képezte a különben is sokkal lelkesebb görög-makedon seregnek. Ez okozta azután, hogy Sándor 47,000-nyi seregével a

Tigrisnél. Ninivétől nem messze, **A r b e l a** mellett ismét
 331. győz (331). Nincs többé mi útját állja. Babilon, Susa, Persepolis egymásután nyitják meg kapuikat, hogy kincseikkel a győzőnek kedveskedjenek. Persepolist, hogy visszaadja Athénért a kölcsönt, felégettette.

Dareios észak felé menekült, hol Bessos satrapa megfojtotta. Sándor Bessos nyomán Arián, Arachosián és Baktrián át az **O x u s i g**, majd a **J a x a r t e s i g** jutott s mellette várost alapított (**Alexandria ἡ ἑσχάτη**); ugyanezt teszi többfelé a kereskedelem emelésére. A közrekerült Bessost Dareios fivérének adja át, ki kegyetlen kinzások közt végezteti ki. Sándor pedig ez időben borozás közben megölte **Kleit o s** barátját (328), ki a Graneikosnál életét mentette meg.

327. 327-ben alkalma nyílik Sándornak **I n d i a** gazdagságával is megismerkedni. **T a x i l e s** segítségül hívta **P o r o s** ellen. Porost legyőzi, de vitézségét megbecsüli, visszaadja országát. Az Indus völgyéből át szeretne menni a Ganges völgyébe, de katonái a Hyphasis folyótól visszatérni kényszerítik. Így azután tervét, India kikutatását kénytelen abbahagyni. **N e a r c h o s t** az Indus torkolatánál hajóra ültette a sereg egy részével, hogy kutassák ki a tengert. Maga **G e d r o s i a** homoksivatagjain át véve útját rettenetes fáradoalmak után felére olvadt sereggel
 324. érkezett Susába (324).

Susában végre hozzáfoghatott nagy műve méltó befejezéséhez. A győzőket és legyőzötteket egy nagy világbirodalomban akarta összeolvasztani egy néppé. Maga jó példával megy előre, nőül veszi Dareios leányát, 10,000 katonáját pedig perzsa nőkkel házassítja össze. Az egész birodalomban a görög műveltség lenne az uralkodó. Megtartja azonban a perzsa intézmények közül mindazt, minek a célszerűségét belátja. Így, ami a birodalom szervezésére, igazgatására vonatkozik. A birodalom középpontjává **B a b i l o n t** tette, hol maga a nagy- királyok példájára keleti udvart tartott.

Sokan a makedoniaiak közül félreértették nemes szándékát. A zúgolódókat **K r a t e r o s s a l** hazabocsátotta. S tovább szötte nagy terveit: Arábiát körülhajózni, a birodalomban szétszórt görög városokat jó utakkal kötni össze. De a legnagyobb tevékenység
 323. közt a halál érte utol Babilonban (323). Még csak 32 éves volt.

2. Nagy Sándor birodalmának a fölbomlása.

Nagy Sándor „a legméltóbbat“ jelölte ki utódjának. A sereg és a nép Sándor utószülött s hasonnevű fiát ismerte el urának. A birodalom kormányzását a tábornokok maguk között osztották fel. A birodalom egysége azonban rövid ideig tartott. A tábornokok a kormányzásukra bizott részek függetlenítésére törekedtek. A kitört harcok következménye, hogy N. Sándor birodalma 3 nagy részre: Egyiptom, Szíria és Makedóniára s több apró államra bomlik.

Igy bár a birodalom azon részekre szakadt, amelyekből alakult, N. Sándor munkája kárba nem veszett. A görög műveltség hatását hosszú időn át érezteti Keletfel, de viszont Kelet is hatással volt amarra. Különösen látható ez a művészeti alkotásokon. E hellenistikus korszak művelődési középpontja Alexandria. Alexandria válik ki könyvtárával, muzeumával s tudományos intézeteivel.

A görög nyelv marad uralkodó az udvaroknál, a kormányzásban s a műveltek társalgásában.

Egyiptomban a Ptolomaiosok uralkodtak s teremtettek meg igazi művelt életet. Kleopátrának, az utolsó Ptolomaiosnak halála után római 30. provincia lett (30 K. e.).

Sziriában Seleukos Nikator tábornok utódai a Seleukidák uralkodtak. Uralmuk kezdetben az összes ázsiai részekre kiterjedt, utóbb azonban birodalmuk több részében független királyságok alakulnak. Így Pergamon a tudománykedvelő Attalidák székhelye.

Makedonia Görögországgal egyetemben Antigonos Gonatos tábornoknak s utódainak jutott osztályrészül. A görögök megpróbálták ugyan több ízben, hogy kivívják szabadságukat, de sikertelenül. Az achai és aitol szövetségek maguk is versengenek egymással és egymás ellen idegen szövetségek után karkodnak. A pártoskodás utóbb is végleges bukásukat okozza. 146-ban Kr. e. Róma 146. terjeszkedő hatalma véget vet úgy Makedonia, mint Görögország szabadságának. Az utóbbi Achaja néven lesz Róma provinciája.

Róma ugyan kardjával megsemmisítette a görög szabadságot, de a görög szellem előtt mint legyőzött hódolt meg.

C) Róma története.

BEVEZETÉS.

Itália földrajza.

Itália neve alatt Európának az Alpoktól dél felé húzódó csizmaalakú nagy félszigetét értjük. Politikai tekintetben a rómaiak az északi részt csak Augustus korától fogva számították Itáliához. A hosszú félszigeten az Appennin hegység, mint gerincz húzódik végig. S a hegység alakulása okozta, hogy a történelmi súlypont a nyugati s nem a keleti felére esik a félszigetnek. Keleten meredeken szakad a tengerbe s csak imitt-omott szakítják meg csekély jelentőségű folyók. Nyugatnak lejtősödik s a tengerparton egészen ellapul. A földművelésre alkalmas etruriai, latiumi s campaniai síkságokat bővebb vízű folyók (Arnus, Tiberis, Volturnus) öntözik. Alkalmas kikötők s a Tyrrheni tenger szigetei a nyugati part jelentőségét még emelik.

Az egész félsziget a következő 4 részre oszlik:

1. Felső-Itália a Makra és a Rubicon folyókig. Vidékei: Gallia cisalpina, melyet a Padus G. cispadanára és G. transpadanára oszt; Liguria és Venetia.

2. Középs-Itália délre a Silarus és a Fren-tóig. Nyugaton Etruria, Latium s Campania, keleten Umbria, Picenum s Sam-nium területnek el.

3. Alsó-Itália vagy Nagy-Görögország a keleti félszigeten Apulia és Calábriával, a nyugatin Lucania s Bruttium-mal.

4. Szicilia és a szigetek.

Itália népei.

Itália lakossága északról vándorolt délnek, azért a legrégebb lakosságot délen kell keresnünk. 3 főfőrzset különböztetünk meg.

1. Jap y g o k a t Apulia és Calabriában. Származásuk nem biztos, rokonok lehetnek a görögökkel, mert gyorsan összeolvadtak velök.

2. Az e t r u s k o k a t Etruriában. Ismeretlen fajú nép, magukat Rasennaek-nek nevezik, a görögök Tyrrhen néven említik. 12-12 városból álló szövetségeket alkottak. A rómaiak valására s alkotmányára, építészetére s egyéb intézményeire is befolyással voltak.

3. A legnagyobb jelentőségre jutott néptörzs az

ó-itáliai a félsziget középrészét lakta. A hegyvidéken laktak az umbersabell népek, a síkságon a latinok. Az ó-itáliai törzsek a görögök közeli rokonai, fejlődésük első korszakát együtt élték át.

Az umbersabell törzsek baromtenyésztéssel s földműveléssel foglalkozó egyszerű természeti népek. Nagyobb törzseik: a sabinok, umberek, volskok s a samnitok. A sok apró törzs a szent tavasz (ver sacrum) fogadalmának a következménye.

A latinok Latiumot a síkságot lakták, de valamikor auson név alatt a nyugati partok egész mentén elterjedtek; sőt a siculok Sziciliában is. Szétszórt falvaik olyan amphiktyon-féle szövetségben egyesültek. A szövetség középpontja az arx vagy capitolum volt, a hova a háború esetén kincseiket rejtették. Az arx képezte a későbbi városnak a magvát.

Egész Latium falvai kereskedhettek egymással (ius commercii) és érvényes házasságot köthettek (ius connubii). A latin ünnepeket (feriae latinae) Jupiter Latiaris tiszteletére Alba-Longa-ban tartották.

Az említett autochton népeken kívül laktak még délen gyarmataikban a görögök, északon az iber származású ligurok, a kelta gallok s az illyr fajú venetek és istrok.

A római történelem korszakai.

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig (753(?)—509. Kr. e.).

II. A római alkotmány kifejlődése; Itália meghódítása (509—264 Kr. e.).

III. A pún háborúk: a világalalom megszerzése (264—133 Kr. e.).

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralom megalapítása (133—31 Kr. e.).

V. A császárok uralma (Kr. e. 31—476 Kr. u.).

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig. (753—509).

1. Róma alapítása.

A Trójából menekült Aeneas Latium partján kötött ki s itt nőül vette Lavinius király leányát. Fia Ascanius vagy Julius alapította Alba-Longát, ahol utódai uralkodtak. Az utódok

egyike Amulius bátyját Numitort megfosztotta a tróntól, leányát, Rhea Silviát pedig Vesta szűznek szánta. Rhea Silvia azonban Mars istentől ikreket szült: Romulust és Remust. Amulius az ikreket a kiáradt Tiberbe tétette ki, hogy elpusztuljanak. Egy nőstény farkas a kisdedeket addig táplálta, míg Faustulus pásztor rájok nem akadt. Ez nejevel, Acca-Larentiával Romulust és Remust felnevelte. A felserdült íjak megtudva származásukat, nagyatyjukat, Numitort a trónra visszahelyezték. A helyen pedig,

753. a hol őket találták, várost alapítottak (753). Romulus civakodás közben Remust megölte s a várost saját nevééről Rómának nevezte.

A város alapításának a meséje el nem fogadható. Tény az, hogy a Tiberis mentén ott, a hol az a 9 domb közt folyik s a meddig az hajózható, város keletkezett. Az alapító a Ramnes, Luceres s Tities törzs lehetett. Az első kettő római, a harmadik sabin eredetű.

A balparti 7 halom (Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Caelius s Aventinus) közül a Palatinus és Quirinalis népesült be először. E két község egyesült várossá s építette fel a közös szentélyt a Capitolinus halmon. A három halom között lévő tért használták piacznak (Forum Romanum).

2. Róma királyai.

Rómában a legenda szerint 240 éven át királyok uralkodtak. Romulus az első király benépesíti és szervezi az államot, megalapítja a senatust. Numa Pompilius a vallásos intézményeket rendezi. Tullus Hostilius Alba-Longát foglalja el (Horatiusok és Curiatusok) s lakóit Luceres néven a Caelison telepíti le. Ancus Martius alapítja Ostia kikötőt, megerősíti a jobb parton a Janiculus halmot, a legyőzött latin helységek lakóit (plebs) az Aventinuson telepíti le. Az Etruriából származott Tarquiniusok elseje Tarquinius Priscus nagy építkezéseivel (cloakák, circus maximus, forum), a latinok, sabinok és etruskok legyőzésével szerzett érdemeket. Servius Tullius alkotmányt ad Rómának. A hetedik és utolsó, Tarquinius Superbus biztosítja Róma uralmát Latium felett,

510. de zsarnoksága miatt elűzték (510. Kr. e.)

A királyok korának a története mesterséges

összeállítás. Nevöket és uralkodásuk idejét nem tudhatjuk. Szembetűnő a békés és harcias királyok váltakozása s hogy mindegyiknek részt juttatnak a római állam kiépítésében. Bizonyos, hogy a Tarquiniusok uralkodtak, hogy a város a 7 halomra kitérjedt már a királyok korában s hogy a jobb parti Janiculummal a karóhid (a pons sublicius) kötötte össze.

Tény a plebs betelepődése, a Latium fölött való hegemonia s az alkotmány alapjainak a lerakása.

3. A rómaiak vallása.

A rómaiak vallásának jellemző sajátága a gyakorlatiasság. Isteneiket aszerint becsülték meg és tisztelték, amennyiben rájuk szorultak. Vallásos nézeteik kialakulására korán befolyással voltak az etruskok. Itáliai istenségek: Janus, Saturnus, Jupiter, Mars (Quirinus), Juno, Vesta, Ceres, Minerva. Utóbb isteneiket azonosoknak tartották a görögökével s a görög monda-kört rájuk is alkalmazták. A család védő szellemei a Penates és a Lares voltak. Elvont fogalmak személyesítései gyanánt pedig Iuventus, Virtus, Fortuna, Victoria stb. fordulnak elő.

Papjaik: a pontifexek, flamines, salii s a fetiales. A hit az volt, hogy a papok irányítani is tudják az istenek akaratát. A családfőnek azonban nem volt szüksége a papokra az áldozatok bemutatásánál. Kiváltságos állást élveztek a Vesta szűzek, kik a Vesta templom tüzére ügyeltek. A rómaiak minden fontosabb mozzanatnál megtudakolták az istenek véleményét. Ily alkalmakkor a jóslásokat az augurok s a haruspexek végezték.

4. A legrégebbi alkotmány.

Róma jogot élvező lakosságát a 3 tribus (törzs): Ramnes, Luceres s Tities tagjai alkották. Ezekre, a patriciusokra terjedt ki a populus Romanus elnevezés. A 3 tribus 30 curiara, 300 gens-re (nemzetség) s 3000 familia-ra (család) oszlott. A családfők (patres familiae) gyakorolták a comitia curiata-kban a politikai jogokat, hatalmuk a családban korlátlan volt. Velük szemben a család tagjainak semmiféle személyes vagy birtokjoguk nem volt. A mi a családban a családfő, az volt az államban a király. Hatalomkörre hármas: legfőbb bíró, pap és hadvezér. Tanácsadó testületként szerepelt mellette a senatus.

a nemzetségek fejei közül nevezte ki a király. Trón-üresedés esetén a senatus választotta saját kebeléből 5—5 napra az interrexet. A polgárok körén kívül estek a cliensek, kik valamely patricius védnöksége (patronus) alatt állottak. A latin községeknek legyőzött s Rómába telepített utódai képezték a nem polgárok tömegét, a plebs-et.

A patriciusok legnagyobb terhe a katonáskodás volt. Minden család egy gyalogost s minden gens egy lovast állított ki.

A plebeiusok szaporodó száma veszéllyel fenyegette az államot, azért a Servius Tulliusnak tulajdonított alkotmány vagyon szerint 6 osztályba (classis) soroz be patriciust s plebeiust egyaránt. A vagyon szerint állapítja meg kinek-kinek fegyverzetét is. A classis népe centuriákban oszlik meg.

A Servius Tullius-féle timokratikus alkotmány vázlata :

Classis	Centuriák száma	Vagyon assokban	Arma. Védelmi fegyverek	Tela. Támadó fegyverek
1.	80 c. gyalogos 18 c. lovás	100,000	galea, clypeus, ocreae, lorica	} gladius, hasta
2.	20 c. gyalogos 2 c. fabri (kézműves)	75,000	galea, scutum, ocreae	
3.	20 c. gyalogos	50,000	galea, scutum	
4.	20 c. gyalogos 2 c. tubicines (zenész)	25,000	scutum	
5.	30 c. gyalogos	11,000	—	fundae
6.	1 c. capite censi (tartalék)	11,000-nél kevesebb	—	
	Összesen 193 centuria			

Servius Tullius alkotmányának 3 féle a célja : 1. s legfőbb a katonai, mert ezután a

centuriák alkotják a haderőt, még pedig a fiatalok (juvenes, 17—45 év) két légióját s az öregek (seniores, 46—60 év) két légióját. 1 légió = 42 centuria = 4200 ember. 2. A pénzügy, mert az adót (tributum) kiki vagyona szerint fizeti. Mindenkinek vagyonát 5 évenként megbecsülték (census) s akkor mindenkit beosztottak a classisok valamelyikébe. 3. A politikai, mert ezentúl centuriák szerint szavaznak, a comitia curiátákat háttérbe szorítják a c. centuriáták. A plebs politikai joga azonban csak alaki, mert a centuriának több, mint fele (98) az első osztályra esett.

II. A római alkotmány kifejlődése. Itália meghódítása. (510—264 Kr. e.)

1. A köztársaság megalakulása.

Tarquinius Superbus mellőzte a serviusi alkotmányt s a legnagyobb zsarnoksággal uralkodott. Patriciusok és plebeiusok egyesülnek a zsarnok ellen, kiűzik s megalkotják az arisztokratikus köztársaságot (510.).

510.

A király hatalmköre több hatóság közt oszlik meg. Az egy évre választott két consul-ra szállott a király összes hatalma kezdetben, a főpapit kivéve. Csakhogy tetteiért felelősséggel tartozott s halálos ítéletekben meg kellett engedni a néphez való felebbezést (provocatio). A király főpapi hatáskörét a rex sacrificulus-ra bízta, de alárendelték a pontifex maximusnak. A későbbi időben a consuli hatalom rovására a praetori s a censori hivatalt állították fel. A praetor vette át a consulnak legfőbb bírói hatalmát. Segédei voltak az aedilek, az ünnepi játékok rendezői. A censor végezte a censust, ügyelt fel az erkölcsökre (regimen morum), egészítette ki a senatust (lectio senatus), kezelte az államjavakat. A consul segédei voltak a bűnyomozók, a quaestorok, de utóbb hivataluk jelentőségben emelkedett, mert az állami kincstár és levéltár kezelését vették át. Nagy bajok idején, ha gyors s egyöntetű intézkedés vált szükségessé az államban, a consulok helyét a korlátlan hatalmú dictator foglalta el. Hivatalában legfeljebb 6 hónapig maradhatott, tetteiért felelősséggel tartozott. Segéde volt a magister equitum.

A 300 tagból álló senatuson nyugodott az államhatalom súlypontja, amelynek tagjai közé

föl (patres (et) conscripti). A senatus készítette a törvényjavaslatokat, erősítette meg a népgyűlés határozatát s ellenőrizte a törvények végrehajtását.

A comitia centuriata-ban választották a consulokat, fogadták vagy vetették el a törvényeket. A c. curiaták elvesztették korábbi jelentőségüket.

A consulatus, a censori, a praetori s az aedilis hivatalok curulisi hivatalok, mert viselőik hivatalban a sella curulist (elefántcsont szék) használhatták. E hivatalokat csak patricius nyerhette el.

Küzdelmek az elűzött királlyal. Tarquinius Superbus nem akart méltósága elvesztébe megnyugodni. Először a patricius ifjak esküdtek érdekében össze, de L. Junius Brutus consul felfedezte a bűnösöket. Valamennyit, köztük saját fiait is, halállal sújtotta. Eredménytelen marad a Tarquinii s Veii városok segítségével indított hadjárat is. Nagyobb veszély fenyegette Rómát, midőn Porsenna, Clusium királya kísérelte meg az elűzött király visszahelyezését. Horatius Cocles, Mucius Scaevola s Cloelia hőstettei azonban meggyőzték ezt is, hogy Róma a Tarquiniusokról hallani sem akar. Utóbb a latinok fogtak érdekében fegyvert, de az első dictator (Titus Laërtius) ezeket is leverte.

2. A plebs kivándorlása a szent hegyre.

Pártküzdelmek.

A plebeiusok a gyakori katonáskodás következtében adósságba verték magukat. Az adóstörvények pedig nemcsak az adós vagyonát, hanem magát az adóst s családját is kiszolgáltatták a hitellelzőnek. Midőn a patriciusok nem voltak hajlandók a szigorú adóstörvények enyhítésére, sem a közlegelőkből (ager publicus) nem akartak a plebsnek juttatni, az Anio mellett levő szent hegyre vonultak (secessio plebis in montem sacrum), hogy ott új várost alapítsanak. Menenius Agrippa azonban ismert meséjével (a gyomorról és a végtagokról) megengesztelte őket s midőn védelmökre a tribunatust kapták, visszatértek a városba.

A két tribunus (később 5, majd 10) plebeiusi hasonmása volt a 2 patriciusi consulnak, személyök szent és sérthetetlen. Azt a jogot kapták, hogy a plebeiust megvédelmezhessék bármely hatóság erőszakoskodásával szemben (ius auxilii). Ebből fejlődött ki a tribunok többi joga: a ius in-

tercessionis, hogy a nekik nem tetsző senatusi határozatok s parancsok végrehajtását meggátolhatták. Jus prensionis, hogy az ellenszegülőket elfoghatták, halálra ítéltethették. Jus agendi cum plebe, hogy a népet a comitia tributákba összehívhatták s ott határozatokat hozhattak (plebescita).

A tribunusok segédei voltak a nép-aedilek, kik a vásári forgalomnak voltak felügyelői s hatáskörükbe tartozott továbbá a középületekre s más egyebekre való rendőri felügyelet.

A tribunatus felállítása nem simította el a patriciusok s plebeiusok közt lévő ellentétet, sőt kiélesítette. A patriciusok consulaik, a plebeiusok tribunaik vezérlete alatt harcoltak egymással. Az elkeseredett harcot megvilágítják a következő esetek:

Gn. Marcius Coriolanus nevű vitéz patricius egy éhínség alkalmával a senatusban csak az esetben javasolja a nép közt a gabonakiosztást, ha az tribunusairól lemond. A tribunusok a tribusi gyűlés elé idézték, ahol ugyan nem jelent meg, de távollétében száműzték. Coriolanus a volskokhoz ment s azok élén Róma ellen jött. Róma alól csak anyja, Veturia s neje, Volumentia kérésének engedve távozott. A volskok közt pusztult azután el.

Spurius Cassius harmadik consulsága alatt azt indítványozta, hogy az ager publicus egy része a plebeiusok közt osztassék ki. A patriciusok s a gazdag plebeiusok mint egy ember támadtak ellene s hivatali éve letelte után, azon ürügy alatt, hogy a királyságra akart törni, halálra ítélték (486).

3. Az egység helyreállítása.

Századokon át tart még a patriciusok s a plebeiusok küzdelme, de végre is meglett a plebeiusok kitartásának az az eredménye, hogy törvényben és jogban, politikai és gazdasági tekintetben teljesen egyenrangúak lettek a patriciusokkal. Az egység a következő alaptörvények folyománya.

Lex Publilia (471). Publilius Valero tribun 471. indítványára törvénné lesz, hogy a c. tributák határozatai a senatus jóváhagyása után jogérvényűek s hogy a plebeiusi magistratust ott választják.

Decemviratus (451). Tíz évi küzdelemben 451. kerül, míg Terentilius Arsa tribun javaslatát, hogy a törvényeket írásba foglalják, elfogadták. Miután a görög törvények tanulmányozására küldött 3 patricius visszatért, 2 éven át tíz férfira bízta az

állam kormányzását azon feladattal, hogy törvényeket írjanak (decemviri consulari imperio legibus scribundis). Megbízatusuknak eleget tettek, az első évben 10, a másodikban 2, tehát összesen 12 ércztáblára vésték a törvényeket. Ezzel megvetették a római jog alapját. A törvények értelmében a populus Romanus elnevezés patriciusra s plebeiusra egyaránt vonatkozik s a bíróság előtt ezentúl teljesen egyenlő elbánásban részesülnek.

A decemvirek hatalmukat Appius Claudius buzdítására a 2 év letelte után is meg akarták tartani, de a nép megbuktatta őket. Újból consulokat és tribunokat választanak.

448. *Leges Valeriae* (448). L. Valerius és M. Horatius consulok törvényt emeltek: 1. a plebesiták az egész államra kötelezők; 2. még a dictator is köteles a provocatiót megengedni; 3. a tribunok s a népaedilek sérthetetlenek.

444. *Lex Canuleia* (444). Canuleius tribun indítványára kimondják, hogy patricius és plebeius érvényes házasságot köthet. A gyermekeknél az atya származása az irányadó.

367. **A politikai egyenlőség kivívása.** *Leges Liciniae* (367). Gaius Licinius és Lucius Sextius tribunok 10 évi küzdelem után törvények gyanánt fogadtatják el:

1. Az adósok eddig fizetett kamatja a tőkéből levonassék, a maradék 3 éven át egyenlő részletben törlesztessék.

2. Az ager publicus-ból senki 500 holdnál többet ne birhasson. A birtokos munkásai egy részét a szabadok közül vegye.

3. A consulok egyike mindig plebeius legyen.

366-ban az első plebeius consul Lucius Sextius lett.

Bár a consulság rovására előbb már a censori, most a praetori méltóságot állították fel a patriciusok a maguk számára, lassankint a plebeiusok minden hivatalra elnyerik a képesítést.

300. Legutoljára a *lex Ogulnia* 300-ban mondja ki, hogy a pontifexi és az auguri testületek tagjai is lehetnek.

A liciniusi törvények gazdasági kiegyenlítést is tartalmaznak, de a teljes egyenlőség e téren akkor áll be, midőn kimondják, hogy az adós vagyonával ugyan felelős, de szabadsága elvesztésével nem sújtható.

Az elsoroltak alapján patricius és plebeius közt legfeljebb társadalmi tekintetben lehet különbség. Tovább csak a hazaszeretelben versenyezhetnek, a mely különben is a törvény s a szülők tisztelete mellett a római jellemnek alapvonását képezi.

4. Itália meghódítása.

A belső küzdelmekkel párhuzamosan az aequae, volskók s sabinok-kal viselnek győzelmes harcokat a rómaiak. Midőn pedig a gallok az etruskokra támadnak, utóbbiakkal szemben is sikereket érnek el, magát az erős Veii városát is elfoglalja M. Furius Camillus. Veii ostrománál kapnak először zsoldot a plebeiusok.

A gallok Rómában (390). A nemzetközi jog megsértése miatt (3 Fabius) a gallok Rómára támadtak. Az Allia pataknál megsemmisítik a római haderőt, a várost feldűlják, csak a Capitolium állja ki a 7 hónapi ostromot (Juno ludai). A nagymennyiségű arany váltságdíj megkapása után távoztak csak a gallok. A római hiúság a száműzetésből visszatérő Camillussal megvereti a gallokat s visszahozatja az aranyat.

A haderő átalakítása. Camillus lebeszéli a polgárokat a Veii-be való költözéstől. A várost gyorsan újból építik. Ugyanekkor Camillus új szervezetet ad a haderőnek.

A harcosok sisakot kapnak, a hasta helyett rövid hajító dárdát, pilumot. Védelmi fegyverek: a sisak, páncél, pajzs. Támadók: dobásra a pilum, közeli harcolásra a kard.

A legiót 4200 gyalogos alkotja, s hozzá tartozik 300 lovas. A legió 30 manipulusra oszlik. A manipulusok 3 csatarendben állanak fel: hastati, principes, triarii. A csatarendekben álló 10—10 manipulust hézagok választják el, mi a legió mozgékonyágát biztosította.

A legió éjjelezések alkalmával mindig táborot ütött. A négyszögletű tábort árkok és sánczkarók erősítették. A 2 főkapun (p. praetoria s p. decumena) s 2 két oldalkapun (p. principalis dextra és p. pr. sinistra) átvezető utak keresztezésénél állott a consul sátra (praetorium). Közeliében tanyáztak a kürtösök.

Háború a latinokkal (340—338). A latinok a gallok pusztítása után azt követelték, hogy az egyik consul s a senatus fele latin legyen. Róma

visszautasítja a követelést. A kitört háborúban leveri a latinokat s megbontja a latin szövetséget. Egymással a városok nem kereskedhetnek, sem házasságra nem léphetnek. A jogokban nem egyenlő arányban részesülnek, hogy közös célra ne szövetkezessenek (*divide et impera*). Némelyek némi korlátozással római polgárjogot kapnak. Ez a latin jog (*i u s l a t i n u m*). Mások, mint *m u n i c i p i u m* o k megtartják belkormányzatukat a római jogban valló részesezés nélkül. A municipiumban római praefectus szolgáltatja az igazságot. A latin jogú városok ifjúsága a legiókban, a municipiumoké a szövetségesek cohorsaiban harcolt.

Háborúk a samnitokkal (343—290). A rómaiak Közép-Itáliában való terjeszkedésének az erőteljes hegyi nép, a samnit állotta útját. Róma e miatt 3 nagy háborút visel velök. Legtöbb kilátással, hogy szabadságukat megtarthatták. *G a v i u s P o n t i u s* vezérlete alatt a második háborúban (326—304) harcolnak. De az etruskok, umberek, equok, marsok segítségével épen úgy későn érkezik most, mint a harmadik háborúban. A rómaiak minden felé győznek. A győzelmek eredménye: Rómának Közép-Itália felett való uralma.

Közép-Itália népei kénytelenek Róma szövetségébe állani. Adót nem fizetnek, de római főtisztek alatt segédcsapatokat, *c o h o r s o k* a t állítanak ki. Önkormányzatukat megtartják. A mennyiben Itália népei utóbb mind ily féle jogban részesülnek, ezt itáliai jognak nevezzük (*i u s i t a l i c u m*).

Tarentummal s Pyrrhossal viselt háború (282—272). A dél-itáliai görög városok, köztük a gazdag Tarentum, tétlenül nézték Róma terjeszkedését. Tarentum akkor sérti már meg Rómát, midőn az Közép-Itália leigázása után Lucaniát és Bruttiumot is hatalmába keríti. A kitört háborúban nem mer egyedül harcolni, hanem segítségül hívja Epeiros hős királyát, Pyrrhost, aki Nyugaton oly nagy görög birodalom alapításáról ábrándozik, mint a melyet N. Sándor alapított Keleten.

Pyrrhos 25,000 harczossal s 20 hadi elefánttal kelt át Itáliába. A rómaiak a phalanxxal s az elefántokkal szemben *H e r a k l e i á*-nál (280) csatát vesztenek. Ugyan így járnak a következő évben (279) *A s c u l u m*-nál. De oly nagy Pyrrhos vesztesége is, hogy a győzelmet ki nem aknázhatja. Már a herakleai ütközet után felajánlja Kineas követe

útján a senatusnak a békét, de a vak Appius Claudius felszólalására elvül mondja ki a senatus, hogy az ellenséggel Itália földjén nem alkudozik. Az asculumi győzelem után pedig beleunva a csekély eredménnyel járó küzdelemben, átkel Sziciliába és Sirakusait segíti meg Karthagó ellen. Karthagó azonban Rómával szövetségre lép s a midőn az utóbbi már Tarentumot fenyegeti, Pyrrhos még egyszer felveszi Rómával a harcot. De Beneventum mellett (275) Róma teljes diadalt arat. **275.** Erre Pyrrhos elhagyja Itáliát s 272-ben Argos ostrománál elesik. A halál hírére vezére Milon átadja a rómaiaknak Tarentumot.

Pyrrhos távozása után sorra leverte Róma a parti városokat s a népeket, kik Pyrrhos mellett fogtak fegyvert. Úgy, hogy 270 körül Róma a **270.** Macra és a Rubicontól délre terjedő Itáliának ura.

5. Róma uralmának biztosítékai.

Róma uralmát a meghódított területek feletti biztosította a senatusi kormány, a jogoknak a megosztása, gyarmatok s a katonai utak.

A senatus a consulok változó kormányával szemben az állandóságot képviselte. Tagjai méltóságukat élethossziglan viselték s Róma legjobbjai közül kerültek ki. A censor kijelölése folytán azok jutottak be a senatusba, kik valamely curulisi hivatalt tisztességgel viseltek. Kineas szerint „királyok gyülekezete.“ Hatalom, állambölcsesség s következetességre nézve minden idők első politikai testülete.

Róma a meghódított népektől imitt-amott földterületeket is vett el. E földterületekre rómaiakat vagy hűséges latinokat telepített, a kik ott a gyarmatokat alkották. A gyarmatok mindegyike, mint valami „kis Róma“ az idegen népek közt a római uralom fenntartója, a római nyelv s műveltségnek pedig terjesztője. Ez az oka, hogy rövid idő alatt egész Itália, majd meg más idegen népek is oly gyorsan elrómaisodtak.

A gyarmatokat lehetőleg egyenes irányban minden felé szilárdan megalkotott katonai utak fűzték össze Rómával. Egyrészt biztosították ezek a legiók gyors menetét, másrészt a kereskedelmi forgalmat emelték. Ilyen utak: a Via Appia, V. Cassia, V. Flaminia, V. Latina

III. Róma elnyeri a világhuralmat. A hellén műveltség befolyása. (264—133.)

1. Az első pún háború.

E háborúban az első szárazföldi hatalom, Róma áll szemben az első tengeri hatalommal, Karthagóval.

Karthagó phoinikiai gyarmatváros Afrika partján, melyet tiruszi kivándorlók alapítottak (Didó királynő). Az anyaország elhanyaglása óta Karthagó annak minden hatalmát magához ragadta. Nemcsak Afrika partvidékét hálózzák be gyarmatai, hanem a Földközi-tenger nyugati medencéjének szigeteit is. Óriási gazdaságra tett szert. Hatalmát zsoldoshadai, hadi elefántjai s nagyszámú hadihajói védelmezték. Kormányformája pl u t o k r a t i k u s k ö z t á r s a s á g, mert a leggazdagabbak kezében van a hatalom. A kormányt a gazdagokból álló két tanács és a közölök évente választott 2 suffet (bíró) vezette. Róma mellett hátránya, hogy nincsenek szabad, kötelességérettől áthatott polgárai s hogy elnyomott, kizsarolt alattvalói mindenkor készek az elpártolásra.

A háború Szicília birtokáért folyik. Alkalmat ad a háború megkezdésére, hogy a Messanába zárkózott m a m e r t i n u s o k Rómát hívják segítségül. Appius Claudius Caudex megviszi a segítséget s Messenát kiragadja a karthagóiak s a syrakusaiak kezéből (264). Hieron, Syrakusai tyrannosa az első sikerek után Róma mellé áll s kitart mellette. A rómaiak így hamarosan meghódítják az egész szigetet, a parti városok kivételével. A parti városokat védelmezik, de egyúttal pusztítják is Itália partjait a karthagói hajók.

A rómaiak egy a partra vetett karthagói ötevezős mintájára hajóhadat teremtenek. D u i l i u s consul a hajóhadat Mylae-nél diadalra vezeti (260). M. Attilius Regulus a másik győzelem után Karthagót már Afrikában támadja meg. De elbizakodottsága vereséget hoz rája, a sereg a vezérrel együtt fogságba jutott.

A háború tovább mindkét részről lanyhán folyik, míg H a m i l k a r B a r k a s, a karthagóiak nagy hadvezérje lánggra nem lobbantja azt. Heirkte hegyéről nem csak Sziciliában zaklatja a rómaiakat, hanem a óival még Itália partjait is pusztíttatja. Rómában új hajóhadat a gazdag polgárok áldozatkészsége

hozott létre, a melynek élén C. Lutatius Catulus az Aegatesi szigeteknél a karthágóiak felett elhatározó győzelmet aratott (241).

241.

A győzelem következtében a karthágóiak abba hagyják a háborút. Sziciliát átadják a rómaiaknak s 10 év alatt 3200 talentum hadisarczot fizetnek.

Szicilia lett az első római provincia. Igazgatását Róma praetorra bízta. A lakók fej- és földadót fizettek.

2. Róma meghódítja Szardiniát, Corsikát s a Pó vidékét.
Karthágó elfoglalja Hispániát.

Az első pún háború lezajlása után Karthágóban a zsoldos hadak lázadása tört ki. Míg Hamilkar Barkas Afrikában azok leverésével van elfoglalva, addig Róma elfoglalja Szardiniát és Corsikát s azokat provinciákká alakítja. Ezzel ura lett a Tyrrheni-tengernek. Az illyr kalózok leverése a mai dalmáciai partokon (229) az Adriai-tenger fe-
lől biztosította Rómát. A görögök hálából a nemzeti játékokhoz bocsátották a rómaiakat.

229.

A Pó vidékét lakó gallok népe még mindig nem maradt békén, be-betört a római területre. Újabb mozgolódásuk alkalmat adott Rómának a teljes leverésökre, aki azután gyarmatokkal (Cremona, Placentia) biztosította Gallia Cisalpina birtokát (222).

222.

Róma viselkedéséből úgy látszott, hogy Róma és Karthágó közt a béke tartós nem lesz. A Barkidák vezérlete alatt ezért Karthágóban egy hancias párt alakult, a melynek célja volt Karthágót a háborúra előkészíteni.

Hamilkar Barkas Hispania meghódításában a veszteségeért kárpótlást keres. Lakóiból harcedzett sereget, ezüstbányáiból pénzt teremt. A rómaiak a hódítás jelentőségét nem fogták fel. Utóbb mégis Hasdruballal, Hamilkar vejével oly tartalmú szerződést kötnek, hogy a púnok az Ebrot nem lépik át s Saguntumot nem támadják meg.

A második pún háború (218—202).

A háború első két éve. Hasdrubal meggyilkoltatása után a karthágói csapatok vezérletét Hispániában Hamilkar Barkas fia, a 29 éves Hannibal vette át. A legnagyobb hadvezéri tehetség mellett a legnagyobb államférfiúi tulajdonságok egyesültek benne. Az ó-kor egyik legkiválóbb embere. Hogy a

dulta, 59 ezer főnyi seregét és 37 elefántját a Pyrenaeken, a Rhodanuson s az Alpokon át Itáliába vezette. Kijátszotta ezzel a rómaiak tervét, kik karthagói területen akarták a háborút megkezdeni. S bár serege a fárasztó útban felényire olvadt le, Vercellaenél a Cn. Scipiotól vezetett északi seregét verte le, a Trebia folyónál pedig a délit tette

218. tönkre (218).

Hasonló fényes eredménnyel kezdette meg a következő évet. C. Flaminius seregét törbe csalta s a trasimenusi tó mellett felkoncolta
217. (217). Azután Közép- majd Dél-Itáliára vettette magát, hogy Róma szövetségeseit elpártolásra bírja. De Qu. Fabius Maximus dictator huzavona taktikájával nem ad neki alkalmat a győzelemre (cunctator).

216. **A cannaei csata s következményei.** A 216. évben a néppárt szájas vezére C. Terentius Varro, mint vezérlő consul csak az alkalmat várja, hogy 86,000-nyi serege élén a harczot Hannibállal felvehesse. A Cannae mellett fekvő síkon megjön az alkalom. De Hannibal oly fényes győzelmet arat, hogy 70,000 római, köztük Aemilius Paulus consul, számtalan senator és lovag borították a csatateret.

A következmények közel juttatták Hannibal tervét a megéréshez: hogy Rómát végleg elbuktassa, Dél-Itália, Syrakusai elpártoltak, V. Fülöp, makedon király Karthagóval szövetkezik. Karthagó Hannibal érélyes támogatására határozza el magát. Hasdrubal, Hannibal öccse Hispániából nagy sereggel bátyja segítségére készül.

A római senatus a veszélyek közepette mutatta magát legnagyobbnak. A megmenekült Varrót üdvözli, hogy nem esett kétségbe a köztársaság jövője felett. Megfeszített erővel legiót legió után szerel fel. V. Fülöp ellen a görögöket uszítja, az nem is tud segítséget hozni. Syrakusai (Archimedes) s Capua egymásután buknak el (212). Nem menti meg Capuát Hannibálnak Róma kapui előtt való megjelenése sem (Hannibal ante portas).

Hannibálnak csak az a reménye marad meg, hogy öccse segítséget hoz. S csakugyan Hasdrubal 70,000 főnyi sereggel Itáliában terem. De nem egyesülhetett Hannibállal, mert az egyesülés helyét meghatározó levele Claudius Nero kezébe került. Nero merész tervét azután a Metaurus

folyónál a pún sereg megsemmisítését s Hasdrubal halálát okozta (207). Ennek dacára Hannibál még 207. éveken át fentartja magát Dél-Itáliában.

A zamai ütközet. 210-ben Hispániában a fiatal P. Cornelius Scipio veszi fel a púnokkal a harcot. Győzelmeit Uj-Karthago elfoglalásával kezdi. Hasdrubal távozta után pedig egész Hispániát elfoglalja. Azután a merész lépésre határozza magát, hogy Afrikába keljen át. Itt annyira szorongatja Karthagót, hogy ez kénytelen Hannibalt hazahívni. A két nagy ember találkozása azonban nem hozta meg a kibékülést.

Hannibálnak szedett-vedett seregével harcba kell bocsátkoznia. De nagy eszével sem tudja győzelemre vezetni seregét, Zámánál csatát veszít (202). 202.

A győztes Scipio diktálja a békét. Karthagót, 10 kivételével hajói kiadására kényszeríti, amelyeket Róma eléget. 50 éven át évente 200 talentumot fizet. Afrikán kívül fekvő birtokait, Hispániát is elveszíti. Róma engedélye nélkül nem viselhet háborút.

Scipio Africanus melléknevet nyer, s még soha nem látott fényvel tartja meg diadalmenevét. De a fénynek nem hiányzik árnyoldala sem. Itália elpusztulása s az erkölcsi élet hanyatlása volt a győzelem ára.

Legnagyobb eredmény: Róma a Földközi-tenger nyugati részének a birtokába jut. A világhatalom kialakításában mi sem gátolja.

4. A Földközi-tenger keleti medencéjének a megszerzése.

A második makedon háború. (200—197.) V. Fülöp makedon király a második pún háború folyamán Hanniballal szövetségbe lépett, de akkor Róma és Fülöp közt ütközetre nem került a dolog. Ez az első makedon háború. (215—205.)

A második makedon háborúra okot ad, hogy Fülöp és III. Antiochos Sziria királya Egyiptom ázsiai birtokainak elfoglalására szövetségbe lépnek, továbbá hogy Pergamon és Rhodos elnyomására törnek. Attalus Pergamon királya, Rhodos és Athén Rómát hívják Fülöp ellen segítségül. Róma elküldi légióit. Kisebb jelentőségű csatározások után T. Quinctius Flaminius consul veszi át a római seregek vezérletét s Kynoskephalai-nál döntő győzelmet arat (197). Fülöp lemond Makedonián kí- 197.

vül fekvő birtokairól. Róma engedélye nélkül nem háborúskodik. 1000 talentum hadisarcot fizet.

A következő évben Flaminius az isthmosi játékon a senatus nevében minden görög államot szabadnak és függetlennek nyilvánít.

A szir háború. (192—190.) III. Antiochos helyreállítja a Seleukidák nagy birodalmát. Róma nem törődik vele, míg Antiochos Ázsiában terjeszkedik, de midőn a kis-ázsiai görög városokat igázza le s Thrákiába tör át, megkezdí a háborút. Róma haragját fokozza még az a körülmény, hogy Hannibalt is pártfogásába vette. Hannibal ugyanis, midőn Karthagót újból virágzó állapotba hozta s ott demokratikus kormányt szervezett, felkeltette Róma féltékenységét. Az oligarcha-párt akkor hajlandó lévén kiadására, keletre menekült.

Antiochos kezdette meg a hadakozást Görögországban. De itt csalódás érte, mert a görögök alig segítettek, Fülöp pedig egyáltalában nem. Így azután Acilius Glabrio konsul Thermopylai-nál leverte (191). Nem sokkal később csatát veszített a szir flotta is. A rómaiak erre magában Ázsiában támadták meg Antiochost. Lucius Scipio főparancsnok Scipio Africanus segítségével, ki legatusként kísérte fivérét, megnyeri a magnesia-i 190. ítközetet (190) s békére kényszeríti Antiochost.

Antiochos lemond a Tauruson s a Halys-folyón túl fekvő birtokairól. 15 ezer talentumot fizet. Hajóit, 10 kivételével és elefántjait kiadja. Engedély nélkül nem hadakozik.

Az Antiochostól elfoglalt földeket Pergamon és Rhodos kapiák hűségük fejében. Lucius Scipio Asiaticus melléknevet és triumphust kap. Hannibal Prusias bithyniai királyhoz menekül, ahol 183. mérget iszik (183). Ugyanez évben halt meg önkéntes száműzetésben Scipio Africanus is.

A harmadik makedon háború. (171—168.) Fülöp a rómaiak ellen titokban boszúhadjáratra készült, de a halál terve keresztülvitelében meggátolta. Fia, Perseus, mint atyja tervének az örököse kezdí meg a hadakozást Róma ellen. Róma mindaddig semmire sem megy ellene, míg Aemilius Paullus nem áll a sereg élére. Ez Pyd- 168. nánál legyőzi (168), maga Perseus is fogságba esik.

Itt kezdődik Róma világuralma. Makedoniát 4, Illyriát 3 különálló részre osztják a rómaiak s eltiltják az egymással való érint-

kezéstől őket. Görögországból 1000 kezeset Rómába hurcolnak. Pergamon és Rhodos mit sem kapnak, sőt szövetségeseikből nemsokára alattvalók lesznek.

5. *A Földközi-tenger partvidékeinek a bekebelezése*

Róma a leigázott országoknak Rómához való viszonyát még nem rendezte. Függettek azok ugyan tőle, de nincs kizárva, hogy valamelyik közülök hatalomhoz jut s bajt szerez Rómának. Azt a véleményt fogadják tehát el, hogy valamennyi provinciává alakíttassék.

A harmadik pún háború (149—146). Karthagó már-már kiheverte a rája mért csapást. Újból gazdagodott. Rómával azonban került az összeütközést. De Róma ürügyül használja a háborúra, midőn Karthagó *Massinissa* numidiai királyon fegyverrel vesz magának elégtételt. A békepárt Rómának ezután is kielégíti minden kívánságát, csak midőn a város lerombolását s a lakosságának a partokról való elköltözését kívánja Róma, határozza el magát Karthagó a legvégső küzdelemre. Évekig teszi próbára Róma erejét, míg nem a római nép türelmét veszítve *Cornelius Scipio Aemilianus* állítja a sereg élére. Ez helyreállítja a hadseregben a fegyelmet s a kiéhezett várost 5 napi utczai harcban elfoglalja (146). 17 146. napig tartó tűz pusztította el a régi műveltség utolsó fészket. A város területe *Africa* néven provincia lesz. A győztes vezér, mint *Scipio Africanus Minor* tartja diadalmenetét.

Ugyancsak 146-ban *Cornelius Metellus Andronicus* leverése után *Makedoniát* saját nevére, *Lucius Mummius* pedig *Korinthos* feldúlása után Görögországot *Achaja* néven teszi provinciává.

Nagyobb munkát ad a hispániai lázadás elnyomása. A hős *Viriathus* csak az árulás veszti el (139), *Numantia* elfoglalására pedig nem kisebb embert, mint *Scipio Africanus Minor* kell küldeni (133). *Hispania* végleges lecsendesítése így is csak *Augustus* korában következik be. 133.

Az *Attalidák* kihalta után *Pergamont* *Asia* néven szintén a provinciák közé sorolják.

121-től kezdve pedig *Gallia Narbonensis* néven *Gallia* déli részét hasonlóképen mint provinciát kormányozzák.

6. A keleti hódítások visszahatása Rómára.

Róma nagy világ-birodalmában a Földközi-tengert szegélyező országok provinciák gyanánt sorakoznak vagy legalább, mint Numidia s Egiptom tőle függenek. Rómát központi fekvése, a senatus bölcs kormányzása, a polgárok törvénytisztelete, kötelesség és hazaszeretete s a légiók szervezete segítették a világuralomhoz. De az életmód egyszerűsége s a tiszta erkölcsök Kelet meghódításával megszűntek.

A görög műkincsekkel utat talál Rómába a görög szellem. Ez a vallásban, a tudományban, művészetben s az életmódban a pún háborúk kora óta mind nagyobb s nagyobb átalakulást eszközölt. Az előkelő családok hívei az új iránynak, bár akad olyan, ki az átalakulásnak útját iparkodik állani (Cato). Kárára az válik a köztársaságnak, hogy a széppel és jóval a selejtet, sőt a rosszat is átveszik. Keletnek vallási kultuszai mellett Keletnek a kicsapongásai s kéjelgő szertartásai sem kerülnek el Rómát.

A nagy hódításoknak s a hódításokkal együttjáró átalakulásoknak történetírója Polybios. Achai kezesként került Rómába, a Scipiók révén sikerült bejutni az előkelő körökbe. Idegen létére teljes objektivitással vizsgálja az események rugóit. Nem minden keserűség nélkül látja, hogy a világuralomra Róma hivatott. Földieit azzal iparkodik kibékíteni, hogy a római kard a görög műveltséget terjeszti, tehát részök van az uralomban. A világ-polgárius irány, mely művében kifejezésre jut, utóbb Rómában követőkre talál.

IV. A forradalmak ideje; az egyeduralom megalapítása (133—31 Kr. e.)

1. A római állam belső bajai.

A hódítások nyomán Rómába tóduló kincsek nem csak az erkölcsöket rontották meg, de megbontották a társadalmi egyenlőséget is. Úgy, hogy a rendkívüli gazdag s befolyásos polgárok néhány ezre mellett életét csak napról-napra tengető koldúsok százezreit találjuk.

Az *optimates* vagy *nobilitas* alkotta a hivatalarisztokrátiát. Patriciusok s azon plebeius családok tartoztak ez osztályba, akiket valamely curulisi hivatalt viselt ősiük meg-

nemesített. Kizárólagos joguknak tartották, hogy a curulisi hivatalokat viselhessék. Nem tekintettek a tehetségre. Bárkit, ha nem tartozott közéjük (homo novus), leszorítani törekedtek. S minthogy az aedilitas nyitotta meg a curulisi hivatalok sorát, szegény ember nem is vállalkozhatott rá, mert az aedil saját zsebéből fedezte a nyilvános játékok költségeit.

A lovagok képezték a pénzarisztokrátiát. Róma leggazdagabb polgárai tartoztak ide, akik mint bankárok a közjövödelmek bérbebevételével (publicani), közmunkák, szállítások felvállalásával s uzsoráskodással szaporították vagyonukat. 129 óta (ordo equester) megkülönböztető ruhát viseltek,

A tönkrement kisbirtokosok s kisiparosok alkották a proletárok osztályát. A kisbirtokosokat tönkretette a folyonos háború s a gazdagoktól folytatott uradalmi gazdálkodás. A kisiparost tönkretette a gyárilag üzött nagyipar. Az uradalomban (latifundium) s a nagyiparban a gazdagok rabszolgákkal dolgoztatták. A földnek s az iparnak ilyképen előállított olcsó terményeivel a versenyt a kisbirtokos és kisiparos ki nem állhatta, tehát elpusztult. A vagyontalanok mind nagyobb száma tolt Rómába, hogy ott megélhetést és mulatságot találjon (panem et circenses). Polgári joga lévén, befolyt a világkormányzatra, de úgy, a mint eltartói s megvesztegetői az optimáták akarták.

A viszonyok olyanok Rómában, hogy a társadalmi forradalom elkerülhetetlen.

A provinciák állapotai javultak a római uralom idejében, annyiban legalább, hogy békét élveztek. Gazdasági tekintetben azonban kihasználták azokat az adóbérlő lovagok, kik minél többet akartak nyerni, továbbá a kormányzó proconsulok vagy propraetorok, kik adósságaik kifizetésére s fényes életmódjuk folytatására egy év alatt egyaránt eleget akarnak harácsolni. A zsarolás miatt be lehetett ugyan a kormányzókat perelni, de a senatus kebeléből kiküldött hasonorsú bíróság nagyon simán intézte el az ügyeket.

2. A Gracchusok javítási kísérlete.

Önzetlen hazafiak már régebben látták, hogy a felsorolt bajok a fényes római közügynek káros

133. pronius Gracchus. 133-ban, mint tribunus a Licinius-féle lex agraria felújításával akarja a népet a munkához visszavezetni. Az optimatáktól elvett közlegelőkből ugyanis méltányos bérösszegért 30—30 holdnyi részleteket akar a nép közt kiosztatni. Törvényé javaslatát csak úgy tehetta, hogy Octavius tribuntársát a törvény ellenére letétette. A következő évre pedig magát ugyancsak törvénytelenül újból tribunussá készült választatni, de a dühös optimaták a választási zavarokban 300 hívével egyetemben megölték.

123. Caius Gracchus (123). Hogy beruházásra is teljék az új földbirtokosoknak, szétosztatja a nép között az Attalidák kincseit. Gabonakiosztással s gyarmatok alapításával pedig még emeli népszerűségét. A lovagokat a lex iudiciaria-val nyeri meg, t. i. hogy zsarolási perekben a bírászkodás őket illeti. S nehogy bátyja sorsára jusson, törvényé téteti, hogy ugyanaz a személy egymásután többször is megválasztható tribunusnak. A következő évben csakugyan újból megválasztották. Így a tribunság folytonos megújításával valószínűleg a monarchia megalapítását célozta. De ártott népszerűségének, midőn a szövetségesek számára is kívánta a polgárjogot. Az ellene forduló áramlatot felhasználja a senatus, eltávolítja Rómából (Junonia) s javaslatait túlcicáltatja. A szenatus célt ért, Gracchus az új választáson elbukott. Midőn látta, hogy ellenségei boszúját el nem kerülheti, szolgájával leszúratta magát. 3000 hívét az optimaták koncolták fel.

Az állam vezetése az optimata senatus kezében maradt, de a nép párttá szervezkedve a legnagyobb elkeseredéssel áll vele szemben, készen, hogy a reformok meghiusításáért boszút álljon.

3. Háború Jugurthával (112—106.)

Az optimata-uralom becstelenségét felszínre hozta a Jugurtha ellen indított háború.

Numidiát Massinissa fia: Micipsa 2 fia, Hiemsal s Adherbal s unokája Jugurtha közt osztotta fel. Jugurtha Hiemsalt megölette, Adherbalt pedig Rómába készítette futni. A senatustól küldött bizottságot megvesztegette s attól Numidia termékenyebb felét nyerte. Adherbálnak még sem hagy békét, hanem azt Cirta városában ostrom alá

veszi s az újabb bizottság fenvegetése dacára is a város elfoglalása után sok benszülött s itáliai polgárral egyetemben megöleti. Ennyi gazság látára Memmius tribunus megizenteti a háborút.

Jugurtha a megvesztegetett consultól békét nyert. Erre Memmius Jugurthát Rómába idézteti, de ott kihallgatását a bűnös optimaták meggátolták. Ez Jugurtha merészségét annvira fokozza, hogy rokonát, Massivát Róma nyílt utczáján öleti meg. Kiutasítják s másodszer indul meg a háború, de oly szerencsétlenül, hogy az optimata consul seregestül iga (iugum) alá jut. Ekkor állították a derék optimata Metellust a sereg élére. Metellus a háborút többszörös győzelem után már befejezni készült, midőn az arpinumi parasztiúbból lett legatusát, Mariust választotta meg a nép consulnak (107). Marius Jugurthát kettős győzelemben leverte. quæstora Sulla pedig kézrekerítette. A numidiai győzelmek ilyformán Metellus rovására Marius homloka köré fonnak bábért. Jugurtha Rómában éhhalállal múlt ki.

4. Cimber-teuton háború (113–101).

A cimberék (az első nép, mely a germánok közül a történelemben megjelenik) Északi-Európából (Jütland és Schlezvig) jöve jelennek meg az Alpok vidékén. Noreia táján megverik (113) Papius Carbo consul seregét, de nem a nyitva álló Itáliába, hanem Galliába törnek be. Négy consuli sereget tesznek ott tönkre. A rémület oly nagy Rómában, hogy Mariust a törvény ellenére négyszer választják meg egymásután consulnak.

Marius azalatt, míg a cimberék Hispaniában fordulnak meg, szervezi a hadsereget. A cimberék azonban, midőn Galliába újból visszatérnek, a kóborló s rokon teutonokkal erősödnek meg, de különböző úton törekszenek Itáliába. Marius a tengerparton haladó teutonokat Aquae Sextiae-nél (102), a Brenner-szoroson betörő cimberéket pedig Verceille-nél (101) koncolta fel. Rómában a város harmadik alapítójaként üdvözölték.

5. Marius. Az optimaták újabb győzelme.

A győztesen hazatérő Mariusban a néppárt új vezére talált. Bár Marius jobb szeretett volna az optimatákhoz csatlakozni, de ezek a csiszolatlan új embert lenézték. Ennek dacára Marius a 100.

évben 6-od ízben kérte a consulságot. A hadseregbe nem mert támaszkodni, pedig az a tőle nyert új szervezetben már könnyen az egyeduralomra vezető eszköz lehetett. A néppárt forradalmi elemeivel (Servilius Glaucia, Appuleius Saturnius) szövetségesek tehát s nyeri el a consulságot. A népet gabonakiosztással s új gyarmatok alapításával iparkodtak lekötöztetni, Marius veteránjait pedig földek kiosztásával akarták a hűségben megtartani.

Marius azonban ügyetlen a politikában. Az optimaták cselvetéseire erőszakoskodó szövetséges társait cserbenhagyja, sőt maga segíti azokat levetni. Azért még sem nyerte el 7-edszer a consulságot, ellenkezőleg a népnél is elrontotta a dolgát. Mindenkitől elhagyatva egyidőre Ázsiába távozott. A nobilitas ismét hatalomhoz jutott.

6. A szövetségesek háborúja (90—89).

Az optimaták gögjükben nem veszik komolyan a nép részéről fenyegető veszélyt. Azért az ellentétek kiegyenlítése nem sikerült a nemes származású s gondolkodású Livius Drususnak sem. A népgyűléstől elfogadott javaslatait, hogy zsarolási perekben megint a senatus ítéljen, de száma a lovagokból 300-al szaporíttassék s hogy a népen új földkiosztással segítsenek, a senatus felfüggeszti (91). Midőn pedig a szövetségeseknek a római jog megadását javasolja, orozva meggyilkolják. Az arisztokraták ezen szűkkeblűsége fejezve ad a szövetségesek kezébe. Rómától elszakadnak s Itália néven szövetséges köztársaságot alkotnak Corfinum fővárossal. A kormányzást az 500 tagból álló tanács, a 2 consul s a 2 praetor kezébe teszik le. Pénzt veretnek, a melyen az itáliai bika felökleli a capitoliumi farkast.

A római pártok azonban, mint mindig veszély idején, most is egyesülnek a közös ellenség ellen. Marius északon, Sulla délen győzedelmeskedik. De a senatus jónak látta a hűségben maradt szövetségeseknek már a háború folyamán megadni a polgárjogot, a többinek pedig megadni ígérte, ha 2 év leforgása alatt érte folyamodnak. Róma ezzel Itáliának nem ura, hanem fővárosa lett.

7. A mithridatesi háború kezdete. Versengés Marius és Sulla között. Polgárháború.

Mithridates, Pontus fél görög műveltségű király. Kis Ázsiában erős államot alkotott. Meg-

támadja a Róma védnöksége alatt álló államokat s a római segítség dacára legyőzi. A kis-ázsiai görögök szabadítóként fogadják s Ephesosból kiadott parancsára egy nap alatt 80 ezer itáliait gyilkolnak le. Majd megszállja Thrákiát s Makedoniát és elfoglalja Athént (88).

A versengés Marius és Sulla közt. A Mithridates elleni háború fővezérletével a senatus a 88. év consulát L. Cornelius Sullát, a gazdag optimátát bízta meg. A nép Sullát leteszi s Mariust teszi helyébe. Sulla azonban a zsákmányt féltő katonáit Róma ellen vezeti, azt beveszi, a néppárt fejeit számüzi s 12 polgárt a provocatio jog ellenére kivégeztet. Marius csak hosszas kalandok után jut Afrikába. Sulla e közben, hogy az optimáták uralmát biztosítsa, helyreállítja a centuriai gyűlések régi szavazásmódját s a senatus jogát, hogy a gyűlés elé terjesztett törvényjavaslatokat jóváhagyja. S miután a következő év consulait megválasztatta, mint proconsul keletre indult (87). 87.

Sulla távozta után L. Cornelius Cinna consul a népet jogaiba készül visszahelyezni, de consul-társa Gn. Octavius az optimáták segítségével kiűzi a városból. Cinna egyesül Mariussal s fegyveresei élén tér vissza Rómába. Marius parancsára 5 napig gyilkolják az optimákat. 86-ban azután 86. Marius 7-ed ízben lett consul, de már 17 nap múlva meghalt. Cinna most mint dictator kormányoz tovább, Valerius Flaccust pedig Mithridates és Sulla ellen küldötte. Maga csak akkor fegyverkezett, midőn a győztes Sulla visszatérőben volt, de katonái Anconában meggyilkolták (84).

Az 1. mithridatesi háború (87—84). Sulla keleten Athént hosszú ostrom után elfoglalta s kifosztotta. Az ázsiai seregeken Chaironeiánál (86), majd Orchomenosnál (85) vett fényes győzelmet. Közben Flaccus Mithridatest Ázsiában gyengítette. Midőn Sulla is átevezett Ázsiába, Mithridates Dardanosban személyesen találkozott Sullával s tőle mint tekintélyesebbtől kért békét (84). Lemond minden hódításról, 80 hajót kiad s 2000 talentumot fizet. 84.

Flaccus meggyilkoltatása után serege Sullához pártolt, aki most 40 ezer megbízható katonával indult vissza Itáliába.

Az első polgárháború; Sulla dictaturája. A Brundisiumban partra szálló Sullához a néppártból is csatlakozik egy csapat Pompeius vezetésé

alatt. Rómát minden nagyobb ellenállás nélkül beveszi. A Praenestebe zárkózott fiatal Marius megsegítésére a samnitok Róma ellen mennek ugyan, de Sulla a collini kapunál levágja őket. Praeneste kaput nyit, Marius öngyilkos lesz. Sulla a dictatori méltóságot veszi fel (82). Megkezdődik a visszatartás. Bosszújának egészében mintegy 100 ezer ember esik áldozatul Itáliában. Rómában a proscriptio 6 hónapig tart. A proscibáltaknak még utódaikat is eltiltotta a hadviseléstől.

Az arisztokrata uralom biztosítására a következő törvényeket hozza. A senatorok száma 300 taggal növekszik, méltóságuk örökös; a censorra tehát szükség nincs. A senatus előlegesen megvitatja a törvényjavaslatokat. Törvényt hoznak a centuriáltak, de nem a tributák. A tribunatus vétója csak polgári ügyekben érvényes. A tribunatus viselése minden más hivatakereséstől eltilt. E határozataival a népet 400 év előtti állapotába vettette vissza.

79. A dictaturát 79-ben önként letette s a magánéletbe vonult vissza. Jól jellemzi maga készíttette sírfelirata: „Senki sem tett több jót barátainak, több rosszat ellenségeinek”.

8. Az *optimata* uralom tehetetlensége. Pompeius fénykora.

Az új alkotmányt tekintélyével egyedül Sulla volt képes fentartani. Halálával (78) bomlásnak indult az. Hamar kitűnt, hogy az *optimata* senatus sem a vagyon, sem a személy-biztonságról nem tud gondoskodni.

A Marius-párt Hispániában erős állást foglalt el Sertorius vezérlete alatt. Sereget sereg után tett tönkre az ügyes vezér (79—72), Pompeiust is csak az árulás, Sertorius meggyilkolása segítette a győzelemhez.

Ugyanez időben (73—71) a fellázadt gladiátorok s rabszolgák 4 római sereget semmisítenek meg, mígnem Crassus szétszórja őket. Északra menekült csapataikat pedig a hazatérő Pompeius semmisíti meg.

70-ben Pompeius és Crassus együtt viselik a consuli méltóságot. Pompeius, hogy a népet megnyerje, a tribunoknak s a tribusi gyűléseknek régi jogait állítja vissza, betölteti továbbá a censori méltóságot.

Pompeiust népszerűsége új dicsőséghez juttatta. A nép rábízta a kalózok elleni háborút s az új mithridatesi háború befejezését.

A kalózok a Földközi-tengeren annyira elszaporodtak, hogy nem csak a tengeren való hajózást tették lehetetlenné, hanem egész tartományokat megtámadtak s kiraboltak. Pompeius megbízatásának fényesen megfelelt: 90 nap alatt kiirtotta a kalózokat (67).

67.

Mithridates még Sulla életében felhasználta a római zavarokat, de ez a második mithridatesi háború (83—81) Sulla fenyegetésére, nagyobb nehézség nélkül véget ért. Veszedelmesebb a harmadik háború (74—64), melyet Mithridates veje Tigranes örmény királynak a segítségével ví. Lucullus, a római consul ugyan 8 évig tartó harcban leverte mind a két királyt (Kysikos, Kabira, Tigranocerta), de még mielőtt a végső csapást megadhatta volna, lázadó serege visszatérésre kényszerítette. Pompeius, az új fővezér (66) Mithridatest már országainak a birtokában találta, de a Lykos-nál nyert győzelem után elüzi s a menekülőt a Kaukázusig követi. A holtnak hitt Mithridates még egyszer sereggel tért ugyan vissza, de saját fiának, Pharnacesnak lázadása a halálba kergette.

66.

Pompeius most Kelet rendezéséhez fog. A senatus barátai közt királyságokat oszt ki (Galatia, Kappadocia, Palaestina). Pontus egy részét, Sziriát s Cili-ciát provinciáknak rendezi be. Öt évi ázsiai tartózkodás után sereg nélkül tért vissza Rómába (61).

61.

9. Catilina-féle összeesküvés.

Rómában nagy azoknak a száma, kik azon mesterkednek, hogy valami zavart idézzenek elő s akkor elégtételt ki kapzsiságukat. Tönkrement optimáták s Sullának eladósodott veteránjai tartoznak leginkább e csoportba. Fejök, L. Sergius Catilina, a nagyeszű, a nagy emberismerettel rendelkező, de romlott jellemű senator. Miután nem sikerült neki Rómát felgyújtania s adósait lemészárolni, a consulatust kereste. M. Tullius Ciceroval szemben azonban elbukott. Cicerót beszélési ügyessége s a köztársasághoz való ragaszkodása emelte a consulságra (63). Mint consulnak is a köztársaság megmentése lebegett szemei előtt. Catilinát szemmel tartatja s újból elbuktatja a választáson. Mi-

63.

dön Catilina ezért meggyilkoltatni akarja, a senatusban tartott beszédével a városból kiűzi. A városban rekedt cinkostársait pedig a bizonyítékok alapján kivégezteti. Catilinát hiveivel egyetemben az ellene küldött sereg Pistoriánál koncolta fel (62). Cicero a haza atyja nevet kapta.

10. Az első triumviratus.

Pompeius a Catilina-féle összeesküvés elnyomása után tért vissza. Rettegtek tőle mindaddig, míg a sereget el nem bocsátotta. A sereg elbocsátása után a senatus útját állotta consullá választásának, ázsiai intézkedéseit nem hagyta jóvá, veteránjai közt a megígért földet nem osztotta ki. Ekkor a nagyeszű s a rendkívüli akaraterejű Caesar rávette a dúsgazdag Crassust s Pompeiust, hogy kölcsönös támogatás céljából szövetséget kössenek (60). Ezt a szövetséget nevezték gúnyból triumviratus-nak. A gúnyolódók hamar elhallgattak, mert a triumviratus akarata nélkül ezentúl mi sem történhetett Rómában.

A triumviratusból legközelebb hasznot húzott Caesar, kit a következő (59) évre a tehetetlen optimata Bibulussal consulnak választottak (Julio et Caesare consulibus). Mint consul megnyerte a népet, lovagokat s provinciákat egyaránt. Pompeius keleti intézkedéseit helybenhagyatta, veteránjai között földet osztatott ki. A senatus ellenzésére egy mezőgazdasági törvényt fogadtat el. Az ázsiai bérlőknek elengedtetni a bérlet $\frac{1}{3}$ -adát. A tartományok védelmére szintén hozott törvényeket. Consulsága letelte után a nép Gallia Cisalpinát és Illyciumot adja neki 5 évre 3 légióval. A senatus pedig a kibékülés jeléül Gallia Narbonensist még egy légióval.

Mielőtt a tartományokba eltávozott volna, hogy a szigorú köztársasági érzelműek se akadékoskodjanak Rómában: Cicerót száműzeti, mert a provocatio jog ellenére polgárokat végzett ki, Catót elküldeti, hogy Cyprust tartománnyá alakítsa.

Caesar előtt szabadon állott az út, hogy népszerűségét hadi dicsőséggel tetézzé.

11. Caesar meghódítja Galliát (58—51).

Galliában a kelták laktak, törzsekre oszoltan. Erejüket gyengítette a törzseknek egymás ellen folytatott harca. Vezetőik a pompakedvelő nemesek, tanítóik s költőik a papok (druidák) voltak. Falyak-

ban, városokban éltek, némi műveltség sem hiányzott nálok. Az állattenyésztés mellett a földművelés, bányászat s kereskedelem sem ismeretlen előttök.

Midőn Caesar proconsuli hivatalát elfoglalta, a helvétek készültek Galliában új hazát keresni, de Caesar Bibracte mellett megverte s elhagyott házájokba szorította vissza őket. Hasonlóképpen a Vesontio táján vívott győzelem után Ariovistot germánjaival a Rajnán üzte át (58). Azután, hogy a római birodalmat ilyen meglepetésektől biztosítsa, Gallia meghódításához fogott. 8 évi harc után elfoglalta az egész országot. Két ízben átkelt a Rajnán s megfélemlítette a szabad germánokat, britanniai kettős hadjáratával meg a szigeti kelták segélyhozatalának állta útját. A meg nem tört gallok azonban Caesar minden távollétét felkelésre használták fel. Legveszedelmesebb volt a Vercingetorix-tól támasztott. Ezt Caesar a legnagyobb erőfeszítéssel 52-ben verte le, az egész tartomány teljes lecsendesítése pedig csak 51-ben következett be. Caesar szétosztott tíz legiójával féken tartotta s szelidségével megnyerte a gallokat.

Gallia ezután rohamosan a művelt tartományok sorába lép. Védőbástya lesz a barbárok ellenében, a gyarmatosításra pedig gazdag földjével alkalmas terület, Caesar a hadi dicsőségen kívül megbízható katonákat nyert az egyeduralom megalapítására.

12. A triumviratus felbomlása.

Caesar távollétében Rómában a zavar egyre növekedik. Pompeius s Crassus maguk is versengenek egymással. Így történik azután, hogy a triumvirek pártja csökken, a senatusé növekszik. A senatus bátorságában annyira megy, hogy visszahívja Cicerót. Az eseményeket figyelő Caesar erre Luca-ban találkozik triumvirtársaival, a hol pártfelek is megjelentek (200 senator) (56).

A lucai találkozás értelmében a következő évben Pompeius és Crassus consulok lesznek, consulságuk letelte után Pompeius Hispániát, Crassus Szíriát kapja 5 évre. Caesar tartományait szintén megtartja újabb 5 éven át.

Crassus elment Szíriába, de a parthusokkal vívott háborúban életét veszítette (53, Carrhae). Crassus halála s hogy Pompeius Rómában maradt, a Caesar s Pompeius egyetértésének hamar bekövetkező végét jelentette. A torlódó események siet-

tetik azt. Pompeius neje Julia, ki Caesar leánya volt, ez időben meghalt. Pompeius Caesar akarata ellen nősült. Pompeius híve, Milo meggyilkolta Clodiust, Caesar hívét. A senatus a támadt zavar lecsendesítésére Pompeiust egyedüli consulnak nevezi ki. S míg Pompeiusnak Hispániát további 5 évre megszavazza, Caesartól azt követeli, hogy légióit 49 márciusáig bocsássa el. Ezzel világosan kijelentette a senatus, hogy Caesar hatalmával szemben Pompeius kardjára támaszkodik. Caesar belátta, hogy alkudozásokkal már most mire sem mehet, tartománya határát, a Rubicont fegyveres 49. csapatokkal lépte át (49 jan.). Ezzel közte és Pompeius közt kitört a harc a főuralomért.

13. A második polgárháború.

Caesart Pompeius s a senatus feltartóztatni nem tudták. Pártfeleikkel egyetemben még az államkincstárt is hátrahagyva a Balkán félszigetre eveztek át. Közben Caesar 60 nap alatt Rómát és Itáliát foglalta el, de bántani nem bántott senkit, ezzel megnyerte ellenségei jóindulatát is. Hispániában Ilerdánál felosztatja Pompeius légióit s 49. visszajövet elfoglalja Massiliát. A 49. év eredménye tehát Nyugat meghódolása. Rómában az alatt dictatornak kiáltják ki, de 11 nap múlva leteszi s a következő évre consullá választatja magát.

A keleten szervezkedő Pompeius-pártbeliek nem kis gondot adnak Caesarnak. Felényi seregével Thessaliába hátrál előlük, ahol az őt követő Pompeiust Pharsalusnál túlereje dacára legyőzte 48. (48). Pompeius Caesartól követve Egyiptomba menekült. Az egyiptomiakba vetett bizalmát azonban életével fizette meg. A partra szálló Caesarnak egykori bajtársa fejével vélnek a kiskorú IX. Ptolomaios miniszterei kedveskedni. Utóbb pedig, midőn Caesar Egyiptomot a kiskorú király és Kleopátra között felosztotta, Caesart a királyi várban ostrom alá veszik. Ázsiai segédsereg mentette meg az ostrom alól. (Alexandriai hadjárat). Egyiptomból Pharnaces, Mithridates fia ellen vonult. A zavarosban halászni akaró királyt 47. öt nap alatt leverte (47, veni, vidi, vici).

A pharsalusi csatából menekültek Afrikában gyülekeztek s Juba numídiái királlyal léptek szövetségre. De a Caesar lángeszétől vezetett kisebb 46. sereg ismét győz Thapsusnál felettök (46).

A szigorú erkölcsű Cato Uticában öngyilkos lesz. A következő évben Pompeius fiai Hispaniában még egyszer felveszik a harcot Caesarral. Mundánál csak saját élete kockáztatásával tudja Caesar daldra vezetni légióit (45). Caesar katonái elkese- 45.
redésökben csaknem az egész ellenséget kiirtották.

Nincs többé senki, ki hatalmával dacolni merne. A világ uraként tér vissza Rómába.

14. C. Julius Caesar monarchiája s halála.

A Hispániából visszatérő Caesart valósággal istenként fogadják. Minden kitüntetéssel elhalmozták, a mit csak a hizelgés kigondolni képes. Már hadjáratai közben s most újból a legfőbb méltóságokkal ruházzák fel. Mint élethossziglan való dictator s több ízben consul, a végrehajtó hatalmat gyakorolta s rendelkezett a kincstárral. Mint imperator, a seregnek volt ura. Mint pontifex maximus, a vallási ügyeket irányította. Mint censor, korlátozta a fényűzést, javította az erkölcsöket. Mint a senatus elnöke, a senatus határozatait, mint tribunus a comitiák végzéseit befolyásolta. A senatust fel-emelte ugyan 900 tagra, de ez tanácsadó testületnél nem volt egyéb. A legfőbb igazságszolgáltatást természetesen szintén a főhatalom gyakorolta.

Caesar ezek szerint valóságos monarchája volt a nagy római birodalomnak, ki hatalmát nem a párturalom fenntartására, hanem az egész birodalom javára használta. Nincs a világtörténelemnek alakja, ki céltudatosabban törekedett volna embertársai boldogítására. Az összes törvények összegyűjtésével rendezni akarta a jogszolgáltatást. Róma proletárjainak helyzetén nagyfokú (80 ezer ember) gyarmatosítással segített. El akarta oszlatni a különbséget Itália s a provinciák lakói között. Az adók behajtását fizetett hivatalnokokra bízta. Bőkezű volt az itáliai, latin, sőt a római jog osztogatásában. Kormányzásának rövid ideje alatt megjavította a naptárt (calendarium Julianum), Rómát monumentális alkotásokkal díszítette, helyrehozta a köztársasági kormány hibáit: Karthagót s Korinthust felépíttette. A parthus háború és egyéb nagyfontosságú tervek foglalkoztatták, midőn a halál elérte.

A köztársaság hívei (Dec. és M. Jun. Brutus, Cassius) a köztársaságot vélték megmenteni, midőn a világ legnagyobb szellemét 44. márcz. 15-én 44.
a senatus ülésében 22. tőrészével letartóztatták.

15. A második triumviratus.

Caesar halála nem adta vissza a szabadságot. Hamar kitünik, hogy a köztársaság kora már lejárt. A gyilkosságot követő zavarokat M. Antonius használta fel, a ki, minthogy Caesar iratait lefoglalta, a dictator akarata végrehajtójának adja ki magát. Halotti beszédével felizgatja a veteránokat s a népet, amire az összeesküvők menekülnek Rómából a még Caesartól nekik adott tartományokba. Antonius most, mint consul, Decimus Brutust Gallia Cisalpinából akarja kiűzni, ezt a tartományt ugyanis a népszavazat neki juttatta.

A senatus a hatalmas Antoniussal szemben eszközt vél találni az éppen Rómába érkező 19 éves ifjúban, C. Julius Caesar Octavianusban, Caesar unokaöccse és fogadott fiában. Neve és bőkezősége részére hódítják a veteránokat és a népet. Cicero a senatust tüzeli fel „philippikái“-val. Mire Hirtius és Pansa consulokat Antonius ellen küldik, hozzájuk propraetori minőségben csatlakozik Octavianus. A consulok Mutinánál (43) életök árán diadalt arattak. Antonius Gallia Transalpinába menekült Lepidushoz.

Most a consuli sereg ura, Octavianus légiói élén Rómába megy, magát consulnak választatja s törvényt hozat a gyilkosok üldözésére.

A köztársasági párt s a gyilkosok keleten szervezkednek. Antonius sereggel Gallia Cisalpinában terem. A senatus Octavianust Antonius ellen küldi, de Octavianus a helyett, hogy ütközne, szövetségre lép Antoniussal és Lepidussal. Ezzel a második triumviratus létesül (43), névleg a köztársaság helyreállítása czéljából, tényleg hatalmuk megalapítása végett.

A triumvirek uralmukat Rómában a legborzasztóbb proscriptiókkal kezdték. A köztársasági nemességet csaknem teljesen kiirtották, nem kímélték egymás rokonait és barátait sem (Cicero-Fulvia). Azután Octavianus és Antonius M. Brutus és Cassius seregét verték le Philippinél (42). A vezérek öngyilkosokká lettek. A triumvirek pedig a római birodalom uraiként viselkednek.

Antonius Keletet sarcolja, a hol egészen Kleopatrának, a szép egyiptomi királynőnek a hálójába került. Octavianus Itáliában osztja a megigért földeket a katonáknak. A kitört zavarokat Antonius fivére Octavianus megbuktatására akarta felhasz-

nálni, de Agrippa leverte (perusiai háború). A hirre Antonius Itáliába evezett, s ekkor a triumvirek megsztoznak a birodalmon. Octavianus kapja Itáliával Nyugatot, Antonius Keletet, Lepidus Afrikát (40).⁴⁰ A következő évben Sextus Pompeiusnak átengedték Sziciliát, Szardiniát, Corsicát s Achaját.

Sextus Pompeius s Lepidus uralma azonban csak addig állott fenn, míg össze nem tűznek Octavianussal. A menekülő Pompeiust Antonius egyik tisztje ölte meg, a seregeitől megfosztott Lepidust pedig Octavianus a magánéletbe utasította (36). Így a³⁶ birodalomnak két ura maradt.

16. Octavianus és Antonius háborúja.

Antonius Keleten folytonos mulatozások és dözölések közt töltötte idejét Kleopatra társaságában s közbe-közbe a parthusokkal viselt csekély eredménnyel járó hadjáratokat. Azalatt Octavianus rendezi, csendesíti Itáliát, keresi a nép szeretetét és seregeit a határokon foglalkoztatva készül a döntő küzdelemre. A kívánt alkalom el is érkezik, midőn Antonius annyira megy, hogy Kleopatra fiainak Róma megkérdezése nélkül Kelet koronáit osztogatja, Octavianust pedig még személyében is sérti azzal, hogy erényes nővérétől, Octaviától válni készül. Octavianus a népgyűlésen a főparancsnokságot megvonatja Antoniustól, Kleopatrának pedig háborút izentet.

Kelet és Nyugat újból harczra kél egymással. Kleopatra ügyét Antonius teszi magáévá, a senatusét pedig Octavianus. A tengeri és szárazföldi haderő: Actiumnál találkoznak (31). A tengeri ütközet még³¹ el sem dőlt, midőn Antonius Kleopatrát követve megfutott. A szárazföldi sereg, mely hiába várta vezérét, 7 nap mulva ütközet nélkül adta meg magát Octavianusnak. Octavianus szárazföldön, Szirían át követte Antoniust, ki Kleopatra halálának áhírére öngyilkos lett. Kleopatra pedig midőn látta, hogy Octavianus terve őt diadalmenetben Rómába hurczolni, kigyókkal maratta meg magát s mult ki. Octavianus Egyiptomot római provinciává tette (30).³⁰

A háromszoros polgárháború világosan megmutatta, hogy sem az optimata, sem a néppárt nem alkalmas a birodalom kormányzására. A polgári derekasság rég kiveszett. Az önzés oly nagy, hogy az egész világ-birodalom érdekeit csak a hadsereg

ura, mint monarcha viselheti szíven. Ily monarchája akadt a római birodalomnak a győztes Caesar Octavianus személyében.

V. A császárok uralma (Kr. e. 31—476. Kr. u.)

1. A császárság megalapítása és szervezete.

Az actiumi ütközet után Rómának s a nagy világ-birodalomnak egy ura volt: Caesar Octavianus. A párturalmat föntartani nem lehetett többé. A polgárháborúk sora eléggé igazolta, hogy sem az életet, sem a vagyont biztosítani nem tudták a pártok. A zavarok közepette az emberek inkább vágyódtak a béke, mint a szabadság után. Ezt a békét megadta a birodalomnak a győztes Octavianus.

Octavianus külsőleg megtartotta a köztársasági formákat, tényleg az összes uralmat a saját kezében összpontosította. Az imperatori méltóság a szárazföldi és a tengeri hadsereg fölötti uralmat biztosította számára. A tribunatus személyét tette sérthetetlené s kezébe adta a közgyűlés vezetését. Mint Censor és Princeps a senatus határozatait befolyásolta. Viselte több ízben a consuli méltóságot. Ez utóbbi méltóság, valamint a köztársaság egyéb hivatalai megmaradnak a jövőben is, csakhogy alig mások azok, mint pusztá címek hatáskör nélkül. A senatus 27-ben Kr. e. eddig csak az isteneknek, osztályrészül jutott a *augustus* névvel illette. Innen kezdve címe *Imperator Caesar Augustus*. E címeket megtartották utódai is. Lepidus halála után (12 Kr. e.) még a *pontifex maximus* méltóságát ruháztatta magára. E hivatalából kifolyólag felügyelhetett a papságra s a szertartásokra. A peres ügyeket, mint legfőbb bíróhoz szintén hozzá felebezték.

A tartományok igazgatásában osztozott a senatussal. A birodalom belsejében levő megnyugtatott provinciákat neki engedte át. A senatus ezekbe proconsulokat vagy propraetorokat küldött. A határok mentén fekvő provinciákat Augustus legatusaival gazgattatta, a kiknek egyuttal katonai hatalmuk is volt. A gabonája miatt fontos Egyiptomot császári dominiumnak nyilvánította. Egyébként minden tartomány fölé kiterjedő proconsuli hatalmánál fogva valamennyi tartomány közigazgatásába

beavatkozhatott. Élt jogával. Meggátolta a tartományok kizsárolását; a kormányzók rendes fizetését húztak. Rajta volt, hogy Itália s a tartományok között lévő válaszfalakat ledöntse. Atyai gondoskodása mindenütt látható. Egyeseknek, mint városoknak bőkezűen osztogatja a polgárjogot. Elpusztult városokat újból építtet. A hol sok az adó, leszálítja. Ázsia provincia adóját egy ízben maga fizeti. Új utak készíttetésével nem csak a katonák menetelét könnyíti, hanem egyuttal a kereskedést s forgalmat mozdítja elő. Az egész birodalmat fölmérette s a lakosságot megszámláltatta. 4 millió fegyverfogható férfit talált a 16 millió lakos közt. Róma szépitésére annyit tett, hogy joggal dicsekedhetett: téglahalmazt vett át és márványból épült várost hagyott hátra.

A provinciák adójukat két kincstárba fizették. A senatori provinciák adója a közkincstárba, a *erarium* folyt be, a caesari provinciáké a császári kincstárba, *fiscus*. Augustus azonban mindkét kincstárral egyaránt rendelkezett.

2. Augustus külső politikája.

Az új Caesar hatalma a katonaságon nyugodott, azért Augustus mintegy 300,000 főből álló állandó haderőt tartott. Ezek nagyobbrészt a határokon megerősített táborokban (*castra stativa*) tanyáztak. A megerősített táborok idővel gyarmatvárosokká fejlődtek (Köln, Mainz, Strassburg, Regensburg, Bécs = Vindobona, Ó-Szöny = Bregetio Ó-Buda = Aquincum, Zimony = Taurunum stb.). A legiók béke idején a művelt görög-római élet terjesztői. Rengetegeket irtának, mocsarakat, tavakat csapolnak le, más vidékek kultur-növényeit honosítják meg. Városaikban a vízvezetékeket, a színházakat s a fürdőket csak úgy megtaláljuk, mint Itáliában.

A Földközi-tengeren a biztonságot 2 hajóhad (Misenum, Ravenna) védte, a Rajnán és a Dunán pedig a csajkás had. Személyét a Róma közelében táborozó testőrség (proetoriánusok) óvta a forradalmi mozgalmak veszedelmétől. Vezérük a praefectus praetoric hova tovább nagyobb befolyásra tesz szert.

Augustusnak a nagy haderő fentartásával nem célja a köztársaság hódító politikáját folytatni, hanem csak a birodalom békéjét biztosítani. A hispániai hegyi törzsek leigázására s Ázsiában a parthusoktól a sasok visszavételére egyaránt a határok

védelme vezette. Az ok ugyanaz a germán hadjáratokban is. A birodalmat csak a természetes határok mentén, mint a milyen a Duna s a Rajna vonala, lehet könnyen védelmezni.

Augustus mostohafiai, Tiberius és Drusus az Alpok közt lakó germánok leigázása után (16 Kr. e.) Raetiát, Vindeliciát s Noricumot csatolják a birodalomhoz. Utóbb Drusus a Rajnától keletre az Elbéig nyomul be a szabad germánok földjén, Tiberius Pannoniát szerzi meg. Az Al-Duna mentén ugyanakkor Moesiát szervezik.

Drusus halála után Tiberius táborozott a szabad Germániában, de Marbodius hatalma a mai Csehországba szólította. Marbodius itt egy római mintára szervezett hadsereggel erős germán államot alkotott. Tiberiusnak Marbodiusot kellett volna megtörnie, ha az imént leigázott pannonok s illyrek lázadása békére lépni nem készíti. Négy évig tartó véres harcban igazta le újból a lázadókat. Alig állott azonban helyre a béke, midőn a rémes hír rendítette meg a birodalmat, hogy Arminius cherusk főnök törbe csalta 3 legiójával Varus consult a teutoburgi erdőben s fölkoncolta (9. Kr. u.). Szerencsére a germánok megelégedtek szabadságukkal, nem törtek rá a birodalomra.

9. Kr. u.

Le is mondanak a rómaiak a tervről, hogy a Rajna jobb partján terjeszkedjenek. Annál nagyobb gondot fordítanak a Rajna s a Duna vonalának a megerősítésére. Hatalmas sánczot, (limes) húztak Kölntől Regensburgig, amelyet elég sűrűn őrtornyok s egyéb erődítmények szakítottak meg.

A mily szerencsés volt Augustus kormányzásában, oly szerencsétlen volt családi életében. Háromszor nősült, törvényes örököse még sem maradt. Utódjának azt jelölte ki, a kit soha sem szeretett, Tiberiust. Meghalt 14-ben Kr. u.

3. Az irodalom s a művészet Augustus korában.

Az irodalom s a művészet aranykorának nevezik Augustus korát. Maga Augustus s barátjai Agrippa s Maecenas pártfogásukkal s kegydijaikkal lendületet is adtak úgy egyiknek, mint a másiknak. Az e korbéli alkotásoknál azonban sajnos nélkülözük a teremtető erőt. A szolgaság lenyűgözte azt ott is, ahol meglett volna. Igazi szépet, amely a benne rejlő erkölcsi elemmel is hatni képes, csak

szabad kor létesíthet. A zsarnokság megbénítja a szellem igazi szárnyalását. Az u. n. aranykor költői s művészi alkotásai csupán a forma s a stíl szépségével gyönyörködtetnek. A költészetben utánozzák a görög műfajokat, a művészetben pedig nagyobb-részt másolják a görög alkotásokat. Egyedül a szatira s a tanköltészet az, mely eredetiséggel dicsekedhetik.

Költők: P. Vergilius Maro, (Aeneis, Georgica, pásztorköltemények); Qu. Horatius Flaccus (ódák, szatirák, tanköltemények); P. Ovidius Naso (Metamorphoses, Fasti, Ars amatoria, Amores, Heroicák, Tristium libri, Epistolae ex Ponto); Catullus (dalok); Albius Tibullus (elegiák).

A prózairók közé az Augustus kora előtt élőket is besoroljuk. A legnagyobb szónok és bölcsező: Cicero. Történetirók: Caesar (Commentarii de bello Gallico s de bello civile); Cornelius Nepos (életrajzok); Sallustius Crispus (a Jugurtha ellen viselt háborúkról s a Catilina összeesküvésről); Titus Livius (Róma története ab urbe condita libri 142, nagyobb-részt elveszett). Strabo az akkor ismert földnek leírását adja „Geographica“-jában.

4. A Julius Claudius család uralkodói (14—68).

Augustus, mint egyszerű polgár a köztársaság formáit megtartva kormányozta a birodalmat. Utódai valósággal egyeduralkodókként viselik magukat. A régi arisztokratia ezt tűrni nem akarta. A caesarok ezért kiirtásukra törnek, támaszt az új arisztokrátiában, az élelem és multságokkal megnyert népben s a provinciákban találnak.

Tiberius (14—37). Beszünteti a népgyűléseket s az engedelmes senatussal kormányoz. Alkalmat ad a felségsértési perekre, jutalmazza a feljelentőket (delatores). A praetorianusokat Róma kapui előtt állandó táborba vontá össze. Bizalmasa S e i a n u s, praefectus praetorio lett, aki Capri szigetére való visszavonulása után a kormányt teljhatalommal vezette. S hogy a trónra jusson, kiirtotta a császári családot. Tiberius, midőn szándékát megismerte, kivégeztette.

Caligula (Gajus Caesar) (37—41). Néhány hónapi jó uralkodás után a legrettenetesebb zsarnok lett. Lábbal tapodott minden isteni s emberi törvényt. Lovát consulnak tette, magát istenítette, pénzükért

a legártalanabbakat a vérpadra hurczoltatta. A praetorianusok meggyilkolták s utódjává tették nagybátyját

Tiberius Claudius (41—54). Maga jó indulatú fejedelem volt, de rossz emléküvé tették uralkodását felszabadított rabszolgái: Narcissus és Pallas és elvetemült neje, Messalina. A provinciák érdekeit szívében viselte. Új provinciák gyanánt rendezték be uralkodása alatt Britannia déli részét, Mauretaniát, Lyciát, Thraciát és Judaeát. Második neje, Agrippina rábeszélésére saját fia mellőzésével utódjául Nerót, Agrippina fiát jelölte ki. Midőn tettet banni kezdé, Agrippina megmérgezte.

Claudius Nero (54—68). Uralkodása kezdete jó. Ekkor Burrus és Seneca tanácsát követi. Utóbb valósággal őrjögővé válik. Kivégezteti anyját, nejét, mostoha fivérét s tanácsadóit. Nyilvánosan föllép a kocsiversenyen, szerepel mint színész és énekes. Azért utazta be Görögországot is, mert itt jobban megbecsülték művészi talentumát.

64-ben Rómát felgyujtja, hogy újra építhesse. Különös fénnel építette fel a császári palotát (Domus aurea). A gyujtogatást a zsidók s a keresztényekre fogta. Ekkor történik az első keresztény üldözés (Nero fáklyái).

Nero uralmát a galliai s a hispaniai felkelés döntötte meg. Hispaniában a legiók Sulpicius Galbát kiáltották ki imperatornak. Nero Rómából falusi jószágára menekült, ahol kardjába dőlt. Benne a Julius dinasztia fogadott fiaiban is kihalt.

5. A legiók császárai. A Flaviusok (69—96).

Claudius kora óta a praetorianusok a trónfoglalások alkalmával fejenként jutalomdíjban (donativum) részesültek. Azért kapták ezt, mert támogatták az illetőt, hogy a hatalom birtokába juthasson. A provinciákban tartózkodó legiók megirigyelték a praetorianusok kiváltságos helyzetét, a Nero halálát követő évben (68—69) három imperator is kiáltanak ki. Gallia és Hispaniában Galbát, kit megbuktatott Nero kegyencze, Otho. Otho helyét a rajnai legióktól választott Vitellius foglalta el, ezét pedig a sziriai legiók jelöltje Flavius Vespasianus. A Flaviusok azután azok, kik uralmukat állandósítják (69—96).

Flavius Vespasianus (69—79). Helyreállította a senatus hatalmát, a kincstárt takarékoszággal és új adók behozatalával (cloaca adó) megtöltötte, megfékezte a legiókat, a Colosseumot építette.

Két nagyobb háborúja volt. Egyik a batávok ellen (69—71), kiket Civilis függetlenségök kivására izgatott a zavaros időkben. A másik a zsidók ellen. A rómaiak mindkettőt győzelmesen fejezték be. Jeruzsálemet Vespasianus imperatorrá választása után fia Titus ostromolta s dúlta fel (70). (Titus diadalíve). A zsidók elszéledtek a világon.

Titus (79—81). Kicsapongó ifjuság után jeles uralkodónak vált be, úgy hogy az „emberiség gyönyöré”-nek nevezték alattvalói. Békés uralkodását elemi csapások zavarták meg. Rómát tűzvész pusztította, Itáliát a pestis, Herculánium, Pompeii és Stabiae városokat a Vezuv kitörő lávája borította el.

Domitianus (81—96). Jó apának és testvérnek méltatlan utódja. A Claudiusok uralmát eleveníti fel, ismét felvirradt a delatoresek napja. Agricola Britanniát hódítja meg, maga Domitianus, bár a dák királytól, Decabalustól a békét pénzen vásárolta meg, mégis diadalmenetet tartott. Neje beleegyezésével meggyilkolták.

6. Az örökbefogadott császárok kora (96—192).

A római történelem legszebb korszaka ez, midőn a császárok céltudatosan alattvalóik boldogításán fáradoztak.

A senatorok Domitianus meggyilkoltatása után a trónra emelték agg társukat

Cocceus Nervát (96—98). Megosztotta a senatussal az uralmat, de tervét, hogy az egyeduralmat a szabadsággal egyeztesse össze, magas kora s az idő rövidsége miatt már nem valósíthatta meg. A terv megvalósítását ráhagyta adoptált fiára

M. Ulpus Trajanusra (98—117). Az első provincialis a caesárok trónján, mint államférfi és hadvezér egyaránt nagy. Rómá s az egész birodalom dicséri építkezési kedvét (Forum Trajani). Az igazságszolgáltatást pártatlanná teszi. Emeli az ipart s kereskedelmet. Pártolja a tudományokat. Humanus gondolkodása árvaházakat s menedékhelyeket emelt vele.

A birodalom alatta éri el legnagyobb kiterjedését. Két hadjáratban leveri a dákokat s lakóhelyöket Dacia néven tartománnyá teszi (107). Keleti sikeres hadjáratai következtében provinciák lesznek: Arabia, Armenia, Mesopotámia, Asszíría. Iránban a parthusoknak királyt ad, ki főhatóságát ismeri el.

Meghalt Ciliciában, eltemették a Trajanus oszlop alá, mely oszlopot dák hadjárata emlékére emelte a senatus. Emlékét még jobban megőrizte a mondás, mellyel a senatus utódait üdvözlölte: „*Felicio Augusto, melior Trajano*“.

P. Aelius Hadrianus (117—138). Trajanus örökbefogadott fia egészen a békés munkálkodásnak szentelte életét. 15 éven át folyton uton volt, hogy személyesen győződjék meg a birodalom szükségleteiről. Legnevezetesebbek jogi intézkedései. *Salvius Julianus* kiváló jogtudóssal összegyűjtette a praetori edictumokat s *Edictum perpetuum* néven egész Itália jogszolgáltatásában kötelezővé tette. Trajan keleti hódításait feladta, az Eufratest tette határu. Britanniában szintén a tőle épített sáncig (vallum) vonta vissza a határt. Rómában emlékét az Angyalvár (Moles Hadriani) őrzi.

Örökébe fogadott fia, **Antoninus Pius** (138—161) lépett. Intézkedéseiben a humanitas eszméje vezérelte. Nem csak a szegények s árvák, de még a rabszolgák is tapasztalják a „haza atyjá“-nak gondoskodását. Utána a Hadrianustól megállapított sorrendben következtek:

Marcus Aurelius (161—180) és kicsapongó fogadott testvére *L. Verus* (169). Marcus Aureliussal a bölcsészet került a trónra. Stoikus elveinek megfelelően az erény útján haladt. Sajnos, hogy egész életét a határokat támadó markomannok és a quadok elleni háborúban töltötte. Meghalt Bécsben (Vindobona) még mielőtt a háborút befejezhette volna. Hadrianus jogi intézkedéseit az egész birodalomban kötelezővé tette (Edictum provinciale).

Utóda gonosz fia **Commodus** (180—192) volt, kit környezete meggyilkolt.

7. *A katonai fejtelenség kora* (192—285).

A Commodus halálát követő mintegy 100 évet a katonaság féktelenkedése jellemzi. A katonák emelik s teszik le a nekik nem tetsző uralkodókat. Nekik pedig nem tetszik senki, a ki meg akarja őket fékezni. Hatalmaskodásukkal szemben a senatusnak s a polgári tisztviselőknek a hatalma ugyszólván megsemmisül. A császárok magok is e korban legelső sorban hadvezérek, kik nagyobbrészt a birodalom határain tartózkodnak. A Rajna s a Felső-Duna vonalán a frankok, burgundok s alemannok, az Al-Dunánál a gótok, Ázsiában az új perzsák támadnak a birodalomra.

Septimius Severus az (193—211), ki a katonai uralom alapját veti meg, midőn praetorianusokat a birodalom minden részéből összeszedett 50 ezer erős legionáriussal cseréli fel. Ezekre támaszkodva a birodalommal mint sajátjával rendelkezik. 193.
Kr. u

Fia **Caracalla** *Constitutio* jában (212) a birodalom minden szabad lakójának megadja a római polgárjogot. 212.

Gyorsan változtatják egymást a császárok, mert csaknem mind erőszakos halállal multak ki. Egyszerre többen is uralkodnak a birodalom különböző részeiben. Így 260-ban 19-en. E kort szokták némi tulzással a „30 zsarnok“ korának nevezni. A birodalom egységét megmenti **Aurelianus** (270—275), de már Dáciát a gótoknak engedi át. Rómát pedig erős fallal véteti körül. 260.

8. A birodalom ujjaszervezése.

Diocletianus, Constantinus.

Diocletianus (284—305). Az erőszakos trónváltások kimutatták, hogy a kormányzat szervezete rossz. Az illyr paraszt-szülöktől származott Diocletianus vállalkozott arra, hogy a belügyekben rendet hoz létre, a határokat pedig biztosítja.

Az uralmat mindjárt kezdetben megosztotta egykori fegyvertársával Maximianussal, akit ép úgy mint őt Augustus cím illet. A két később kinevezett kormánytárs Constantius Chlorus és Galerius a Caesar címet kapták. Diocletianus a felosztáskor magának Keletet tartotta meg Nicomedia székhellyel. Galerius a dunai tartományokat s a Balkán-félszigetet kapta, székhelye Sirmium. Maximianusé Itália és Afrika Milánó székvárossal. Constantius Chlorusnak Hispania, Gallia s Britannia jutott Trier fővárossal. Az egyetértést a versenytársakká lett fejedelmek között fentartotta Diocletianus, ki a kormányzat legfőbb irányítását kezéből soha sem engedte ki.

A felosztás legközvetlenebb eredménye lett, hogy az ellenséget a határoktól visszaverték.

A belkormányzatban Diocletianus a korlátlan monarchia megteremtője. A senatus elveszti minden befolyását, a kormányzást a fejedelem kegyeit leső hivatalnoksereg végzi. Udvarában keleti fény veszi körül, homlokát korona ékesíti. Ha hosszas szertartások után bejut valaki hozzá, mint valami isten előtt térdre kell, hogy boruljon. A kiadások szaporodtával növe-

kednek az adók, melyek tűrhetetlen teherként nehezdednek az alattvalókra.

20 évi uralkodás után Diocletianus önként letette hatalmát s hasonló cselekedetre kényszerítette Maximianust. A béke azonban ekkor megbomlott, egy időben hatan is versenyeztek a hataloméért. 323-ig elhúzódik a polgárháború, a mikor Constantius Chlorus fia, a nagynak nevezett Constantinus versenytársai leverése után egyedül foglalja el a császárok trónját.

Nagy Constantinus (323—337), hogy annál könnyebben szakithasson a kormányzat régi szellemével, székhelyül a kedvező fekvésű Byzantiumot választja, amelyet építkezéseivel igazi császár-várossá tesz és saját nevével Constantinopolis-nak nevez el. Befejezi Diocletianus művét a kormányzat átalakításában. Az egész birodalmat 4 praefekturára (Oriens, Illyricum, Italia, Gallia), 14 dioecesisre s 117 provinciára osztja. Szigorú rangsorba osztott hivatalssereggel kormányoz (bureaucratia). Mindenkinek parancsol a császár, az „urunk, császárunk“ címek bejutnak már a törvénybe is. A hivatalssereg élén a 7 államminiszter áll.

A katonaság száma ekkor több mint fél millió. Hogy a lázongásoknak elejét vegye, apró legiókra osztja (1500 fő). Fellázadni nem tudnak, de a határokat sem képesek megvédelmezni. Parancsnokaiknak a közigazgatásban semmi részök sincs. A hadsereg kétféle: a palotások, kik a császár személyét őrizték, és határőrök. A legiókban legnagyobb részt már barbarok szolgálnak.

A nagy adóterhek miatt egész vidékek elpusztulnak. A szabad emberek jogaik elvesztésén kívül még nyomorba is jutnak, a földhöz kötött szolgaság kora veszi kezdetét. A stoicus bölcsészet, de még inkább a keresztény tanok tűrhetővé tették a rabszolga sorsát s fölemelték az asszonyt s a gyermeket. A dolgok új rendjének legszembetűnőbb hatásai voltak ezek.

9. A kereszténység.

Rómába mindama vallások, melyek az állam érdekeit szolgálták, útat találtak. Köztük egészen érthetetlen helyi vallások. Természetes folyománya lett ennek a hitetlenség és az erkölcsök megromlása. A megbomlott erkölcsi egyensúlyt nem állíthatták helyre sem a bölcséleti tanok (stoicismus,

epicureismus), sem pedig a babonák. Kielégítő feleletet a lelkeket aggodalomba ejtő kérdésekre egyik sem tudott adni. Midőn a legnagyobb kétségbeesés marcangolta a szíveket, született a keresztény vallás isteni alapítója: Jézus Krisztus, hogy megváltsa a bűnbe esett emberiséget.

Jézus Krisztus Augustus uralkodása alatt született Bethlehemben, magasztos tanait Tiberius uralkodása alatt hirdette, majd azokat szent halálával megpecsételte, feltámadásával pedig az örök életben való hitet erősítette meg. Tanainak alapja: imádd az Istent és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! Midőn a felebarát alatt minden embert ért, világosan kimondotta, hogy az eddigi többé-kevésbé nemzeti vallások helyébe általános vallást hirdetett az emberiség számára. Tanítványai nem ércbe és kőbe, hanem mint ő mondotta, az emberek szívébe vészték be az isteni tanokat. Az apostolok közül kiváltak: Péter, kit az egyház fejévé tett s Pál, a római-görög műveltségű férfiú. Krisztus élete, mint azt a négy evangelista (Máté, Márk, Lukács, János) megírta s az apostolok levelei alkotják az újszövetségi szentírást.

Az első egyházközségek élete egyszerű volt, ahol a hiveket a legnemesebb szeretet fűzte össze. Nem csak tanáccsal, hanem vagyonukkal támogatták egymást. Az egyházi ténykedést az öregek, presbiterek végezték, segédek lettek a diaconusok. Több község fölött állottak az apostolok helyettesei, majd utódai, az episcopusok. Ezen elöljárók dolgaik szaporodtával világi foglalatosságukat abbahagyták s egészen az egyház szolgálatába állottak, mert az apostol szavai szerint: illő, hogy aki az oltárt szolgálja, arról éljen is. Az egyház általánosabb elterjedésével megalakult a papi hierarchia. Az egész egyház élén áll Szent Péter utóda a római püspök, kit később pápának neveznek. Mint metropoliták több püspökség felett az apostolok valamelyikétől alapított egyházak püspökei vagy a főbb városok püspökei állanak (jeruzsálemi, antiochiai, alexandriai). Több község felett a felügyeletet a püspökök végzik. A presbiterek a püspökök segédei vagy az egyes községek papjai. E szervezet biztosította a tanok tisztaságát s általánosságát.

A keresztény vallás, úgy mint más vallások a római állam szolgálatába nem szegődhetett. Egye-

düliségre törekedett. Ámde állam és vallás Rómában oly szoros kapcsolatban volt, hogy az egyiknek megtámadása a másikat is érte. A keresztény vallás tehát a pogány vallások támadása miatt még a legderekabb római császárok részéről is üldözésben részesült. (Traianus, Marc. Aurelius, Decius). Tíz nagy üldözést szoktak megkülönböztetni. A legutolsót Diocletianus rendelte el. De a helyett, hogy fogytak volna a keresztények, még szaporodtak, mert a vértanuk kiontott véréből, mint elvetett magból, a hívők új serege sarjadzott.

N. Constantinus, midőn a milviusi hídnál (312) Maxentiust a keresztények támogatásával győzte le („E jelben győzsz!“), a kereszténységet pártfogásába vette. Licinius bukása után (323) államvallás rangjára emelte, az egyháznak birtokot adott, a papoknak pedig megadta ugyanazt a kiváltságot, amelyet az előtt a pogány papok élveztek. Halálos ágyán maga is megkeresztelkedett.

Az új egyház egységét tévtanok, fenyegették. Az Arius-féle tévtannak vetett véget a 325-ben tartott nicæai zsinat. Kimondotta, hogy Krisztus egy-lényegű az Atyával (homousios), nem pedig hasonló (homoiosios), mint Arius és követői tanították. S ezzel megállapították a Szent Háromság dogmáját.

10. A birodalom kettészakadása. A kereszténység egysége.

Nagy Constantinus halála után a birodalomban s magában a keresztény egyház kebelében egyaránt zavarok állanak be. Constantinus elkövette azt a hibát, hogy a birodalmat 3 fia és 2 unokája között megosztotta. Az öldöklések meg nem szüntek addig, míg **Constantius** (337—361) a birodalomnak újból egyeduralkodója nem lesz (353). Halála pedig azután épen a legjobbkor következett be, hogy közte és rokona Julianus között újabb polgárháború ne törjön ki.

A kereszténység kebelében az arianizmus mellett újabb tévtanok keletkeztek. **Julianus** (361—363) nem a tévtanok megszüntetésével, hanem a pogány vallás felelevenítésével akarta a vallásegységet megteremteni. Bár a keresztény erényeket is utánozza, a multakat fel nem támaszthatja többé. Sőt a keresztények, mint szervezett párt állanak a hitehagyottal (**Apostata**) szemben. Az új perzsák ellen indított háborújában lelte halálát.

Halála után egy ideig megint augustusok s caesarok közt oszlik meg a birodalom, míg azt **Nagy Theodosius** (379—395) 394-ben utoljára nem ³⁹⁴ egyesítette. Uralkodása diadala az orthodox kereszténységnek. A még mindig erős arianizmust a legszigorúbban üldözte. A pogány templomokat bezáratta, úgy hogy a pogányság legfeljebb a félreeső falvakban vonhatta meg magát (pagani). A szellem fegyvereivel pedig Nyugat nagy egyházatyái Szt. Ambrus, Szt. Ágoston és Konstantinápoly főpapja, Aranyszáju Szent János védelmezték meg s mutatták ki igazát úgy az arianizmus, mint más kisebb eretnek tanokkal szemben. A keresztény egyház egysége tehát biztosítva lőn.

Másrésről azonban Theodosius belátta, hogy Keletet és Nyugatot oly nagy ellentétek választják el, hogy egy ember nem uralkodhatik az egész birodalmon. Azért az Adria-tengert véve határu, kevéssel halála előtt (395) a birodalmat két ³⁹⁵ fia között megosztotta. **Arcadius**, az idősebb kapta Keletet, **Honorius** Nyugatot. A kelet-római vagy görög császárság körülbelül még 1000 évig fentartja magát (1453). A nyugat-római császárságot azonban mind erősebben ostromolják a germán népek. Provinciái egymásután esnek nekik áldozatul. 476-ban ⁴⁷⁶ magában Itáliában is **Odoaker**, a germán csapatok vezére az utolsó császárt Romulus Augustulust letette s mint Zeno kelet-római császár helytartója uralkodott tovább.

A nyugatrómai császárság e bukásával szokták az ókort zárni.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés. A történelmi korok	2
<i>A) Keleti népek.</i>	
I. Egyiptom földje, története, vallása, népe, műveltsége	3
II. Babilon és AsszírIA földje s története. Babilon vallása és műveltsége	4
III. Palesztina. A zsidó nép jelentősége	6
IV. Phoinikia. Műveltségi viszonyai	7
V. A médok és a perzsák történelme, vallása	8
VI. Az indok. Brahma és Buddha vallás, műveltség	9

B) A görögök történelme.

Bevezetés : Görögország földrajza. A görög történelem korszakai	11
---	----

I. A dór vándorlásig terjedő mythikus kor.

1. A görögök eredete, nevök, a görög törzsek.
  2. A görögök vallása. 3. A bevándorlások mondái. 4. A hőskor . . . . . 12—14

II. A dór vándorlástól a perzsa háborúk kezdetéig.

1. A dórok vándorlása. 2. Spárta szervezése. Lykurgos. 3. Athén szervezése. Solon.

4. A tyrannis. 5. Athén. Peisistratos. Kleisthenes. 6. A görög nemzet elszéledése, a gyarmatok. 7. A görögöket egy nemzetté összefűző intézmények . . . . . 15—20

III. A perzsa háborúk kezdetétől a chaironeai csatáig.

1. Perzsa háborúk. 2. Perikles és politikája 3. Athén, mint Görögország szellemi közép-pontja. 4. A peloponnesosi háború. 5. Spárta hegemoniája. 6. Thebai hegemoniája. 7. Makedonia emelkedése. Hellas egyesítése . 21—30

IV. Görög-makedon korszak.

1. N. Sándor hódításai és ezek következményei. 2. N. Sándor birodalmának a fölbomlása . . . . . 31—33

C) Róma története.

Bevezetés : Itália földrajza. Itália népei. A római történelem korszakai . . . . . 34—35

I. A város alapításától a köztársaság alapításáig.

1. Róma alapítása. 2. Róma királyai. 3. A rómaiak vallása. 4. A legrégebb alkotmány 35—39

II. A római alkotmány kifejlődése; Itália meghódítása.

1. A köztársaság megalakulása. 2. A plebs kivándorlása a szent hegyre. Pártküzdelmek. 3. Az egység helyreállítása. 4. Itália meghódítása. 5. Róma uralmának biztosítékai 39—45

III. Róma elnyeri a világhuralmat. A hellén műveltség befolyása.

1. Az első pún háború. 2. Róma meghódítja Szardiniát, Corsikát és a Pó vidékét. Karthagó elfoglalja Hispániát. 3. A második pún háború. 4. A Földközi-tenger keleti medencéjének a megszerzése. 5. A Földközi-tenger partvidékeinek a bekebelezése. 6. A keleti hódítások visszahatása Romára 46—52

IV. A forradalmak ideje: az egyeduralom megalapítása.

1. A római állam belső bajai. 2. A Gracchusok javítási kísérlete. 3. Háború Jugurthával. 4. Cimber-teuton háború. 5. Marius. Az optimaták újabb győzelme. 6. A szövetségesek háborúja. 7. A mithridatesi háború kezdete. Versengés Marius és Sulla között. Polgárháború. 8. Az optimata uralom tehetlensége. Pompeius fénykora. 9. Catilina-féle összeesküvés. 10. Az első triumviratus. 11. Caesar meghódítja Galliát. 12. A triumviratus felbomlása. 13. A második polgárháború. 14. C. Julius Caesar monarchiája és halála. 15. A második triumviratus. 16. Octavianus és Antonius háborúja . . 52—66

V. A császárok uralma.

1. A császárság megalapítása és szervezete. 2. Augustus külső politikája. 3. Az irodalom és a művészet Augustus korában. 4. A Julius-Claudius család uralkodói. 5. A legiók császárai. A Flaviusok. 6. Az örökbe fogadott császárok kora. 7. A katonai fejtelenség kora. 8. A birodalom újjászervezése. Diocletianus, Constantinus. 9. A kereszténység. 10. A birodalom kettészakadása. A kereszténység egysége. . . . 66—77

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D. ₁ ^{c.}	log cotg.	M.	Gr
35	40	9,76 572	0,30	9,90 978	0,15	9,85 594	0,43	0,14 406	20	54
	41	9,76 590	0,28	9,90 969	0,15	9,85 620	0,45	0,14 380	19	
	42	9,76 607	0,30	9,90 960	0,15	9,85 647	0,45	0,14 353	18	
	43	9,76 625	0,28	9,90 951	0,15	9,85 674	0,43	0,14 326	17	
	44	9,76 642	0,30	9,90 942	0,15	9,85 700	0,45	0,14 300	16	
	45	9,76 660	0,28	9,90 933	0,15	9,85 727	0,45	0,14 273	15	
	46	9,76 677	0,30	9,90 924	0,15	9,85 754	0,43	0,14 246	14	
	47	9,76 695	0,28	9,90 915	0,15	9,85 780	0,45	0,14 220	13	
	48	9,76 712	0,30	9,90 906	0,15	9,85 807	0,45	0,14 193	12	
	49	9,76 730	0,28	9,90 896	0,17	9,85 834	0,45	0,14 166	11	
	50	9,76 747	0,30	9,90 887	0,15	9,85 860	0,43	0,14 140	10	
	51	9,76 765	0,28	9,90 878	0,15	9,85 887	0,45	0,14 113	9	
	52	9,76 782	0,30	9,90 869	0,15	9,85 913	0,43	0,14 087	8	
	53	9,76 800	0,28	9,90 860	0,15	9,85 940	0,45	0,14 060	7	
	54	9,76 817	0,30	9,90 851	0,15	9,85 967	0,45	0,14 033	6	
	55	9,76 835	0,28	9,90 842	0,17	9,85 993	0,43	0,14 007	5	
	56	9,76 852	0,30	9,90 832	0,15	9,86 020	0,45	0,13 980	4	
	57	9,76 870	0,28	9,90 823	0,15	9,86 046	0,43	0,13 954	3	
	58	9,76 887	0,30	9,90 814	0,15	9,86 073	0,45	0,13 927	2	
35	59	9,76 904	0,28	9,90 805	0,15	9,86 100	0,45	0,13 900	1	
36	0	9,76 922	0,30	9,90 796	0,15	9,86 126	0,43	0,13 874	0	54
	1	9,76 939	0,28	9,90 787	0,17	9,86 153	0,45	0,13 847	59	53
	2	9,76 957	0,30	9,90 777	0,15	9,86 179	0,43	0,13 821	58	
	3	9,76 974	0,28	9,90 768	0,15	9,86 206	0,45	0,13 794	57	
	4	9,76 991	0,30	9,90 759	0,15	9,86 232	0,43	0,13 768	56	
	5	9,77 009	0,28	9,90 750	0,15	9,86 259	0,45	0,13 741	55	
	6	9,77 026	0,30	9,90 741	0,17	9,86 285	0,43	0,13 715	54	
	7	9,77 043	0,28	9,90 731	0,15	9,86 312	0,45	0,13 688	53	
	8	9,77 061	0,30	9,90 722	0,15	9,86 338	0,43	0,13 662	52	
	9	9,77 078	0,28	9,90 713	0,15	9,86 365	0,45	0,13 635	51	
	10	9,77 095	0,30	9,90 704	0,17	9,86 392	0,43	0,13 608	50	
	11	9,77 112	0,28	9,90 694	0,15	9,86 418	0,45	0,13 582	49	
	12	9,77 130	0,30	9,90 685	0,15	9,86 445	0,43	0,13 555	48	
	13	9,77 147	0,28	9,90 676	0,15	9,86 471	0,45	0,13 529	47	
	14	9,77 164	0,30	9,90 667	0,15	9,86 498	0,43	0,13 502	46	
	15	9,77 181	0,28	9,90 657	0,17	9,86 524	0,45	0,13 476	45	
	16	9,77 199	0,30	9,90 648	0,15	9,86 551	0,43	0,13 449	44	
	17	9,77 216	0,28	9,90 639	0,15	9,86 577	0,45	0,13 423	43	
	18	9,77 233	0,30	9,90 630	0,15	9,86 603	0,43	0,13 397	42	
	19	9,77 250	0,28	9,90 620	0,17	9,86 630	0,45	0,13 370	41	
36	20	9,77 268	0,30	9,90 611	0,15	9,86 656	0,43	0 13 344	40	53

log cos. D.1" log sin. D.1" log cotg. D.₁^{c.} log tang. M. Gr

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D. ^c .	log cotg.				
36	20	9,77 268		9,90 611		9,86 656		0,13 344	40	53		
	21	9,77 285	0,28	9,90 602	0,15	9,86 683	0,45	0,13 317	39			
	22	9,77 302	0,28	9,90 592	0,17	9,86 709	0,43	0,13 291	38			
	23	9,77 319	0,28	9,90 583	0,15	9,86 736	0,45	0,13 264	37			
	24	9,77 336	0,28	9,90 574	0,15	9,86 762	0,43	0,13 238	36			
	25	9,77 353	0,28	9,90 565	0,15	9,86 789	0,45	0,13 211	35			
	26	9,77 370	0,28	9,90 555	0,17	9,86 815	0,43	0,13 185	34			
	27	9,77 387	0,28	9,90 546	0,15	9,86 842	0,45	0,13 158	33			
	28	9,77 405	0,30	9,90 537	0,15	9,86 868	0,43	0,13 132	32			
	29	9,77 422	0,28	9,90 527	0,17	9,86 894	0,43	0,13 106	31			
	30	9,77 439	0,28	9,90 518	0,15	9,86 921	0,45	0,13 079	30			
	31	9,77 456	0,28	9,90 509	0,15	9,86 947	0,43	0,13 053	29			
	32	9,77 473	0,28	9,90 499	0,17	9,86 974	0,45	0,13 026	28			
	33	9,77 490	0,28	9,90 490	0,15	9,87 000	0,43	0,13 000	27			
	34	9,77 507	0,28	9,90 480	0,17	9,87 027	0,45	0,12 973	26			
	35	9,77 524	0,28	9,90 471	0,15	9,87 053	0,43	0,12 947	25			
	36	9,77 541	0,28	9,90 462	0,17	9,87 079	0,45	0,12 921	24			
	37	9,77 558	0,28	9,90 452	0,15	9,87 106	0,43	0,12 894	23			
	38	9,77 575	0,28	9,90 443	0,15	9,87 132	0,43	0,12 868	22			
	39	9,77 592	0,28	9,90 434	0,17	9,87 158	0,45	0,12 842	21			
	36	40	9,77 609	0,28	9,90 424	0,15	9,87 185	0,43	0,12 815		20	53
		41	9,77 626	0,28	9,90 415	0,17	9,87 211	0,45	0,12 789		19	
		42	9,77 643	0,28	9,90 405	0,15	9,87 238	0,43	0,12 762		18	
		43	9,77 660	0,28	9,90 396	0,17	9,87 264	0,43	0,12 736		17	
		44	9,77 677	0,28	9,90 386	0,15	9,87 290	0,45	0,12 710		16	
		45	9,77 694	0,28	9,90 377	0,15	9,87 317	0,43	0,12 683		15	
		46	9,77 711	0,28	9,90 368	0,17	9,87 343	0,43	0,12 657		14	
		47	9,77 728	0,27	9,90 358	0,15	9,87 369	0,45	0,12 631		13	
		48	9,77 744	0,28	9,90 349	0,17	9,87 396	0,43	0,12 604		12	
		49	9,77 761	0,28	9,90 339	0,15	9,87 422	0,43	0,12 578		11	
		50	9,77 778	0,28	9,90 330	0,17	9,87 448	0,45	0,12 552		10	
		51	9,77 795	0,28	9,90 320	0,15	9,87 475	0,43	0,12 525		9	
		52	9,77 812	0,28	9,90 311	0,17	9,87 501	0,43	0,12 499		8	
		53	9,77 829	0,28	9,90 301	0,15	9,87 527	0,45	0,12 473		7	
		54	9,77 846	0,27	9,90 292	0,17	9,87 554	0,43	0,12 446		6	
		55	9,77 862	0,28	9,90 282	0,15	9,87 580	0,43	0,12 420		5	
56		9,77 879	0,28	9,90 273	0,17	9,87 606	0,45	0,12 394	4			
57		9,77 896	0,28	9,90 263	0,15	9,87 633	0,43	0,12 367	3			
58		9,77 913	0,28	9,90 254	0,17	9,87 659	0,43	0,12 341	2			
36		59	9,77 930	0,27	9,90 244	0,15	9,87 685	0,43	0,12 315	1		
	37	0	9,77 946		9,90 235	9,87 711		0,12 289	0	53		

log cos. D.1" log sin. D.1" log cotg. D.^c. log tang. M. Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1"	log cotg.	M.	Gr.
37	0	9,77 946		9,90 235		9,87 711		0,12 289	0	53
	1	9,77 963	0,28	9,90 225	0,17	9,87 738	0,45	0,12 262	59	52
	2	9,77 980	0,28	9,90 216	0,15	9,87 764	0,43	0,12 236	58	
	3	9,77 997	0,28	9,90 206	0,17	9,87 790	0,43	0,12 210	57	
	4	9,78 013	0,27	9,90 197	0,15	9,87 817	0,45	0,12 183	56	
	5	9,78 030	0,28	9,90 187	0,17	9,87 843	0,43	0,12 157	55	
	6	9,78 047	0,28	9,90 178	0,15	9,87 869	0,43	0,12 131	54	
	7	9,78 063	0,27	9,90 168	0,17	9,87 895	0,43	0,12 105	53	
	8	9,78 080	0,28	9,90 159	0,15	9,87 922	0,45	0,12 078	52	
	9	9,78 097	0,28	9,90 149	0,17	9,87 948	0,43	0,12 052	51	
	10	9,78 113	0,27	9,90 139	0,15	9,87 974	0,43	0,12 026	50	
	11	9,78 130	0,28	9,90 130	0,17	9,88 000	0,45	0,12 000	49	
	12	9,78 147	0,28	9,90 120	0,15	9,88 027	0,43	0,11 973	48	
	13	9,78 163	0,27	9,90 111	0,17	9,88 053	0,43	0,11 947	47	
	14	9,78 180	0,28	9,90 101	0,15	9,88 079	0,43	0,11 921	46	
	15	9,78 197	0,28	9,90 091	0,17	9,88 105	0,43	0,11 895	45	
	16	9,78 213	0,27	9,90 082	0,15	9,88 131	0,45	0,11 869	44	
	17	9,78 230	0,28	9,90 072	0,17	9,88 158	0,43	0,11 842	43	
	18	9,78 246	0,27	9,90 063	0,15	9,88 184	0,43	0,11 816	42	
	19	9,78 263	0,28	9,90 053	0,17	9,88 210	0,43	0,11 790	41	
37	20	9,78 280	0,28	9,90 043	0,15	9,88 236	0,43	0,11 764	40	52
	21	9,78 296	0,27	9,90 034	0,17	9,88 262	0,45	0,11 738	39	
	22	9,78 313	0,28	9,90 024	0,15	9,88 289	0,43	0,11 711	38	
	23	9,78 329	0,27	9,90 014	0,17	9,88 315	0,43	0,11 685	37	
	24	9,78 346	0,28	9,90 005	0,15	9,88 341	0,43	0,11 659	36	
	25	9,78 362	0,27	9,89 995	0,17	9,88 367	0,43	0,11 633	35	
	26	9,78 379	0,28	9,89 985	0,15	9,88 393	0,45	0,11 607	34	
	27	9,78 395	0,27	9,89 976	0,17	9,88 420	0,43	0,11 580	33	
	28	9,78 412	0,28	9,89 966	0,15	9,88 446	0,43	0,11 554	32	
	29	9,78 428	0,27	9,89 956	0,17	9,88 472	0,43	0,11 528	31	
	30	9,78 445	0,28	9,89 947	0,15	9,88 498	0,43	0,11 502	30	
	31	9,78 461	0,27	9,89 937	0,17	9,88 524	0,43	0,11 476	29	
	32	9,78 478	0,28	9,89 927	0,15	9,88 550	0,43	0,11 450	28	
	33	9,78 494	0,27	9,89 918	0,17	9,88 577	0,45	0,11 423	27	
	34	9,78 510	0,28	9,89 908	0,15	9,88 603	0,43	0,11 397	26	
	35	9,78 527	0,27	9,89 898	0,17	9,88 629	0,43	0,11 371	25	
	36	9,78 543	0,28	9,89 888	0,15	9,88 655	0,43	0,11 345	24	
	37	9,78 560	0,27	9,89 879	0,17	9,88 681	0,43	0,11 319	23	
	38	9,78 576	0,28	9,89 869	0,15	9,88 707	0,43	0,11 293	22	
	39	9,78 592	0,27	9,89 859	0,17	9,88 733	0,43	0,11 267	21	
37	40	9,78 609	0,28	9,89 849	0,15	9,88 759	0,43	0,11 241	20	52
		log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D.1"	log tang.	M.	Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1 ^c .	log cotg.	M.	Gr.
37	40	9,78 609	0,27	9,89 849	0,15	9,88 759	0,45	0,11 241	20	52
	41	9,78 625	0,28	9,89 840	0,17	9,88 786	0,43	0,11 214	19	
	42	9,78 642	0,27	9,89 830	0,17	9,88 812	0,43	0,11 188	18	
	43	9,78 658	0,27	9,89 820	0,17	9,88 838	0,43	0,11 162	17	
	44	9,78 674	0,28	9,89 810	0,15	9,88 864	0,43	0,11 136	16	
	45	9,78 691	0,27	9,89 801	0,17	9,88 890	0,43	0,11 110	15	
	46	9,78 707	0,27	9,89 791	0,17	9,88 916	0,43	0,11 084	14	
	47	9,78 723	0,27	9,89 781	0,17	9,88 942	0,43	0,11 058	13	
	48	9,78 739	0,28	9,89 771	0,17	9,88 968	0,43	0,11 032	12	
	49	9,78 756	0,27	9,89 761	0,15	9,88 994	0,43	0,11 006	11	
	50	9,78 772	0,27	9,89 752	0,17	9,89 020	0,43	0,10 980	10	
	51	9,78 788	0,28	9,89 742	0,17	9,89 046	0,45	0,10 954	9	
	52	9,78 805	0,27	9,89 732	0,17	9,89 073	0,43	0,10 927	8	
	53	9,78 821	0,27	9,89 722	0,17	9,89 099	0,43	0,10 901	7	
	54	9,78 837	0,27	9,89 712	0,17	9,89 125	0,43	0,10 875	6	
	55	9,78 853	0,27	9,89 702	0,15	9,89 151	0,43	0,10 849	5	
	56	9,78 869	0,28	9,89 693	0,17	9,89 177	0,43	0,10 823	4	
	57	9,78 886	0,27	9,89 683	0,17	9,89 203	0,43	0,10 797	3	
	58	9,78 902	0,27	9,89 673	0,17	9,89 229	0,43	0,10 771	2	
37	59	9,78 918	0,27	9,89 663	0,17	9,89 255	0,43	0,10 745	1	
38	0	9,78 934	0,27	9,89 653	0,17	9,89 281	0,43	0,10 719	0	52
	1	9,78 950	0,28	9,89 643	0,17	9,89 307	0,43	0,10 693	59	51
	2	9,78 967	0,27	9,89 633	0,15	9,89 333	0,43	0,10 667	58	
	3	9,78 983	0,27	9,89 624	0,17	9,89 359	0,43	0,10 641	57	
	4	9,78 999	0,27	9,89 614	0,17	9,89 385	0,43	0,10 615	56	
	5	9,79 015	0,27	9,89 604	0,17	9,89 411	0,43	0,10 589	55	
	6	9,79 031	0,27	9,89 594	0,17	9,89 437	0,43	0,10 563	54	
	7	9,79 047	0,27	9,89 584	0,17	9,89 463	0,43	0,10 537	53	
	8	9,79 063	0,27	9,89 574	0,17	9,89 489	0,43	0,10 511	52	
	9	9,79 079	0,27	9,89 564	0,17	9,89 515	0,43	0,10 485	51	
	10	9,79 095	0,27	9,89 554	0,17	9,89 541	0,43	0,10 459	50	
	11	9,79 111	0,28	9,89 544	0,17	9,89 567	0,43	0,10 433	49	
	12	9,79 128	0,27	9,89 534	0,17	9,89 593	0,43	0,10 407	48	
	13	9,79 144	0,27	9,89 524	0,17	9,89 619	0,43	0,10 381	47	
	14	9,79 160	0,27	9,89 514	0,17	9,89 645	0,43	0,10 355	46	
	15	9,79 176	0,27	9,89 504	0,15	9,89 671	0,43	0,10 329	45	
	16	9,79 192	0,27	9,89 495	0,17	9,89 697	0,43	0,10 303	44	
	17	9,79 208	0,27	9,89 485	0,17	9,89 723	0,43	0,10 277	43	
	18	9,79 224	0,27	9,89 475	0,17	9,89 749	0,43	0,10 251	42	
	19	9,79 240	0,27	9,89 465	0,17	9,89 775	0,43	0,10 225	41	
38	20	9,79 256	0,27	9,89 455	0,17	9,89 801	0,43	0,10 199	40	51
		log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D.1 ^c .	log tang.	M.	Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1 ^c .	log cotg.		
38	20	9,79 256		9,89 455		9,89 801		0,10 199	40	51
	21	9,79 272	0,27	9,89 445	0,17	9,89 827	0,43	0,10 173	39	
	22	9,79 288	0,27	9,89 435	0,17	9,89 853	0,43	0,10 147	38	
	23	9,79 304	0,27	9,89 425	0,17	9,89 879	0,43	0,10 121	37	
	24	9,79 319	0,25	9,89 415	0,17	9,89 905	0,43	0,10 095	36	
	25	9,79 335	0,27	9,89 405	0,17	9,89 931	0,43	0,10 069	35	
	26	9,79 351	0,27	9,89 395	0,17	9,89 957	0,43	0,10 043	34	
	27	9,79 367	0,27	9,89 385	0,17	9,89 983	0,43	0,10 017	33	
	28	9,79 383	0,27	9,89 375	0,17	9,90 009	0,43	0,09 991	32	
	29	9,79 399	0,27	9,89 364	0,18	9,90 035	0,43	0,09 965	31	
	30	9,79 415	0,27	9,89 354	0,17	9,90 061	0,43	0,09 939	30	
	31	9,79 431	0,27	9,89 344	0,17	9,90 086	0,42	0,09 914	29	
	32	9,79 447	0,27	9,89 334	0,17	9,90 112	0,43	0,09 888	28	
	33	9,79 463	0,27	9,89 324	0,17	9,90 138	0,43	0,09 862	27	
	34	9,79 478	0,25	9,89 314	0,17	9,90 164	0,43	0,09 836	26	
	35	9,79 494	0,27	9,89 304	0,17	9,90 190	0,43	0,09 810	25	
	36	9,79 510	0,27	9,89 294	0,17	9,90 216	0,43	0,09 784	24	
	37	9,79 526	0,27	9,89 284	0,17	9,90 242	0,43	0,09 758	23	
	38	9,79 542	0,27	9,89 274	0,17	9,90 268	0,43	0,09 732	22	
	39	9,79 558	0,27	9,89 264	0,17	9,90 294	0,43	0,09 706	21	
38	40	9,79 573	0,25	9,89 254	0,17	9,90 320	0,43	0,09 680	20	51
	41	9,79 589	0,27	9,89 244	0,17	9,90 346	0,42	0,09 654	19	
	42	9,79 605	0,27	9,89 233	0,18	9,90 371	0,43	0,09 629	18	
	43	9,79 621	0,27	9,89 223	0,17	9,90 397	0,43	0,09 603	17	
	44	9,79 636	0,25	9,89 213	0,17	9,90 423	0,43	0,09 577	16	
	45	9,79 652	0,27	9,89 203	0,17	9,90 449	0,43	0,09 551	15	
	46	9,79 668	0,27	9,89 193	0,17	9,90 475	0,43	0,09 525	14	
	47	9,79 684	0,27	9,89 183	0,17	9,90 501	0,43	0,09 499	13	
	48	9,79 699	0,25	9,89 173	0,17	9,90 527	0,43	0,09 473	12	
	49	9,79 715	0,27	9,89 162	0,18	9,90 553	0,43	0,09 447	11	
	50	9,79 731	0,27	9,89 152	0,17	9,90 578	0,42	0,09 422	10	
	51	9,79 746	0,25	9,89 142	0,17	9,90 604	0,43	0,09 396	9	
	52	9,79 762	0,27	9,89 132	0,17	9,90 630	0,43	0,09 370	8	
	53	9,79 778	0,27	9,89 122	0,17	9,90 656	0,43	0,09 344	7	
	54	9,79 793	0,25	9,89 112	0,17	9,90 682	0,43	0,09 318	6	
	55	9,79 809	0,27	9,89 101	0,18	9,90 708	0,43	0,09 292	5	
	56	9,79 825	0,27	9,89 091	0,17	9,90 734	0,43	0,09 266	4	
	57	9,79 840	0,25	9,89 081	0,17	9,90 759	0,42	0,09 241	3	
	58	9,79 856	0,27	9,89 071	0,17	9,90 785	0,43	0,09 215	2	
38	59	9,79 872	0,27	9,89 060	0,18	9,90 811	0,43	0,09 189	1	
39	0	9,79 887	0,25	9,89 050	0,17	9,90 837	0,43	0,09 163	0	51

log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D.1 ^c .	log tang.	M.	Gr.
----------	------	----------	------	-----------	--------------------	-----------	----	-----

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D. ^c .	log cotg.		
39	0	9,79 887		9,89 050		9,90 837		0,09 163	0	51
	1	9,79 903	0,27	9,89 040	0,17	9,90 863	0,43	0,09 137	59	50
	2	9,79 918	0,25	9,89 030	0,17	9,90 889	0,43	0,09 111	58	
	3	9,79 934	0,27	9,89 020	0,17	9,90 914	0,42	0,09 086	57	
	4	9,79 950	0,27	9,89 009	0,18	9,90 940	0,43	0,09 060	56	
	5	9,79 965	0,25	9,88 999	0,17	9,90 966	0,43	0,09 034	55	
	6	9,79 981	0,27	9,88 989	0,17	9,90 992	0,43	0,09 008	54	
	7	9,79 996	0,25	9,88 978	0,18	9,91 018	0,43	0,08 982	53	
	8	9,80 012	0,27	9,88 968	0,17	9,91 043	0,42	0,08 957	52	
	9	9,80 027	0,25	9,88 958	0,17	9,91 069	0,43	0,08 931	51	
	10	9,80 043	0,27	9,88 948	0,17	9,91 095	0,43	0,08 905	50	
	11	9,80 058	0,25	9,88 937	0,18	9,91 121	0,43	0,08 879	49	
	12	9,80 074	0,27	9,88 927	0,17	9,91 147	0,43	0,08 853	48	
	13	9,80 089	0,25	9,88 917	0,17	9,91 172	0,42	0,08 828	47	
	14	9,80 105	0,27	9,88 906	0,18	9,91 198	0,43	0,08 802	46	
	15	9,80 120	0,25	9,88 896	0,17	9,91 224	0,43	0,08 776	45	
	16	9,80 136	0,27	9,88 886	0,17	9,91 250	0,43	0,08 750	44	
	17	9,80 151	0,25	9,88 875	0,18	9,91 276	0,43	0,08 724	43	
	18	9,80 166	0,27	9,88 865	0,17	9,91 301	0,42	0,08 699	42	
	19	9,80 182	0,25	9,88 855	0,17	9,91 327	0,43	0,08 673	41	
39	20	9,80 197	0,27	9,88 844	0,18	9,91 353	0,43	0,08 647	40	50
	21	9,80 213	0,25	9,88 834	0,17	9,91 379	0,43	0,08 621	39	
	22	9,80 228	0,27	9,88 824	0,17	9,91 404	0,42	0,08 596	38	
	23	9,80 244	0,25	9,88 813	0,18	9,91 430	0,43	0,08 570	37	
	24	9,80 259	0,27	9,88 803	0,17	9,91 456	0,43	0,08 544	36	
	25	9,80 274	0,25	9,88 793	0,17	9,91 482	0,43	0,08 518	35	
	26	9,80 290	0,27	9,88 782	0,18	9,91 507	0,42	0,08 493	34	
	27	9,80 305	0,25	9,88 772	0,17	9,91 533	0,43	0,08 467	33	
	28	9,80 320	0,27	9,88 761	0,18	9,91 559	0,43	0,08 441	32	
	29	9,80 336	0,25	9,88 751	0,17	9,91 585	0,43	0,08 415	31	
	30	9,80 351	0,27	9,88 741	0,17	9,91 610	0,42	0,08 390	30	
	31	9,80 366	0,25	9,88 730	0,18	9,91 636	0,43	0,08 364	29	
	32	9,80 382	0,27	9,88 720	0,17	9,91 662	0,43	0,08 338	28	
	33	9,80 397	0,25	9,88 709	0,18	9,91 688	0,43	0,08 312	27	
	34	9,80 412	0,27	9,88 699	0,17	9,91 713	0,42	0,08 287	26	
	35	9,80 428	0,25	9,88 688	0,18	9,91 739	0,43	0,08 261	25	
	36	9,80 443	0,27	9,88 678	0,17	9,91 765	0,43	0,08 235	24	
	37	9,80 458	0,25	9,88 668	0,17	9,91 791	0,43	0,08 209	23	
	38	9,80 473	0,27	9,88 657	0,18	9,91 816	0,42	0,08 184	22	
	39	9,80 489	0,25	9,88 647	0,17	9,91 842	0,43	0,08 158	21	
39	40	9,80 504	0,27	9,88 636	0,18	9,91 868	0,43	0,08 132	20	50
		log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D. ^c .	log tang.	M.	Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D. ₁ °.	log cotg.	
39	40	9,80 504		9,88 636		9,91 868		0,08 132	20 50
	41	9,80 519	0,25	9,88 626	0,17	9,91 893	0,42	0,08 107	19
	42	9,80 534	0,25	9,88 615	0,18	9,91 919	0,43	0,08 081	18
	43	9,80 550	0,27	9,88 605	0,17	9,91 945	0,43	0,08 055	17
	44	9,80 565	0,25	9,88 594	0,18	9,91 971	0,43	0,08 029	16
	45	9,80 580	0,25	9,88 584	0,17	9,91 996	0,42	0,08 004	15
	46	9,80 595	0,25	9,88 573	0,18	9,92 022	0,43	0,07 978	14
	47	9,80 610	0,25	9,88 563	0,17	9,92 048	0,43	0,07 952	13
	48	9,80 625	0,25	9,88 552	0,18	9,92 073	0,42	0,07 927	12
	49	9,80 641	0,27	9,88 542	0,17	9,92 099	0,43	0,07 901	11
	50	9,80 656	0,25	9,88 531	0,18	9,92 125	0,43	0,07 875	10
	51	9,80 671	0,25	9,88 521	0,17	9,92 150	0,42	0,07 850	9
	52	9,80 686	0,25	9,88 510	0,18	9,92 176	0,43	0,07 824	8
	53	9,80 701	0,25	9,88 499	0,18	9,92 202	0,43	0,07 798	7
	54	9,80 716	0,25	9,88 489	0,17	9,92 227	0,42	0,07 773	6
	55	9,80 731	0,25	9,88 478	0,18	9,92 253	0,43	0,07 747	5
	56	9,80 746	0,25	9,88 468	0,17	9,92 279	0,43	0,07 721	4
	57	9,80 762	0,27	9,88 457	0,18	9,92 304	0,42	0,07 696	3
	58	9,80 777	0,25	9,88 447	0,17	9,92 330	0,43	0,07 670	2
39	59	9,80 792	0,25	9,88 436	0,18	9,92 356	0,43	0,07 644	1
40	0	9,80 807	0,25	9,88 425	0,18	9,92 381	0,42	0,07 619	0 50
	1	9,80 822	0,25	9,88 415	0,17	9,92 407	0,43	0,07 593	59 49
	2	9,80 837	0,25	9,88 404	0,18	9,92 433	0,43	0,07 567	58
	3	9,80 852	0,25	9,88 394	0,17	9,92 458	0,42	0,07 542	57
	4	9,80 867	0,25	9,88 383	0,18	9,92 484	0,43	0,07 516	56
	5	9,80 882	0,25	9,88 372	0,18	9,92 510	0,43	0,07 490	55
	6	9,80 897	0,25	9,88 362	0,17	9,92 535	0,42	0,07 465	54
	7	9,80 912	0,25	9,88 351	0,18	9,92 561	0,43	0,07 439	53
	8	9,80 927	0,25	9,88 340	0,18	9,92 587	0,43	0,07 413	52
	9	9,80 942	0,25	9,88 330	0,17	9,92 612	0,42	0,07 388	51
	10	9,80 957	0,25	9,88 319	0,18	9,92 638	0,43	0,07 362	50
	11	9,80 972	0,25	9,88 308	0,18	9,92 663	0,42	0,07 337	49
	12	9,80 987	0,25	9,88 298	0,17	9,92 689	0,43	0,07 311	48
	13	9,81 002	0,25	9,88 287	0,18	9,92 715	0,43	0,07 285	47
	14	9,81 017	0,25	9,88 276	0,18	9,92 740	0,42	0,07 260	46
	15	9,81 032	0,25	9,88 266	0,17	9,92 766	0,43	0,07 234	45
	16	9,81 047	0,25	9,88 255	0,18	9,92 792	0,43	0,07 208	44
	17	9,81 061	0,23	9,88 244	0,18	9,92 817	0,42	0,07 183	43
	18	9,81 076	0,25	9,88 234	0,17	9,92 843	0,43	0,07 157	42
	19	9,81 091	0,25	9,88 223	0,18	9,92 868	0,42	0,07 132	41
40	20	9,81 106	0,25	9,88 212	0,18	9,92 894	0,43	0,07 106	40 49

	log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D. ₁ °.	log tang.	M.	Gr.
--	----------	------	----------	------	-----------	--------------------	-----------	----	-----

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D. ₁ ^{c.}	log cotg.	Gr.	M.		
40	20	9,81 106		9,88 212		9,92 894		0,07 106	40	49		
	21	9,81 121	0,25	9,88 201	0,18	9,92 920	0,43	0,07 080	39			
	22	9,81 136	0,25	9,88 191	0,17	9,92 945	0,42	0,07 055	38			
	23	9,81 151	0,25	9,88 180	0,18	9,92 971	0,43	0,07 029	37			
	24	9,81 166	0,25	9,88 169	0,18	9,92 996	0,42	0,07 004	36			
				0,23		0,18		0,43				
	25	9,81 180		9,88 158		9,93 022		0,06 978	35			
	26	9,81 195	0,25	9,88 148	0,17	9,93 048	0,43	0,06 952	34			
	27	9,81 210	0,25	9,88 137	0,18	9,93 073	0,42	0,06 927	33			
	28	9,81 225	0,25	9,88 126	0,18	9,93 099	0,43	0,06 901	32			
	29	9,81 240	0,25	9,88 115	0,18	9,93 124	0,42	0,06 876	31			
				0,23		0,17		0,43				
	30	9,81 254		9,88 105		9,93 150		0,06 850	30			
	31	9,81 269	0,25	9,88 094	0,18	9,93 175	0,42	0,06 825	29			
	32	9,81 284	0,25	9,88 083	0,18	9,93 201	0,43	0,06 799	28			
	33	9,81 299	0,25	9,88 072	0,18	9,93 227	0,43	0,06 773	27			
	34	9,81 314	0,25	9,88 061	0,18	9,93 252	0,42	0,06 748	26			
				0,23		0,17		0,43				
	35	9,81 328		9,88 051		9,93 278		0,06 722	25			
	36	9,81 343	0,25	9,88 040	0,18	9,93 303	0,42	0,06 697	24			
	37	9,81 358	0,25	9,88 029	0,18	9,93 329	0,43	0,06 671	23			
	38	9,81 372	0,23	9,88 018	0,18	9,93 354	0,42	0,06 646	22			
	39	9,81 387	0,25	9,88 007	0,18	9,93 380	0,43	0,06 620	21			
	40	40	9,81 402	0,25	9,87 996	0,18	9,93 406	0,42	0,06 594	20	49	
		41	9,81 417	0,25	9,87 985	0,18	9,93 431	0,42	0,06 569	19		
		42	9,81 431	0,23	9,87 975	0,17	9,93 457	0,43	0,06 543	18		
		43	9,81 446	0,25	9,87 964	0,18	9,93 482	0,42	0,06 518	17		
		44	9,81 461	0,25	9,87 953	0,18	9,93 508	0,43	0,06 492	16		
					0,23		0,18		0,42			
		45	9,81 475		9,87 942		9,93 533		0,06 467	15		
		46	9,81 490	0,25	9,87 931	0,18	9,93 559	0,43	0,06 441	14		
		47	9,81 505	0,25	9,87 920	0,18	9,93 584	0,42	0,06 416	13		
		48	9,81 519	0,23	9,87 909	0,18	9,93 610	0,43	0,06 390	12		
		49	9,81 534	0,25	9,87 898	0,18	9,93 636	0,43	0,06 364	11		
					0,25		0,18		0,42			
		50	9,81 549		9,87 887		9,93 661		0,06 339	10		
		51	9,81 563	0,23	9,87 877	0,17	9,93 687	0,43	0,06 313	9		
		52	9,81 578	0,25	9,87 866	0,18	9,93 712	0,42	0,06 288	8		
		53	9,81 592	0,23	9,87 855	0,18	9,93 738	0,43	0,06 262	7		
54		9,81 607	0,25	9,87 844	0,18	9,93 763	0,42	0,06 237	6			
			0,25		0,18		0,43					
55	9,81 622		9,87 833		9,93 789		0,06 211	5				
56	9,81 636	0,23	9,87 822	0,18	9,93 814	0,42	0,06 186	4				
57	9,81 651	0,25	9,87 811	0,18	9,93 840	0,43	0,06 160	3				
58	9,81 665	0,23	9,87 800	0,18	9,93 865	0,42	0,06 135	2				
40	59	9,81 680	0,25	9,87 789	0,18	9,93 891	0,43	0,06 109	1			
			0,23		0,18		0,42					
41	0	9,81 694		9,87 778		9,93 916		0,06 084	0	49		

log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D. ₁ ^{c.}	log tang.	M.	Gr.
----------	------	----------	------	-----------	-------------------------------	-----------	----	-----

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1".c.	log cotg.	M.	Gr.
41	0	9,81 694		9,87 778		9,93 916		0,06 084	0	49
	1	9,81 709	0,25	9,87 767	0,18	9,93 942	0,43	0,06 058	59	48
	2	9,81 723	0,23	9,87 756	0,18	9,93 967	0,42	0,06 033	58	
	3	9,81 738	0,25	9,87 745	0,18	9,93 993	0,43	0,06 007	57	
	4	9,81 752	0,23	9,87 734	0,18	9,94 018	0,42	0,05 982	56	
	5	9,81 767	0,25	9,87 723	0,18	9,94 044	0,43	0,05 956	55	
	6	9,81 781	0,23	9,87 712	0,18	9,94 069	0,42	0,05 931	54	
	7	9,81 796	0,25	9,87 701	0,18	9,94 095	0,43	0,05 905	53	
	8	9,81 810	0,23	9,87 690	0,18	9,94 120	0,42	0,05 880	52	
	9	9,81 825	0,25	9,87 679	0,18	9,94 146	0,43	0,05 854	51	
	10	9,81 839	0,23	9,87 668	0,18	9,94 171	0,42	0,05 829	50	
	11	9,81 854	0,25	9,87 657	0,18	9,94 197	0,43	0,05 803	49	
	12	9,81 868	0,23	9,87 646	0,18	9,94 222	0,42	0,05 778	48	
	13	9,81 882	0,25	9,87 635	0,18	9,94 248	0,43	0,05 752	47	
	14	9,81 897	0,23	9,87 624	0,18	9,94 273	0,42	0,05 727	46	
	15	9,81 911	0,25	9,87 613	0,18	9,94 299	0,43	0,05 701	45	
	16	9,81 926	0,23	9,87 601	0,20	9,94 324	0,42	0,05 676	44	
	17	9,81 940	0,25	9,87 590	0,18	9,94 350	0,43	0,05 650	43	
	18	9,81 955	0,23	9,87 579	0,18	9,94 375	0,42	0,05 625	42	
	19	9,81 969	0,25	9,87 568	0,18	9,94 401	0,43	0,05 599	41	
41	20	9,81 983	0,23	9,87 557	0,18	9,94 426	0,42	0,05 574	40	48
	21	9,81 998	0,25	9,87 546	0,18	9,94 452	0,43	0,05 548	39	
	22	9,82 012	0,23	9,87 535	0,18	9,94 477	0,42	0,05 523	38	
	23	9,82 026	0,25	9,87 524	0,18	9,94 503	0,43	0,05 497	37	
	24	9,82 041	0,23	9,87 513	0,18	9,94 528	0,42	0,05 472	36	
	25	9,82 055	0,25	9,87 501	0,20	9,94 554	0,43	0,05 446	35	
	26	9,82 069	0,23	9,87 490	0,18	9,94 579	0,42	0,05 421	34	
	27	9,82 084	0,25	9,87 479	0,18	9,94 604	0,43	0,05 396	33	
	28	9,82 098	0,23	9,87 468	0,18	9,94 630	0,42	0,05 370	32	
	29	9,82 112	0,25	9,87 457	0,18	9,94 655	0,43	0,05 345	31	
	30	9,82 126	0,23	9,87 446	0,18	9,94 681	0,42	0,05 319	30	
	31	9,82 141	0,25	9,87 434	0,20	9,94 706	0,43	0,05 294	29	
	32	9,82 155	0,23	9,87 423	0,18	9,94 732	0,42	0,05 268	28	
	33	9,82 169	0,25	9,87 412	0,18	9,94 757	0,43	0,05 243	27	
	34	9,82 184	0,23	9,87 401	0,18	9,94 783	0,42	0,05 217	26	
	35	9,82 198	0,25	9,87 390	0,18	9,94 808	0,43	0,05 192	25	
	36	9,82 212	0,23	9,87 378	0,20	9,94 834	0,42	0,05 166	24	
	37	9,82 226	0,25	9,87 367	0,18	9,94 859	0,43	0,05 141	23	
	38	9,82 240	0,23	9,87 356	0,18	9,94 884	0,42	0,05 116	22	
	39	9,82 255	0,25	9,87 345	0,18	9,94 910	0,43	0,05 090	21	
41	40	9,82 269	0,23	9,87 334	0,18	9,94 935	0,42	0,05 065	20	48
		log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D.1".c.	log tang.	M.	Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D. ₁ " ^c	log cotg.		
41	40	9,82 269		9,87 334		9,94 935		0,05 065	20	48
	41	9,82 283	0,23	9,87 322	0,20	9,94 961	0,43	0,05 039	19	
	42	9,82 297	0,23	9,87 311	0,18	9,94 986	0,42	0,05 014	18	
	43	9,82 311	0,23	9,87 300	0,18	9,95 012	0,43	0,04 988	17	
	44	9,82 326	0,25	9,87 288	0,20	9,95 037	0,42	0,04 963	16	
	45	9,82 340	0,23	9,87 277	0,18	9,95 062	0,42	0,04 938	15	
	46	9,82 354	0,23	9,87 266	0,18	9,95 088	0,43	0,04 912	14	
	47	9,82 368	0,23	9,87 255	0,18	9,95 113	0,42	0,04 887	13	
	48	9,82 382	0,23	9,87 243	0,20	9,95 139	0,43	0,04 861	12	
	49	9,82 396	0,23	9,87 232	0,18	9,95 164	0,42	0,04 836	11	
	50	9,82 410	0,23	9,87 221	0,20	9,95 190	0,43	0,04 810	10	
	51	9,82 424	0,25	9,87 209	0,18	9,95 215	0,42	0,04 785	9	
	52	9,82 439	0,23	9,87 198	0,18	9,95 240	0,42	0,04 760	8	
	53	9,82 453	0,23	9,87 187	0,18	9,95 266	0,43	0,04 734	7	
	54	9,82 467	0,23	9,87 175	0,20	9,95 291	0,42	0,04 709	6	
	55	9,82 481	0,23	9,87 164	0,18	9,95 317	0,43	0,04 683	5	
	56	9,82 495	0,23	9,87 153	0,18	9,95 342	0,42	0,04 658	4	
	57	9,82 509	0,25	9,87 141	0,20	9,95 368	0,43	0,04 632	3	
	58	9,82 523	0,23	9,87 130	0,18	9,95 393	0,42	0,04 607	2	
41	59	9,82 537	0,23	9,87 119	0,18	9,95 418	0,42	0,04 582	1	e
			0,23		0,20		0,43			
42	0	9,82 551	0,23	9,87 107	0,18	9,95 444	0,42	0,04 556	0	48
	1	9,82 565	0,23	9,87 096	0,18	9,95 469	0,43	0,04 531	59	47
	2	9,82 579	0,23	9,87 085	0,18	9,95 495	0,42	0,04 505	58	
	3	9,82 593	0,23	9,87 073	0,20	9,95 520	0,43	0,04 480	57	
	4	9,82 607	0,23	9,87 062	0,18	9,95 545	0,42	0,04 455	56	
	5	9,82 621	0,23	9,87 050	0,20	9,95 571	0,43	0,04 429	55	
	6	9,82 635	0,23	9,87 039	0,18	9,95 596	0,42	0,04 404	54	
	7	9,82 649	0,23	9,87 028	0,18	9,95 622	0,43	0,04 378	53	
	8	9,82 663	0,23	9,87 016	0,20	9,95 647	0,42	0,04 353	52	
	9	9,82 677	0,23	9,87 005	0,18	9,95 672	0,42	0,04 328	51	
			0,23		0,20		0,43			
	10	9,82 691	0,23	9,86 993	0,18	9,95 698	0,42	0,04 302	50	
	11	9,82 705	0,23	9,86 982	0,20	9,95 723	0,43	0,04 277	49	
	12	9,82 719	0,23	9,86 970	0,18	9,95 748	0,42	0,04 252	48	
	13	9,82 733	0,23	9,86 959	0,18	9,95 774	0,43	0,04 226	47	
	14	9,82 747	0,23	9,86 947	0,20	9,95 799	0,42	0,04 201	46	
	15	9,82 761	0,23	9,86 936	0,18	9,95 825	0,43	0,04 175	45	
	16	9,82 775	0,23	9,86 924	0,20	9,95 850	0,42	0,04 150	44	
	17	9,82 788	0,22	9,86 913	0,18	9,95 875	0,42	0,04 125	43	
	18	9,82 802	0,23	9,86 902	0,18	9,95 901	0,43	0,04 099	42	
	19	9,82 816	0,23	9,86 890	0,20	9,95 926	0,42	0,04 074	41	
			0,23		0,18		0,43			
42	20	9,82 830		9,86 879		9,95 952		0,04 048	40	47

log cos. D.1" log sin. D.1" log cotg. D.₁"^c log tang. M. Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1 ⁿ	log cos.	D.1 ⁿ	log tang.	D.1 ^c .	log cotg.		
42	20	9,82 830		9,86 879		9,95 952		0,04 048	40	47
	21	9,82 844	0,23	9,86 867	0,20	9,95 977	0,42	0,04 023	39	
	22	9,82 858	0,23	9,86 855	0,20	9,96 002	0,42	0,03 998	38	
	23	9,82 872	0,23	9,86 844	0,18	9,96 028	0,43	0,03 972	37	
	24	9,82 885	0,22	9,86 832	0,20	9,96 053	0,42	0,03 947	36	
	25	9,82 899	0,23	9,86 821	0,18	9,96 078	0,42	0,03 922	35	
	26	9,82 913	0,23	9,86 809	0,20	9,96 104	0,43	0,03 896	34	
	27	9,82 927	0,23	9,86 798	0,18	9,96 129	0,42	0,03 871	33	
	28	9,82 941	0,23	9,86 786	0,20	9,96 155	0,43	0,03 845	32	
	29	9,82 955	0,22	9,86 775	0,18	9,96 180	0,42	0,03 820	31	
	30	9,82 968	0,22	9,86 763	0,20	9,96 205	0,42	0,03 795	30	
	31	9,82 982	0,23	9,86 752	0,18	9,96 231	0,43	0,03 769	29	
	32	9,82 996	0,23	9,86 740	0,20	9,96 256	0,42	0,03 744	28	
	33	9,83 010	0,23	9,86 728	0,20	9,96 281	0,42	0,03 719	27	
	34	9,83 023	0,22	9,86 717	0,18	9,96 307	0,43	0,03 693	26	
	35	9,83 037	0,23	9,86 705	0,20	9,96 332	0,42	0,03 668	25	
	36	9,83 051	0,23	9,86 694	0,18	9,96 357	0,43	0,03 643	24	
	37	9,83 065	0,23	9,86 682	0,20	9,96 383	0,42	0,03 617	23	
	38	9,83 078	0,22	9,86 670	0,20	9,96 408	0,42	0,03 592	22	
	39	9,83 092	0,23	9,86 659	0,18	9,96 433	0,42	0,03 567	21	
42	40	9,83 106	0,23	9,86 647	0,20	9,96 459	0,43	0,03 541	20	47
	41	9,83 120	0,22	9,86 635	0,18	9,96 484	0,42	0,03 516	19	
	42	9,83 133	0,22	9,86 624	0,20	9,96 510	0,43	0,03 490	18	
	43	9,83 147	0,23	9,86 612	0,20	9,96 535	0,42	0,03 465	17	
	44	9,83 161	0,23	9,86 600	0,20	9,96 560	0,42	0,03 440	16	
	45	9,83 174	0,22	9,86 589	0,18	9,96 586	0,43	0,03 414	15	
	46	9,83 188	0,23	9,86 577	0,20	9,96 611	0,42	0,03 389	14	
	47	9,83 202	0,23	9,86 565	0,20	9,96 636	0,42	0,03 364	13	
	48	9,83 215	0,22	9,86 554	0,18	9,96 662	0,43	0,03 338	12	
	49	9,83 229	0,23	9,86 542	0,20	9,96 687	0,42	0,03 313	11	
	50	9,83 242	0,22	9,86 530	0,20	9,96 712	0,42	0,03 288	10	
	51	9,83 256	0,23	9,86 518	0,20	9,96 738	0,43	0,03 262	9	
	52	9,83 270	0,23	9,86 507	0,18	9,96 763	0,42	0,03 237	8	
	53	9,83 283	0,22	9,86 495	0,20	9,96 788	0,42	0,03 212	7	
	54	9,83 297	0,23	9,86 483	0,20	9,96 814	0,43	0,03 186	6	
	55	9,83 310	0,22	9,86 472	0,18	9,96 839	0,42	0,03 161	5	
	56	9,83 324	0,23	9,86 460	0,20	9,96 864	0,42	0,03 136	4	
	57	9,83 338	0,23	9,86 448	0,20	9,96 890	0,43	0,03 110	3	
	58	9,83 351	0,22	9,86 436	0,20	9,96 915	0,42	0,03 085	2	
42	59	9,83 365	0,23	9,86 425	0,18	9,96 940	0,42	0,03 060	1	
43	0	9,83 378	0,22	9,86 413	0,20	9,96 966	0,43	0,03 034	0	47

log cos.	D.1 ⁿ	log sin.	D.1 ⁿ	log cotg.	D.1 ^c .	log tang.	M.	Gr.
----------	------------------	----------	------------------	-----------	--------------------	-----------	----	-----

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1 ^c .	log cotg.			
43	0	9,83 378		9,86 413		9,96 966		0,03 034	0	47	
	1	9,83 392	0,23	9,86 401	0,20	9,96 991	0,42	0,03 009	59	46	
	2	9,83 405	0,22	9,86 389	0,20	9,97 016	0,42	0,02 984	58		
	3	9,83 419	0,23	9,86 377	0,20	9,97 042	0,43	0,02 958	57		
	4	9,83 432	0,22	9,86 366	0,18	9,97 067	0,42	0,02 933	56		
	5	9,83 446	0,23	9,86 354	0,20	9,97 092	0,42	0,02 908	55		
	6	9,83 459	0,22	9,86 342	0,20	9,97 118	0,43	0,02 882	54		
	7	9,83 473	0,23	9,86 330	0,20	9,97 143	0,42	0,02 857	53		
	8	9,83 486	0,22	9,86 318	0,20	9,97 168	0,42	0,02 832	52		
	9	9,83 500	0,23	9,86 306	0,20	9,97 193	0,42	0,02 807	51		
	10	9,83 513	0,22	9,86 295	0,18	9,97 219	0,43	0,02 781	50		
	11	9,83 527	0,23	9,86 283	0,20	9,97 244	0,42	0,02 756	49		
	12	9,83 540	0,22	9,86 271	0,20	9,97 269	0,42	0,02 731	48		
	13	9,83 554	0,23	9,86 259	0,20	9,97 295	0,43	0,02 705	47		
	14	9,83 567	0,22	9,86 247	0,20	9,97 320	0,42	0,02 680	46		
	15	9,83 581	0,23	9,86 235	0,20	9,97 345	0,42	0,02 655	45		
	16	9,83 594	0,22	9,86 223	0,20	9,97 371	0,43	0,02 629	44		
	17	9,83 608	0,23	9,86 211	0,20	9,97 396	0,42	0,02 604	43		
	18	9,83 621	0,22	9,86 200	0,18	9,97 421	0,42	0,02 579	42		
	19	9,83 634	0,23	9,86 188	0,20	9,97 447	0,43	0,02 553	41		
	43	20	9,83 648	0,22	9,86 176	0,20	9,97 472	0,42	0,02 528	40	46
		21	9,83 661	0,23	9,86 164	0,20	9,97 497	0,42	0,02 503	39	
		22	9,83 674	0,22	9,86 152	0,20	9,97 523	0,43	0,02 477	38	
		23	9,83 688	0,23	9,86 140	0,20	9,97 548	0,42	0,02 452	37	
		24	9,83 701	0,22	9,86 128	0,20	9,97 573	0,42	0,02 427	36	
		25	9,83 715	0,23	9,86 116	0,20	9,97 598	0,42	0,02 402	35	
		26	9,83 728	0,22	9,86 104	0,20	9,97 624	0,43	0,02 376	34	
		27	9,83 741	0,23	9,86 092	0,20	9,97 649	0,42	0,02 351	33	
		28	9,83 755	0,22	9,86 080	0,20	9,97 674	0,42	0,02 326	32	
		29	9,83 768	C,22	9,86 068	0,20	9,97 700	0,43	0,02 300	31	
		30	9,83 781	0,22	9,86 056	0,20	9,97 725	0,42	0,02 275	30	
		31	9,83 795	0,23	9,86 044	0,20	9,97 750	0,42	0,02 250	29	
		32	9,83 808	0,22	9,86 032	0,20	9,97 776	0,43	0,02 224	28	
		33	9,83 821	0,23	9,86 020	0,20	9,97 801	0,42	0,02 199	27	
		34	9,83 834	0,22	9,86 008	0,20	9,97 826	0,42	0,02 174	26	
		35	9,83 848	0,23	9,85 996	0,20	9,97 851	0,42	0,02 149	25	
		36	9,83 861	0,22	9,85 984	0,20	9,97 877	0,46	0,02 123	24	
		37	9,83 874	0,23	9,85 972	0,20	9,97 902	0,42	0,02 098	23	
		38	9,83 887	0,22	9,85 960	0,20	9,97 927	0,42	0,02 073	22	
		39	9,83 901	0,23	9,85 948	0,20	9,97 953	0,43	0,02 047	21	
43		40	9,83 914	0,22	9,85 936	0,20	9,97 978	0,42	0,02 022	20	46
		log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D.1 ^c .	log tang.	M.	Gr.	

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1"	log cotg.	M.	Gr.
43	40	9,83 914	0,22	9,85 936	0,20	9,97 978	0,42	0,02 022	20	46
	41	9,83 927	0,22	9,85 924	0,20	9,98 003	0,43	0,01 997	19	
	42	9,83 940	0,23	9,85 912	0,20	9,98 029	0,42	0,01 971	18	
	43	9,83 954	0,22	9,85 900	0,20	9,98 054	0,42	0,01 946	17	
	44	9,83 967	0,22	9,85 888	0,20	9,98 079	0,42	0,01 921	16	
	45	9,83 980	0,22	9,85 876	0,20	9,98 104	0,43	0,01 896	15	
	46	9,83 993	0,22	9,85 864	0,22	9,98 130	0,42	0,01 870	14	
	47	9,84 006	0,23	9,85 851	0,20	9,98 155	0,42	0,01 845	13	
	48	9,84 020	0,22	9,85 839	0,20	9,98 180	0,43	0,01 820	12	
	49	9,84 033	0,22	9,85 827	0,20	9,98 206	0,42	0,01 794	11	
	50	9,84 046	0,22	9,85 815	0,20	9,98 231	0,42	0,01 769	10	
	51	9,84 059	0,22	9,85 803	0,20	9,98 256	0,42	0,01 744	9	
	52	9,84 072	0,22	9,85 791	0,20	9,98 281	0,43	0,01 719	8	
	53	9,84 085	0,22	9,85 779	0,23	9,98 307	0,42	0,01 693	7	
	54	9,84 098	0,23	9,85 766	0,22	9,98 332	0,42	0,01 668	6	
	55	9,84 112	0,22	9,85 754	0,20	9,98 357	0,43	0,01 643	5	
	56	9,84 125	0,22	9,85 742	0,20	9,98 383	0,42	0,01 617	4	
	57	9,84 138	0,22	9,85 730	0,20	9,98 408	0,42	0,01 592	3	
	58	9,84 151	0,22	9,85 718	0,20	9,98 433	0,42	0,01 567	2	
43	59	9,84 164	0,22	9,85 706	0,22	9,98 458	0,43	0,01 542	1	
44	0	9,84 177	0,22	9,85 693	0,20	9,98 484	0,42	0,01 516	0	46
	1	9,84 190	0,22	9,85 681	0,20	9,98 509	0,42	0,01 491	59	45
	2	9,84 203	0,22	9,85 669	0,20	9,98 534	0,43	0,01 466	58	
	3	9,84 216	0,22	9,85 657	0,20	9,98 560	0,42	0,01 440	57	
	4	9,84 229	0,22	9,85 645	0,22	9,98 585	0,42	0,01 415	56	
	5	9,84 242	0,22	9,85 632	0,20	9,98 610	0,42	0,01 390	55	
	6	9,84 255	0,23	9,85 620	0,20	9,98 635	0,43	0,01 365	54	
	7	9,84 269	0,22	9,85 608	0,20	9,98 661	0,42	0,01 339	53	
	8	9,84 282	0,22	9,85 596	0,22	9,98 686	0,42	0,01 314	52	
	9	9,84 295	0,22	9,85 583	0,20	9,98 711	0,43	0,01 289	51	
	10	9,84 308	0,22	9,85 571	0,20	9,98 737	0,42	0,01 263	50	
	11	9,84 321	0,22	9,85 559	0,20	9,98 762	0,42	0,01 238	49	
	12	9,84 334	0,22	9,85 547	0,22	9,98 787	0,42	0,01 213	48	
	13	9,84 347	0,22	9,85 534	0,20	9,98 812	0,43	0,01 188	47	
	14	9,84 360	0,22	9,85 522	0,20	9,98 838	0,42	0,01 162	46	
	15	9,84 373	0,20	9,85 510	0,22	9,98 863	0,42	0,01 137	45	
	16	9,84 385	0,22	9,85 497	0,20	9,98 888	0,42	0,01 112	44	
	17	9,84 398	0,22	9,85 485	0,20	9,98 913	0,43	0,01 087	43	
	18	9,84 411	0,22	9,85 473	0,22	9,98 939	0,42	0,01 061	42	
	19	9,84 424	0,22	9,85 460	0,20	9,98 964	0,42	0,01 036	41	
44	20	9,84 437	0,22	9,85 448	0,20	9,98 989	0,42	0,01 011	40	45
		log cos.	D.1"	log sin.	D.1"	log cotg.	D.1"	log tang.	M.	Gr.

Gr.	M.	log sin.	D.1"	log cos.	D.1"	log tang.	D.1 ^c .	log cotg.	
44	20	9,84 437		9,85 448		9,98 989		0,01 011	40 45
	21	9,84 450	0,22	9,85 436	0,20	9,99 015	0,43	0,00 985	39
	22	9,84 463	0,22	9,85 423	0,22	9,99 040	0,42	0,00 960	38
	23	9,84 476	0,22	9,85 411	0,20	9,99 065	0,42	0,00 935	37
	24	9,84 489	0,22	9,85 399	0,20	9,99 090	0,42	0,00 910	36
	25	9,84 502	0,22	9,85 386	0,22	9,99 116	0,43	0,00 884	35
	26	9,84 515	0,22	9,85 374	0,20	9,99 141	0,42	0,00 859	34
	27	9,84 528	0,22	9,85 361	0,2	9,99 166	0,42	0,00 834	33
	28	9,84 540	0,20	9,85 349	0,20	9,99 191	0,42	0,00 809	32
	29	9,84 553	0,22	9,85 337	0,20	9,99 217	0,43	0,00 783	31
	30	9,84 566	0,22	9,85 324	0,22	9,99 242	0,42	0,00 758	30
	31	9,84 579	0,22	9,85 312	0,20	9,99 267	0,42	0,00 733	29
	32	9,84 592	0,22	9,85 299	0,22	9,99 293	0,43	0,00 707	28
	33	9,84 605	0,22	9,85 287	0,20	9,99 318	0,42	0,00 682	27
	34	9,84 618	0,22	9,85 274	0,2	9,99 343	0,42	0,00 657	26
	35	9,84 630	0,20	9,85 262	0,20	9,99 368	0,42	0,00 632	25
	36	9,84 643	0,22	9,85 250	0,20	9,99 394	0,43	0,00 606	24
	37	9,84 656	0,22	9,85 237	0,22	9,99 419	0,42	0,00 581	23
	38	9,84 669	0,22	9,85 225	0,20	9,99 444	0,42	0,00 556	22
	39	9,84 682	0,22	9,85 212	0,2	9,99 469	0,42	0,00 531	21
	40	9,84 694	0,20	9,85 200	0,20	9,99 495	0,43	0,00 505	20 45
44	41	9,84 707	0,22	9,85 187	0,2	9,99 520	0,42	0,00 480	19
	42	9,84 720	0,22	9,85 175	0,20	9,99 545	0,42	0,00 455	18
	43	9,84 733	0,22	9,85 162	0,22	9,99 570	0,42	0,00 430	17
	44	9,84 745	0,20	9,85 150	0,20	9,99 596	0,43	0,00 404	16
	45	9,84 758	0,22	9,85 137	0,2	9,99 621	0,42	0,00 379	15
	46	9,84 771	0,22	9,85 125	0,20	9,99 646	0,42	0,00 354	14
	47	9,84 784	0,22	9,85 112	0,22	9,99 672	0,43	0,00 328	13
	48	9,84 796	0,20	9,85 100	0,20	9,99 697	0,42	0,00 303	12
	49	9,84 809	0,2	9,85 087	0,22	9,99 722	0,42	0,00 278	11
	50	9,84 822	0,22	9,85 074	0,2	9,99 747	0,42	0,00 253	10
	51	9,84 835	0,22	9,85 062	0,20	9,99 773	0,43	0,00 227	9
	52	9,84 847	0,20	9,85 049	0,22	9,99 798	0,42	0,00 202	8
	53	9,84 860	0,22	9,85 037	0,20	9,99 823	0,42	0,00 177	7
	54	9,84 873	0,22	9,85 024	0,22	9,99 848	0,42	0,00 152	6
	55	9,84 885	0,20	9,85 012	0,20	9,99 874	0,43	0,00 126	5
	56	9,84 898	0,22	9,84 999	0,22	9,99 899	0,42	0,00 101	4
	57	9,84 911	0,22	9,84 986	0,22	9,99 924	0,42	0,00 076	3
	58	9,84 923	0,20	9,84 974	0,20	9,99 949	0,42	0,00 051	2
	59	9,84 936	0,22	9,84 961	0,22	9,99 975	0,43	0,00 025	1
44	0	9,84 949	0,22	9,84 949	0,20	0,00 000	0,42	0,00 000	0 45

log cos. D.1" log sin. D.1" log cotg. D.1^c log tang. M. Gr.

A földgömb méretei Bessel számítása szerint.

	log
A nagytengely fele (az egyenlítő sugara) . $a =$ 859 435 mf	2 93 422
Ugyanaz . . . . . 6377397 156 m	6 80 464
A kis (forgási) tengely fele . . . . . $b =$ 856 565 mf	2 93 276
A kis tengely fele . . . . 6356079 175 m	6 80 319
Lapultsága $\frac{a-b}{b} = \frac{1}{299.15} =$ 0 00334 277	0 52 411—3
Az egyenlítő kerülete . . . . 5400 00 mf	3 73 239
" " " . . . . 40,070.368 m	7 60 282
Egyik délkör kerülete . . . . 5390 979 mf	3 73 167
" " " . . . . 40,003.423 m	7 60 210
Azon gömb sugara, melynek felszíne és térfogata akkora mint a Földé . . . . . 858 478 mf	2 93 373
Ugyanaz . . . . . 6,370.288 m	6 80 416
A Föld felszíne . . . . . 9,261.238 32 mf ²	6 96 667
" " " . . . . . 509,950.714 km ²	8 70 753
A Föld térfogata, $\frac{4}{3} a^3 b \pi$ . . . . . 2.650,184.443 mf ³	9 42 328
Ugyanaz . . . . . 1,082.841,315.400 km ³	12 03 456
Az egyenlítőnek egy fokának hossza . . . . . 15 00 mf	1 17 609
Ugyanaz . . . . . 111306 6 m	5 04 652
A délkör fokának hossza az egyenlítőnél . . . . . 14 9 mf	1 17 318
Ugyanaz . . . . . 110566 m	5 04 361
A délkör fokának hossza a sarknál . . . . . 15 05 mf	1 17 755
Ugyanaz . . . . . 111680 m	5 04 798
A földrajzi mértföld hossza . . . . . 7420 44 m	3 87 043

A Föld sűrűsége Baily szerint 5.66, Reich szerint 5.58.

A nehézség gyorsulása a tengerszinén, az egyenlítőn $g = 9.781$ méter.

A nehézség gyorsulása a tengerszinén, 45° alatt $g = 9.806$ méter.

A nehézség gyorsulása a tengerszinén, φ szélesség alatt $g = 9.806 (1 - 0.0025935 \cos 2\varphi)$ méter.

A gyorsulás h méter magasságban a tengerszine fölött és φ szélesség alatt:

$g = 9.806 (1 - 0.0025935 \cos 2\varphi) (1 - 0.00000031396 \cdot h)$
méter.

A másodpercnyi inga hossza φ szélesség alatt és h méter magasságban a tenger szine fölött:

$0.9936 (1 - 0.0025935 \cos 2\varphi) (1 - 0.00000031396 \cdot h)$
méter.

